

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 8(78) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03664

№ 8 (78)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

**Плехов Максим Вікторович, Петков Валерій Петрович,
Яромій Іван Васильович, Хмиз Мар'яна Василівна, Мазур Юрій Миколайович**
ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПРИТЯГНЕННЯ ТА НЕСЕННЯ
ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 11

Скриньковський Руслан Миколайович
ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ 18

Ярема Оксана Григорівна
ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕДСТАВНИКА В СУДОВОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ..... 26

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Слюсаренко Віталій Анатолійович
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДІЯ СІТІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ: АКТУАЛЬНІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ
АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ІТ-СФЕРУ В УКРАЇНІ 32

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Марченко Світлана Іванівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ 40

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Ігнатова Анастасія Сергіївна
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН В УКРАЇНІ..... 47

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Артиш Надія Вікторівна
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ..... 53

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Машковська Людмила Володимирівна, Коваленко-Чукіна Ірина Григорівна
СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ 61

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Халабуденко Олег Анатолійович

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ БАЗОВИХ КАТЕГОРІЙ ДОГОВІРНОГО ПРАВА: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ «НОВОЇ ТЕОРІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА»..... 68

Василенко Федір Ігорович

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДОГОВОРИ В СФЕРІ ІТ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ
ТА СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ 75

Клепка Дар'я Ігорівна

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ У ХОДІ КОНФЛІКТУ 83

Мамаєв Ілля Олександрович

ЕВОЛЮЦІЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС НА ШЛЯХУ ПОБУДОВИ ЄДИНОГО
ЦИФРОВОГО РИНКУ 89

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Pliekhov Maksym, Petkov Valerii, Yaromii Ivan, Khmyz Mariana, Mazur Yuriy
GROUNDS AND PROCEDURE FOR EXEMPTION FROM ATTRACTING AND BEARING
FINANCIAL AND LEGAL LIABILITY IN UKRAINE..... 11

Skrynkovskyy Ruslan
APPLICATION OF THE STATE LANGUAGE IN THE DEPARTMENT OF
THE STATE PROTECTION OF UKRAINE..... 18

Yarema Oksana
LEGAL STATUS OF THE REPRESENTATIVE IN JUDICIAL ADMINISTRATIVE
PROCEEDINGS..... 26

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Sliusarenko Vitalii
THE LEGAL REGIME OF DIIA CITY IN THE CONTEXT OF THE WAR: CURRENT PUBLIC
AND LEGAL ASPECTS OF LEGISLATIVE REGULATION AND THEIR IMPACT
ON THE IT SPHERE IN UKRAINE..... 32

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Marchenko Svitlana
LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN THE FIELD OF
RURAL GREEN TOURISM..... 40

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Ihnatova Anastasiia
CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF LANGUAGE POLICY REGARDING
NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE 47

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Artysh Nadiia
PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY
FOR DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE..... 53

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Mashkovska Liudmyla, Kovalenko-Chukina Iryna
MODERN RESEARCH ON THE PROBLEMS OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS
OF EMPLOYEES..... 61

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Khalabudenko Oleg

MORAL FOUNDATIONS OF THE BASIC CATEGORIES OF CONTRACT LAW:
SOME REFLECTIONS IN THE CONTEXT OF THE EMERGENCE “THE NEW
PRIVATE LAW THEORY” 68

Vasylenko Fedir

CIVIL–LEGAL CONTRACTS IN THE SPHERE OF IT: CONCEPT, CLASSIFICATION
AND SPECIFIC EXECUTION IN CONDITIONS OF WAR..... 75

Klepka Daria

BEFORE THE EFFECTIVENESS OF THE ENVIRONMENT BEFORE THE EUROPEAN
COURT OF HUMAN RIGHTS AS A WAY TO DEFEND RIGHTS VIOLATED DURING
THE CONFLICT..... 83

Mamaiev Illia

EVOLUTION OF EU REGULATORY POLICY TOWARDS BUILDING THE SINGLE
DIGITAL MARKET 89

УДК 347.73:336

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Плехов Максим Вікторович

Львівський університет бізнесу та права

Pliekhov Maksym

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0009-0000-0608-9630

Петков Валерій Петрович

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Донецький державний університет внутрішніх справ

Petkov Valerii

D. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine

Donetsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-4310-5876

Яромій Іван Васильович

кандидат юридичних наук

Львівський університет бізнесу та права

Yaromii Ivan

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0002-0879-500X

Хмиз Мар'яна Василівна

доктор філософії в галузі права, доцент

Львівський університет бізнесу та права

Khmyz Mariana

PhD in Law, Associate Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0003-3553-8022

Мазур Юрій Миколайович

депутат

Львівської обласної ради 8-го скликання

Mazur Yuriy

Deputy of the

Lviv Regional Council of the 8th convocation

ORCID: 0000-0003-4968-029X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10198

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПРИТЯГНЕННЯ ТА НЕСЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

GROUND S AND PROCEDURE FOR EXEMPTION FROM ATTRACTING AND BEARING FINANCIAL AND LEGAL LIABILITY IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Фінансово-правова відповідальність є однією з основних категорій фінансового права і значною мірою визначає місце і роль правового регулювання фінансових відносин у правовій системі України.

Мета. Метою статті є дослідити підстави та порядок звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці українських вчених, які вивчають питання фінансово-правової відповідальності; 2) законодавчі та нормативно-правові акти України.

У процесі дослідження були використані методи теоретико-методологічного аналізу, опису, систематизації, порівняння та узагальнення.

Результати. Визначено, що українське законодавство передбачає різноманітні норми, які регулюють фінансово-правову відповідальність. Ці норми можуть входити до податкового, цивільного, господарського та адміністративного права. Основними законодавчими актами, що регулюють ці питання, є: Податковий кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Встановлено, що правовою основою фінансово-правової відповідальності в Україні є норми, встановлені різними законодавчими актами, що регулюють фінансові відносини. Ці підстави можна знайти в податковому, цивільному, господарському, адміністративному праві та інших законодавчих актах. З'ясовано, що звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні регулюється низкою законодавчих актів, у тому числі порядок розгляду справ, визначення обставин для зняття відповідальності та накладення санкцій. Констатовано, що правове явище часткового звільнення від фінансово-правової відповідальності полягає у зменшенні обсягу відповідальності або у застосуванні до суб'єкта правопорушення обставин, що пом'якшують відповідальність. Це може бути зменшення розмірів штрафів, відстрочка, розстрочка платежу або інший захід.

Перспективи. У перспективі наступних досліджень варто дослідити етапи процедури звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, фінансове правопорушення, суб'єкти запобігання фінансовим правопорушенням, державна політика, законодавчі та нормативно-правові акти України.

Summary. Introduction. Financial and legal responsibility is one of the main categories of financial law and largely determines the place and role of legal regulation of financial relations in the legal system of Ukraine.

Purpose. The purpose of the article is to study the grounds and procedure for exemption from attracting and bearing financial and legal responsibility in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) the works of Ukrainian scientists who study the issue of financial and legal responsibility; 2) legislative and regulatory acts of Ukraine.

The methods of theoretical and methodological analysis, description, systematization, comparison and generalization were used in the research process.

Results. It has been established that the Ukrainian legislation provides for various rules governing financial and legal liability. These rules may be included in tax, civil, commercial and administrative law. The main legislative acts regulating these issues are: the Tax Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine". It has been established that the legal basis for financial and legal liability in Ukraine is the rules established by various legislative acts regulating financial relations. These grounds are found in tax, civil, commercial, administrative law and other legislative acts. It has been established that exemption from attracting and bearing financial and legal liability in Ukraine is regulated by a number of legislative acts, including the procedure for considering cases, determining the circumstances for removing liability and imposing sanctions. It has been established that the legal phenomenon of partial exemption from financial and legal liability consists in reducing the amount of liability or applying mitigating circumstances to the subject of the offense. This could be a reduction in the amount of fines, a deferment, payment installment plan, or another measure.

Prospects. In the future, further research should examine the stages of the procedure for exemption from attracting and bearing financial and legal responsibility in Ukraine.

Key words: financial and legal liability, financial offense, subjects of prevention of financial offenses, state policy, legislative and regulatory legal acts of Ukraine.

Постановка проблеми. Фінансово-правова відповідальність є однією з основних категорій фінансового права і значною мірою визначає місце і роль правового регулювання фінансових відносин у правовій системі України. Розвиток фінансово-правової відповідальності зумовлений економічними змінами в Україні, зокрема зміною форм і методів державного управління, створенням нових державних органів та установ, намаганням запровадити

ефективні механізми ринкового регулювання з мінімальними зусиллями тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і особливості фінансово-правової відповідальності досліджували Г. Голуб [1], А. Іванський [2], Ю. Коваль [3], І. Козинець [4], В. Козін [5] та інші вчені та практики [6–8]. Проте сьогодні, враховуючи розвиток і регулювання фінансових відносин у правовій системі України, виникає потреба дослідити

основні аспекти звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні.

Мета статті. Метою статті є дослідити підстави та порядок звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансово-правова відповідальність зараз ґрунтовно вкорінена в правовій системі України. Наявність галузевої відповідальності у фінансовому праві є характерною рисою науки, яка часто розглядається як критерій виділення самостійних видів відповідальності. Це має включати конкретні сфери діяльності, конкретні фактичні, нормативні та процедурні причини вступу, фактичні санкції. Щодо вираження фінансово-правової відповідальності за порушення податкового та митного законодавства, то фінансово-правова відповідальність є різновидом правового поняття відповідальності та має загальний характер [6].

Визначаючи фінансове правопорушення як протиправну та необережну дію чи бездіяльність, що порушує встановлений державою порядок провадження фінансової діяльності, необхідно дати визначення фінансово-правової відповідальності та відмежувати її від інших видів відповідальності. Інакше кажучи, реальною підставою притягнення до фінансово-правової відповідальності є фінансове правопорушення. Водночас підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення. Однак слід зазначити, що адміністративні правопорушення у фінансовій сфері можуть бути наслідком адміністративної відповідальності [4].

Заходами фінансово-правової відповідальності є переважно фінансові санкції (штрафи, пеня) майнового характеру. Це пояснюється тим, що це додаткове матеріальне навантаження, яке по суті виконує компенсаційну функцію, тобто покликане відшкодувати збитки [7].

Фінансово-правові обов'язки у бюджетній сфері є окремими правовими обов'язками. Основними критеріями самостійності фінансово-правової відповідальності є самостійність фінансового права та специфіка об'єктів і методів правового регулювання фінансового права. До інших ознак, що свідчать про самостійність фінансово-правової відповідальності у бюджетній сфері, належать: наявність кодифікованих нормативно-правових актів — наявність підзаконних нормативно-правових актів, які встановлюють фінансово-правову відповідальність та визначають процесуальні аспекти застосування нормативно-правових актів України та фінансового права, які є джерелами фінансового права; правова інтеграція поняття бюджетного правопорушення; різні процедури взяття на себе фінансово-правової та адміністративної відповідальності [5].

Науково-теоретичне визначення концептуального обґрунтування встановлення фінансово-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності наведено в літературі [2]. Дотримуючись

обраної структури та логіки подання основних проблем, їх розглядали з погляду економічної доцільності, а також робили спроби виявити та вивчити нові аспекти цього явища для подальшого теоретичного осмислення та практичного вирішення. У праці [2] представлено загальнодоступну модель інститутів фінансово-правової відповідальності (поняття, представництво, принципи, функції, відмежування від інших видів відповідальності, особливості управління, поняття та структура фінансових правопорушень) [2].

Підставою для застосування фінансово-правової відповідальності може бути наявність системи фінансово-правових норм, які визначають склад фінансового правопорушення та безпосередні факти вчинення такого правопорушення. Крім наявності нормативних та фактичних підстав для притягнення до фінансово-правової відповідальності є рішення про відсутність підстав для виключення відповідальності та рішення уповноваженого органу про притягнення до фінансово-правової відповідальності [8].

Українське законодавство передбачає різноманітні норми, що регулюють фінансово-правову відповідальність. Ці норми можуть входити до податкового, цивільного, господарського та адміністративного права. Основними законодавчими актами, що регулюють ці питання, є:

1. Податковий кодекс України [9], наприклад:
 - звільнення від відповідальності за самостійне виправлення помилок (стаття 50 дозволяє платникам податків самостійно виправляти помилки в податковій декларації без відповідальності, якщо виправлення зроблені до початку податкової перевірки);
 - відстрочення та розстрочення сплати податкових зобов'язань (статтею 100 передбачено можливість відстрочки або розстрочення сплати податку на підставі заяви платника податків та рішення податкового органу);
 - звільнення від податку (законодавчі ініціативи передбачають спеціальні програми добровільної податкової звітності та можливість часткового або повного звільнення від відповідальності).
2. Цивільний кодекс України [10], наприклад, форс-мажорна ситуація (статтею 617 передбачено, що особа звільняється від відповідальності за порушення зобов'язань, якщо порушення сталося внаслідок непереборної сили, тобто форс-мажорної ситуації).
3. Господарський кодекс України [11], наприклад, відповідальність за невиконання господарських зобов'язань (статтею 218 передбачено, що суб'єкт господарювання може бути звільнений від відповідальності, якщо він не в змозі виконати свої зобов'язання внаслідок непереборної сили, тобто форс-мажорної ситуації).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення [12], наприклад, адміністративні стягнення (статтею 22 передбачено можливість звільнення від адміністративної відповідальності, якщо правопорушення є малозначним).

5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [13], наприклад, виправлення помилок (цей закон передбачає можливість самостійного виправлення помилок у фінансовій звітності без накладення штрафів за умови своєчасного та впорядкованого внесення виправлень).

Ці законодавчі акти створюють правову основу для звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності та формують механізми захисту прав платників податків та інших суб'єктів господарювання у різноманітних ситуаціях.

Правовою основою фінансово-правової відповідальності в Україні є норми, встановлені різними законодавчими актами, що регулюють фінансові відносини. Ці підстави можна знайти в податковому, цивільному, господарському, адміністративному праві та інших законодавчих актах.

Так, Податковий кодекс України [9] визначає такі підстави притягнення до фінансово-правової відповідальності, як:

- невиконання податкових зобов'язань (стаття 123 передбачає покарання за умисне ухилення від сплати податків і зборів та порушення податкового законодавства; стаття 120 передбачає відповідальність за неподання або несвоєчасне подання податкової звітності).
- порушення під час подання звітності (статтею 124 передбачена відповідальність за заниження податкових зобов'язань; стаття 125 передбачає відповідальність за порушення при складанні податкової звітності).

Цивільний кодекс України [10] визначає такі підстави притягнення до фінансово-правової відповідальності, як відшкодування збитків (стаття 22 встановлює обов'язок відшкодувати збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань; статтею 623 передбачено відповідальність за порушення зобов'язань у вигляді сплати неустойки (штрафу, пені)).

Господарський кодекс України [11] визначає такі підстави притягнення до фінансово-правової відповідальності, як відповідальність за господарські відносини (стаття 216 передбачає відповідальність за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань; стаття 217 передбачає сплату штрафів за порушення умов господарських договорів).

Кодекс України про адміністративні правопорушення [12] визначає такі підстави притягнення до фінансово-правової відповідальності, як адміністративна відповідальність (стаття 163 передбачає відповідальність за порушення порядку ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності; статтею 164 передбачені штрафи за ухилення від сплати податків, зборів та інших зобов'язань).

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [13] визначає такі підстави притягнення до фінансово-правової відпо-

відальності, як порушення порядку ведення обліку (стаття 8 передбачає відповідальність за неподання, затримку або неточність фінансових звітів).

Ці законодавчі акти встановлюють правові основи фінансово-правової відповідальності за різні види правопорушень та забезпечують дотримання фінансової дисципліни та захист прав держави та її громадян.

Податкові порушення охоплюють широкий спектр правопорушень, у тому числі адміністративні та фінансові правопорушення, кримінальні правопорушення (злочини). Податкові правопорушення за своєю фінансово-правовою природою є різновидом фінансових правопорушень і тому складають основу фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства. Податкові правопорушення характеризуються наступним чином: вони є істотною підставою фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства; характеризується соціальною шкідливістю, протиправністю, виною [8].

При порушенні податкового законодавства найчастіше застосовуються правовідновлюючі та штрафні (кримінально-правові) санкції, спрямовані на захист загальнодержавних інтересів у фінансовій сфері шляхом відшкодування шкоди, завданої органам державної влади та місцевого самоврядування внаслідок неправомірних дій [1].

Звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні регулюється низкою законодавчих актів, у тому числі порядок розгляду справ, визначення обставин для зняття відповідальності та накладення санкцій. Основні законодавчі акти, які вирішують це питання:

1. Кримінальний кодекс України [14] визначає склад і порядок кваліфікації правопорушень, а також випадки, за яких особи можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності.

2. Кодекс адміністративного судочинства України [15] встановлює правила та порядок, які дозволяють визнавати протиправними дії адміністративних органів щодо громадян та юридичних осіб.

3. Податковий кодекс України [9] містить норми, що регулюють фінансово-правову відповідальність за порушення податкового законодавства та у виняткових випадках.

4. Цивільний кодекс України [11] передбачає відповідальність за порушення цивільного законодавства та випадки, в яких відповідальність може бути виключена або обмежена.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення [12] встановлює відповідальність за порушення адміністративного законодавства та визначає випадки звільнення від адміністративної відповідальності.

Ці законодавчі акти встановлюють правові механізми та процедури, що використовуються в Україні для регулювання питань звільнення від притягнен-

ня та несення фінансово-правової відповідальності в різних сферах життя.

Правове явище часткового звільнення від фінансово-правової відповідальності полягає в тому, що винний звільняється від фінансово-правової відповідальності відповідним державним органом шляхом дізнання про фінансове протиправне діяння та самостійного застосування фінансово-правових санкцій. До цього явища відноситься також податковий компроміс, суть якого полягає у безкомпромісному встановленні розміру податкового зобов'язання нижчого від розрахованого податковими органами [2].

Правове явище часткового звільнення від фінансово-правової відповідальності полягає у зменшенні обсягу відповідальності або застосуванні до суб'єкта правопорушення обставин, що пом'якшують відповідальність. Це може бути зменшення розмірів штрафів, відстрочка, розстрочка платежу або інший захід.

Опираючись на ряд положень законодавчої бази, зокрема положень Податкового кодексу України [9] (який надає можливість зменшити штрафи або розстрочити сплату частинами), Цивільного кодексу України [10] (який містить загальні норми про обов'язковість урахування обставин, які пом'якшують відповідальність, при визначенні відповідальності), а також Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [16], варто висвітлити основні аспекти часткового звільнення від фінансово-правової відповідальності:

- 1) зменшення штрафів або пені: контролюючі органи можуть зменшити розмір штрафу залежно від конкретних обставин справи, ступеня вини або наявності чи відсутності обставин, що пом'якшують покарання;
- 2) відстрочка або розстрочка платежу: платникам надається можливість сплачувати штрафи чи заборгованість частинами або протягом певного періоду часу, щоб зменшити фінансовий тиск;
- 3) урахування пом'якшуючих обставин: пом'якшувальними обставинами можуть бути стан здоров'я платника, матеріальне становище, вік, наявність неповнолітніх дітей на утриманні тощо;
- 4) участь у програмі добровільного декларування: деякі країни пропонують програми, які дозволяють платникам податків добровільно занижувати свої доходи або виправляти податкові помилки шляхом часткового звільнення або зменшення штрафів).
- 5) рішення суду або контролюючого органу: суди або регуляторні органи можуть прийняти рішення про часткове звільнення від відповідальності залежно від наданих доказів і обставин окремої справи).

Водночас ряд положень законодавчої бази, зокрема положень Податкового кодексу України [9], Цивільного кодексу України [10], Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [16] дозволяє виділити порядок застосування часткового звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності:

- 1) платник податків або інша юридична особа подає до відповідного контролюючого органу або суду заяву про часткове звільнення від відповідальності, надавши всі необхідні докази та обґрунтування;
- 2) розгляд заяви: контролюючий орган або суд розглядає заяву та аналізує подані документи з урахуванням обставин справи, обставин, що пом'якшують відповідальність, та норм законодавства;
- 3) ухвалення рішення: після розгляду заяви буде прийнято рішення про часткове звільнення від відповідальності або відмову в звільненні від відповідальності; у разі прийняття позитивного рішення буде визначена конкретна сума зменшення відповідальності;
- 4) оскарження рішення: у разі відмови в частковому звільненні платник податків має право оскаржити це рішення в адміністративному або судовому порядку.

Часткове звільнення від фінансово-правової відповідальності є важливим механізмом забезпечення справедливості та врахування обставин, які можуть пом'якшити вину правопорушників.

Механізми звільнення від фінансово-правової відповідальності за фінансові правопорушення, вчинені в період карантину та воєнного стану, є різними, а їх класифікація може базуватися на таких критеріях: суб'єкти; термін виконання зобов'язань після завершення подій, що стали підставою для звільнення від відповідальності; обсяг фінансових правопорушень, за які правопорушник може бути звільнений від фінансово-правової відповідальності. Водночас слід підкреслити, що одним із головних завдань фінансового права в сучасних умовах має стати формування нульової терпимості до зловживань правами на звільнення від фінансово-правової відповідальності за фінансові правопорушення [3].

Водночас слід зазначити, що звільнення від фінансово-правової відповідальності можна реалізувати за допомогою різних механізмів, включаючи правові норми та практичні процедури. Наприклад, Податковий кодекс України [9] передбачає можливість відстрочення або розстрочення податкових зобов'язань для платників податків, які перебувають у скрутному фінансовому становищі. Платник подає заяву до податкового органу та додає документи, що підтверджують скрутне матеріальне становище. На підставі цього розглядається заява та ухвалюється рішення про відстрочення чи оплати частинами.

Визначено такі види підстав звільнення від фінансово-правової відповідальності: підстава для звільнення від фінансово-правової відповідальності; підстави для звільнення від відповідальності; мотиви, що містяться в правовому акті та підзаконних правових документах; юридичні причини (необґрунтованість, закінчення строку позовної давності тощо) та процесуальні причини (наявність ухвали суду про припинення провадження у справі); причини при-

пинення провадження, які неминуче призводять до закриття провадження та передачу провадження до компетентних органів; реабілітуючі (відсутність правопорушення, відсутність складу правопорушення тощо) та nereабілітуючі (зміна обставин, закінчення строку позовної давності тощо) [2].

Звільнення від притягнення до відповідальності можливе як під час попереднього розслідування, так і під час судового провадження. Звільнення від покарання можливе лише після застосування заходів стягнення. Провадження щодо звільнення від фінансово-правової відповідальності є окремим видом процедури, згідно з яким етапи вирішення питання про звільнення від притягнення до фінансово-правової відповідальності визначаються таким чином: волевиявлення особи, яка переслідується, або правоохоронний орган самостійно виявляє обставини, які можуть призвести до звільнення від притягнення до відповідальності; розгляд доказів і кваліфікація обставин; прийняття процесуальних рішень щодо звільнення від притягнення до фінансово-правової відповідальності [2].

Крім того, процесуальними підставами для звільнення від фінансово-правової відповідальності є:

прийняття рішення компетентного органу про звільнення від покарання за фінансово-правові порушення; прийняття рішення відповідного органу про звільнення від фактичного виконання фінансово-правових зобов'язань [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведені дослідження дали можливість визначити підстави та порядок звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні. Визначено, що такий процес регламентується положеннями Податкового кодексу України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, а також Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та іншими законодавчими актами.

У перспективі подальших досліджень варто дослідити етапи процедури звільнення від притягнення та несення фінансово-правової відповідальності в Україні.

Література

1. Голуб Г. М. Окремі питання фінансово-правової відповідальності у податковій сфері. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 225–228.
2. Іванський А. Й. *Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження*: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 36 с.
3. Коваль Ю. А. Особливості звільнення від фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства під час карантину. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 75–82. doi: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.11>.
4. Козинець І. Г. Фінансово-правова відповідальність у сучасній Україні. *Ukraine — EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice*. Chernihiv: CNUT, 2015. P. 289–292. URL: https://pumo.stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/02/2015_part2.pdf#page=290 (дата звернення: 15.08.2024).
5. Козін В. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність як види юридичної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 209–215.
6. Pliekhov M. Attributes and Functions of Financial and Legal Liability. *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 12. P. 6001–6009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.99-23>.
7. Садченко М. М. Фінансово-правова та адміністративна відповідальність: порівняльний аналіз. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 277–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_46 (дата звернення: 15.08.2024).
8. Трипольська М. І. Податкове правопорушення як підстава фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства. *Право та державне управління*. 2014. № 1–2 (14–15) С. 73–77.
9. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
10. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
11. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.08.2024).
13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

14. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
15. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

References

1. Holub H.M. Okremi pytannia finansovo-pravovoi vidpovidalnosti u podatkovii sferi. *Pravo i suspilstvo*. 2013. № 6. S. 225–228.
2. Ivanskyi A. Y. *Finansovo-pravova vidpovidalnist v suchasni Ukraini: teoretychne doslidzhennia*: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07 / Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa, 2009. 36 s.
3. Koval Yu. A. Osoblyvosti zvlennia vid finansovo-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia podatkovoho zakonodavstva pid chas karantynu. *Nove ukrainske pravo*. 2022. Vyp. 3. S. 75–82. doi: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.11>.
4. Kozynets I. H. Finansovo-pravova vidpovidalnist u suchasni Ukraini. *Ukraine — EU. Modern technology, business and law*: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. Chernihiv: CNUT, 2015. P. 289–292. URL: https://pumo.stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/02/2015_part2.pdf#page=290 (date of access: 15.08.2024).
5. Kozin V. Administratyvna ta finansovo-pravova vidpovidalnist yak vydy yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u biudzhetsnii sferi. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. 2021. № 4. S. 209–215.
6. Pliekhov M. Attributes and Functions of Financial and Legal Liability. *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 12. P. 6001–6009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.99-23>.
7. Sadchenko M. M. Finansovo-pravova ta administratyvna vidpovidalnist: porivnialnyi analiz. *Nauka i pravookhorna*. 2014. № 4. S. 277–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_46 (date of access: 15.08.2024).
8. Trypolska M. I. Podatkove pravoporushennia yak pidstava finansovo-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia podatkovoho zakonodavstva. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2014. № 1–2 (14–15) S. 73–77.
9. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 15.08.2024).
10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 15.08.2024).
11. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (date of access: 15.08.2024).
12. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (date of access: 15.08.2024).
13. Pro bukhghalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-XIV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (date of access: 15.08.2024).
14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 15.08.2024).
15. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (date of access: 15.08.2024).
16. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 r. № 2939-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (date of access: 15.08.2024).

УДК 35.072.3

Скриньковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права*

Skrynkovskyi Ruslan

PhD in Economics, Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0002-2180-8055

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10243

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ

APPLICATION OF THE STATE LANGUAGE IN THE DEPARTMENT OF THE STATE PROTECTION OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У системі забезпечення національної безпеки Управління державної охорони України (далі – УДО України) посідає особливе місце, а утвердження української мови як державної, єдиної та забезпечення її повноцінного функціонування і застосування у діяльності УДО України має виняткове значення для національних інтересів України, особливо в умовах злочинної російсько-української війни. Питання, яке стосується української мови – це не просто питання про мову чи юридичне питання, а питання національної безпеки. Українська мова зазнавала утисків і заборони протягом останніх 400-х років, і найбільше цьому докладалася Росія.

Мета. Метою статті є сформулювати науково обґрунтовані пропозиції до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» з урахуванням питань захисту і контролю застосування української мови як державної у діяльності УДО України в контексті національної безпеки України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) література, яка стосується державної охорони в Україні, а також сфери застосування і захисту української мови як державної; 2) Конституція України, рішення Конституційного Суду України та Закони України.

У процесі дослідження були використані методи теоретичного аналізу й узагальнення, систематизації та системного аналізу, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи.

Результати. Обґрунтовано, що в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами) необхідно врахувати такий аспект: «Загроза українській мові рівнозначна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави» (Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021).

З'ясовано, що питання застосування і захисту української мови як державної, єдиної не викликає жодних дискусій серед особового складу УДО України. Окремі військовослужбовці та працівники УДО України обґрунтовано обстоюють позицію, що українська мова, Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України є невід'язливими атрибутами Української держави.

Зазначено, що потрібно поважати українську мову і історію, цінувати подвиги захисників і захисниць України, а також неухильно дотримуватися Конституції України та законів України.

Обґрунтовано, що з метою забезпечення захисту і належного контролю застосування української мови як державної у діяльності УДО України в контексті національної безпеки України, необхідно доповнити Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» новою статтею «Стаття 11–1. Мова в Управлінні державної охорони України». Ця стаття повинна містити аналогічні положення як у статті 13 Закону України «Про Збройні Сили України» з урахуванням статусу української мови як єдиної державної мови в Україні.

Перспективи. У перспективі доцільно удосконалити організаційно-правовий механізм підготовки особового складу та кадрового забезпечення у системі УДО України, враховуючи рекомендації Служби безпеки України.

Ключові слова: українська мова, Управління державної охорони України, державна охорона в Україні, органи державної влади, безпека посадових осіб, національна безпека України, Конституція України, закони України.

Summary. Introduction. In the system of ensuring national security, the Department of the State Protection of Ukraine occupies a special place, and the promotion of the Ukrainian language as the state, single language and ensuring its full functioning and

application in the activities of the Department of the State Protection of Ukraine is of exceptional importance for the national interests of Ukraine, especially in the context of the criminal Russian-Ukrainian war. The issue concerning the Ukrainian language is not just a question of language or a legal issue, but a question of national security. The Ukrainian language has been oppressed and banned over the past 400s, and Russia has contributed most of all to this.

Purpose. The purpose of the article is to formulate scientifically substantiated proposals for the Law of Ukraine “On State Protection of State Authorities of Ukraine and Officials”, taking into account the issues of protection and control over the use of the Ukrainian language as the state language in the activities of the Department of the State Protection of Ukraine in the context of national security of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) literature related to state protection in Ukraine, as well as the scope of application and protection of the Ukrainian language as a state language; 2) The Constitution of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, and laws of Ukraine.

Results. It is justified that the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” dated 21.06.2018 No. 2469-VIII (as amended) should consider the following aspect: “A threat to the Ukrainian language is equivalent to a threat to the national security of Ukraine, the existence of the Ukrainian nation and its state” (Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 14.07.2021 No. 1-p/2021).

It was found that the issue of the use and protection of the Ukrainian language as the state, single language does not cause any discussions among the personnel of the Department of the State Protection of Ukraine. Some servicemen and employees of the Department of the State Protection of Ukraine reasonably support the position that the Ukrainian language, the State Flag of Ukraine, the State Coat of Arms of Ukraine and the State Anthem of Ukraine are inseparable attributes of the Ukrainian state.

It is noted that it is necessary to respect the Ukrainian language and history, to appreciate the exploits of the defenders and defendresses of Ukraine, as well as to strictly adhere to the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine.

It is justified that in order to ensure the protection and proper control of the use of the Ukrainian language as the state language in the activities of the Department of the State Protection of Ukraine in the context of the national security of Ukraine, it is necessary to supplement the Law of Ukraine “On State Protection of State Authorities of Ukraine and Officials” with a new article “Article 11–1. Language in the Department of the State Protection of Ukraine”. This article should contain similar provisions as in Article 13 of the Law of Ukraine “On the Armed Forces of Ukraine”, taking into account the status of the Ukrainian language as the only state language in Ukraine.

Prospects. In the future, it is advisable to improve the organizational and legal mechanism of personnel training and personnel support in the system of the Department of the State Protection of Ukraine, taking into account the recommendations of the Security Service of Ukraine.

Key words: Ukrainian language, Department of the State Protection of Ukraine, state protection in Ukraine, government authorities, security of officials, national security of Ukraine, Constitution of Ukraine, laws of Ukraine.

Постановка проблеми. Відомо, що положення про українську мову як державну міститься у ст. 10 Конституції України [1]. Поряд з тим, функціонування, застосування, певною мірою захист і розвиток української мови як державної в Україні регулюються Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2]. «Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України» [2].

Для довідки [3]: українська мова зазнавала утисків і заборони протягом останніх 400-х років, і найбільше цьому докладалася росія.

Виходячи з положень ст. 10 Конституції України [1] та законів України, українська мова як державна є обов’язковою на всій території України, зокрема у державній сфері, у секторі безпеки і оборони, в тому числі у діяльності Управління державної охорони України (далі — УДО України).

За таких обставин, в умовах воєнного часу і не тільки, стан нормативно-правової бази у сфері державної охорони органів державної влади України та посадових осіб повинен бути належним, не відповідає певним вимогам і обставинам, враховуючи виклики злочинної російсько-української війни.

Це також стосується правового захисту і контролю застосування державної мови у секторі безпеки і оборони України, зокрема в системі УДО України. Чинний Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [4] не враховує положення ст. 10 Конституції України [1] та рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-п/2021 [5].

Вищезазначене є досить важливим аспектом, оскільки УДО України у системі забезпечення національної безпеки посідає особливе місце [6–8], а утвердження української мови як державної, єдиної та забезпечення її повноцінного функціонування і застосування у діяльності УДО України має виняткове значення для національних інтересів України.

Водночас нагадаємо, що головні завдання УДО України (державного правоохоронного органу спеціального призначення) спрямовані на забезпечення безпеки Президента України, вищих посадових осіб держави, а також на охорону адміністративних будівель та об’єктів органів державної влади України (Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Верховний Суд та інші) [4; 9].

Все це, для вирішення актуальної проблеми, необхідно врахувати у секторі безпеки і оборони України, зокрема в діяльності УДО України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За результатами дослідження літератури, виходячи із постановки проблеми, рекомендуємо ознайомитися з деякими публікаціями військовослужбовців і вчених-юристів, які стосуються адміністративно-правових засад діяльності УДО України, правового регулювання державної охорони в контексті національної безпеки, захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей, а також особливостей діяльності, підготовки особового складу, кадрового забезпечення та підвищення ефективності взаємодії УДО України з іншими органами, які входять до складу сил безпеки і оборони України — В. Гелетей [10; 11], М. Донець [12], М. Микитюк [8; 9], І. Мусієнко [13], Д. Павлов [14], С. Петков [15], О. Ткаченко [16], В. Штучний [17] та інші [6; 7].

Визнаючи теоретичну та практичну цінність вичезгданих праць щодо даної проблеми, з'ясовано, що сьогодні недостатньо уваги приділено аспектам утвердження української мови як державної та забезпечення її повноцінного функціонування і застосування в діяльності УДО України. Це має виняткове значення для національних інтересів України, особливо з урахуванням умов воєнного часу.

Мета статті. Метою статті є сформулювати науково обґрунтовані пропозиції до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» з урахуванням питань захисту і контролю застосування української мови як державної у діяльності УДО України в контексті національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Так, виходячи із результатів аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України у сфері захисту української мови як державної, єдиної [5; 18], нагадаємо, що Велика палата Конституційного Суду України (у складі суддів: С. Головатого — головуєчого, доповідача; В. Городовенка, В. Кичуна, В. Колісника, В. Кривенка, В. Лемака, О. Литвинова, В. Мойсика, О. Первомайського, С. Саса, І. Сліденка, П. Філюка, Г. Юровської) 14 липня 2021 року прийняла історичне рішення Конституційного Суду України № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51-го народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [5; 19].

У цьому рішенні [5] Конституційний Суд України визнав, що Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2] є таким, що відповідає Конституції України [1]. Водночас Конституційний Суд України (далі — КСУ) у рішенні від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 визначив, зокрема: «... українська мова є невіддільним атрибутом української державності, що зберігає

свою історичну спадкоємність від давньокіївської доби. Мовне питання постійно було присутнє в національно-культурній та політичній боротьбі українців за власну державу. ... Загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова — це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. ... Українська мова — доконечна умова (*conditio sine qua non*) державності України та її соборності. ... тому будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України. ... Поряд із Державним Прапором України, Державним Гербом України та Державним Гімном України українська мова є невіддільним атрибутом Української держави» [5].

В контексті цього з'ясовано, що цей документ (рішення КСУ [5]) відіграє ключову роль в утвердженні української мови як державної та захисті національних інтересів України. «Національні інтереси України — життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» (ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, із змінами) [20].

Положення й висновки, які викладені у рішенні Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021 [5], надають чіткі та повні відповіді на питання, що стали об'єктом маніпуляцій злочинної російської пропаганди [19]. Російська пропаганда є тяжким міжнародним злочином [21; 22]. Водночас тут варто також відмітити, що рішення КСУ є остаточним, обов'язковим та таким, що не підлягає оскарженню [5; 19].

Для довідки: в умовах злочинної російсько-української війни Президент України В. Зеленський 09 листопада 2022 року (під час вітання українського народу з нагоди Дня української писемності та мови) зазначив, що: «... українська — це мова свободи й волі, могутня зброя українського народу в боротьбі за нашу незалежність і Перемогу. Росія століттями намагалася знищити разом з мовою наше культурне національне обличчя, русифікувати українців, спотворити факти нашої історії. Руйнуючи культурну спадщину, ворог і нині на окупованих територіях забороняє навчання державною мовою, вилучає книги, фізично розправляється з усіма, хто живе з Україною в серці ...» [23]. «Ціною життів кращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, бути українцями, визначати своє майбутнє. Українська мова — це мова наших батьків і дітей. Мова нашої Перемоги», — написав у Телеграм-каналі Головнокомандувач Збройних Сил України (2021–2024 рр.), генерал В. Залужний (09.11.2022 р.) [24].

Водночас є багато питань стосовно скоєного вбивства української мовознавиці, науковця й політика Ірини Фаріон у Львові на вул. Масарика 19 липня 2024 року [25]. Поряд з тим, потребують додаткового вивчення її книги, виступи у Верховній Раді України, безкомпромісна позиція щодо історії України та захисту української мови, звернення до керівництва Збройними Силами України, а також останні заяви, зокрема — висловлювання проти російськомовних військовослужбовців у програмі «Рандеву з Яніною Соколовою» за 5 листопада 2023 року, а саме: «Я категорично цього не приймаю. ... Я не можу назвати їх українцями, якщо вони не говорять українською мовою — то нехай себе назвуть «руськими». Що їм заважає? Чому вони такі очманілі? Чому зійшлося саме на українській мові? Вони такі великі патріоти. Покажи свій патріотизм — вивчи мову Тараса Григоровича Шевченка, ... Ну що це за бздур — воювати в українській армії і говорити російською мовою» (І. Фаріон, 05.11.2023) [26]. В контексті цього рекомендуємо проаналізувати статтю «Продовження скандалу: Фаріон закликала Зеленського покарати командирів «Азову»» [27] (стосується військовослужбовців М. Жоріна, В. Кротеви́ча, їх поведінки), опублікованої 14 листопада 2023 року на загальноукраїнському сайті новин «ТСН.ua», на предмет Кодексу честі офіцера Збройних Сил України.

Також нагадаємо, що за повідомленням ЗМІ (Агентства «Інтерфакс-Україна», 07.05.2024 р.), контррозвідка та слідчі Служби безпеки України за сприяння керівництва УДО України викрили мережу агентів ФСБ рф, до якої входили двоє полковників УДО України, які готували вбивство Президента України В. Зеленського [28]. Поряд з тим, в планах росіян була ліквідація (вбивство) голови Служби безпеки України В. Малюка, начальника Головного управління розвідки Міністерства оборони України К. Буданова та інших українських високопосадовців [29]. Ці аспекти не потребують додаткових пояснень чи окремого обговорення у контексті злочинної війни росії проти України й Українського народу, і це зрозуміло.

Кожна особиста життєва історія українців, включаючи Президентів України й посадових осіб держави, кожна окрема історія й дискусія про мовне питання в Україні, кожна трагедія і подвиги українських військовослужбовців під час злочинної війни росії проти України взаємопов'язані і мають особливе значення. Однак питання, яке стосується української мови — це не просто питання про мову чи юридичне питання, а питання національної безпеки. «Нам треба: перше — усвідомити, що наше майбутнє — лише українськомовна Україна» (П. Гриценко) [30].

Звідси очевидно, що в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами) [20] необхідно врахувати такий аспект: «Загроза українській мові рівнозначна загро-

зі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави» (Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021) [5].

Тут варто також відмітити, що:

- 1) «Володіти українською мовою як мовою свого громадянства — обов'язок кожного громадянина України» (Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021) [5];
- 2) «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, ... Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ст. 68 Конституції України) [1].

За таких умов, в реаліях воєнного часу, встановлено, що питання застосування і захисту української мови як державної, єдиної не викликає жодних дискусій серед особового складу у системі УДО України. Поряд з тим, окремі військовослужбовці та працівники УДО України обґрунтовано обстоюють позицію, що українська мова, Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України є невіддільними атрибутами Української держави. Також досить схвально ставляться і підтримують прийняття Законів України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2], «Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання «Слава Україні! — Героям слава!»» [31] тощо.

За таких обставин очевидно, що мовне питання в Україні не повинно бути предметом маніпуляцій, погроз чи образ ні на тлі російсько-української війни, ні в майбутньому. Потрібно поважати українську мову і історію, цінувати подвиги захисників і захисниць України, а також неухильно дотримуватися Конституції України та законів України.

У зв'язку з цим пропонуємо (аналогічно до ст. 13 Закону України «Про Збройні Сили України» [32] з урахуванням положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2]) доповнити Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [4] новою статтею (після ст. 11) і викласти в такій редакції:

«Стаття 11-1. Мова в Управлінні державної охорони України

Державною мовою в Україні є українська мова.

Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації.

Мовою Управління державної охорони України є державна мова.

Мовою статутів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності в Управлінні державної охорони України є державна мова.

Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також

створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

У діяльності Управління державної охорони України може застосовуватися англійська мова як мова міжнародного спілкування (за потреби).

Висновки. У системі забезпечення національної безпеки УДО України посідає особливе місце, а утвердження української мови як державної, єдиної та забезпечення її повноцінного функціонування і застосування у діяльності УДО України має виняткове значення для національних інтересів України, особливо в умовах злочинної російсько-української війни. Питання, яке стосується української мови — це не просто питання про мову чи юридичне питання, а питання національної безпеки. В Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами) необхідно врахувати такий аспект: «Загроза українській мові рівнозначна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави» (Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-п/2021).

Питання застосування і захисту української мови як державної, єдиної не викликає жодних дискусій серед особового складу у системі УДО України. Окремі військовослужбовці та працівники УДО Украї-

ни обґрунтовано обстоюють позицію, що українська мова, Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України є невіддільними атрибутами Української держави. Потрібно поважати українську мову і історію, цінувати подвиги захисників і захисниць України, а також неухильно дотримуватися Конституції України та законів України.

За таких обставин, враховуючи виклики злочинної російсько-української війни, з метою забезпечення захисту і належного контролю застосування української мови як державної у діяльності УДО України в контексті національної безпеки України, необхідно доповнити Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» новою статтею «Стаття 11-1. Мова в Управлінні державної охорони України». Ця стаття повинна містити аналогічні положення як у статті 13 Закону України «Про Збройні Сили України» з урахуванням статусу української мови як єдиної державної мови в Україні.

У перспективі доцільно удосконалити організаційно-правовий механізм підготовки особового складу та кадрового забезпечення у системі Управління державної охорони України, враховуючи рекомендації Служби безпеки України.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Як боролися з українською мовою. Хроніка заборон за 400 років. *Матеріали інтернет-видання «Історична правда»*. 03.07.2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2012/07/3/89519/> (дата звернення: 10.08.2024).
4. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-п/2021 (у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
6. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хитра О. Л., Комісаров О. Г. Державна охорона посадових осіб в Україні в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 5(63). С. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
7. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хмиз М. В., Чистоклетов Л. Г. Державна охорона в Україні щодо глав іноземних держав та посадових осіб міжнародних організацій в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6(64). С. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.
8. Микитюк М. А., Семчук Ю. І. Державна охорона України в системі національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2019. Вип. 22. С. 98–104.
9. Микитюк М. А. *Державна охорона в Україні: адміністративно-правове регулювання* : монографія. Львів. Видавництво Львівської політехніки. 2018. 472 с.
10. Гелетей В. В. До питання про правоохоронні органи спеціального призначення (на прикладі Управління державної охорони України). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 187–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_18_26 (дата звернення: 10.08.2024).
11. Гелетей В. В. Концептуальні аспекти взаємодії у контексті діяльності управління Державної охорони України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_4 (дата звернення: 10.08.2024).

12. Донець М. А. *Адміністративно-правовий статус військовослужбовців (тілоохоронців) Управління державної охорони України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 19 с.
13. Мусієнко І. І. Правове регулювання державної охорони органів влади та посадових осіб (закордонний досвід). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_1_3 (дата звернення: 10.08.2024).
14. Павлов Д. М., Расевич О. С. Організаційно-правові засади підвищення ефективності взаємодії Управління державної охорони України з іншими органами, які входять до складу сил безпеки і оборони України. *Честь і закон*. 2021. № 1(76). С. 79–86. doi: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/1/76/229664>.
15. *Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей* / за заг. ред. С. В. Петкова, Київ : Юрінком Інтер, 2024. 428 с.
16. Ткаченко О. О. *Адміністративно-правове регулювання діяльності Управління державної охорони України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 20 с.
17. Штучний В. В. *Адміністративно-правові засади підготовки кадрів Управління державної охорони України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 20 с.
18. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 (у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
19. Уповноважений про історичне рішення КСУ щодо мовного Закону. *Матеріали офіційного вебсайту Уповноважений із захисту державної мови*. 28.06.2023. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/upovnovazhenyi-pro-istorychne-rishennia-ksu-shchodo-movnoho-zakonu> (дата звернення: 10.08.2024).
20. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
21. Терещук Г. «Українська мова злить Росію. Кремль знає, що мова є ідеологічним інструментом» — мовознавець Павло Гриценко. *Матеріали інтернет-видання «Радіо Свобода»*. 05.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-viyna-zaborona-vbyvstvo/32115335.html> (дата звернення: 10.08.2024).
22. Мережко О. Російська пропаганда як міжнародний злочин. *Матеріали газети Верховної ради України «Голос України»*. 14.05.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/360056> (дата звернення: 10.08.2024).
23. Вітання Президента з нагоди Дня української писемності та мови. *Матеріали офіційного вебсайту Офісу Президента України*. 09.11.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-z-nagodi-dnya-ukrayinskoyi-pisemnosti-ta-79025> (дата звернення: 10.08.2024).
24. Ми кров'ю пишемо слова рідною мовою — Валерій Залужний. *Матеріали АрміяINFORM (онлайн-медіа Міністерства оборони України)*. 09.11.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/11/09/my-krovyu-pyshemo-slova-ridnoyu-movoyu-glavkom/> (дата звернення: 10.08.2024).
25. Кузнецова К. Вбивство Ірини Фаріон: усі версії, прощальний лист підозрюваного та реакція батьків на вчинок сина. *Матеріали загальноукраїнського сайту новин «ТСН.ua» (Телевізійної служби новин, що виходить на телеканалі «1+1»)*. 30.07.2024. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vbivstvo-irini-farion-versiyi-proschalniy-list-pidozryuvanogo-ta-reakciya-batkiv-na-vchinok-sina-2630169.html> (дата звернення: 10.08.2024).
26. Ейсмунт В. Ірина Фаріон назвала російськомовних військових ЗСУ «не українцями». *Матеріали аналітичного Інтернет-видання Львова «ZAXID.NET»*. 06.11.2023. URL: https://zaxid.net/irina_farion_nazvala_rosiyskomovnih_viyskovih_zsu_ne_ukrayintsyami_n1573984 (дата звернення: 10.08.2024).
27. Гулійчук Д. Продовження скандалу: Фаріон закликала Зеленського покарати командирів «Азову». *Матеріали загальноукраїнського сайту новин «ТСН.ua» (Телевізійної служби новин, що виходить на телеканалі «1+1»)*. 14.11.2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/prodovzhennya-skandalu-farion-zaklikala-zelenskogo-pokarati-komandiriv-azovu-2450653.html> (дата звернення: 10.08.2024).
28. СБУ викрила мережу агентів ФСБ РФ, які готували вбивство президента України, затримано двох полковників Управління держохорони. *Матеріали незалежного українського інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна»*. 07.05.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/985140.html> (дата звернення: 10.08.2024).
29. СБУ затримала двох полковників УДО, які готували вбивство Зеленського, Малюка та Буданова. *ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. УКРАЇНА*. *Матеріали вебсайту «ZN.UA»*. 07.05.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/sbu-zatrimala-dvokh-polkovnikov-udo-jaki-hotuvali-vbivstvo-zelenskoho.html> (дата звернення: 10.08.2024).
30. Павло Гриценко: Мова — це коли «я віддаю частину себе у момент, коли я з тобою говорю». *«Аргумент» (некомерційний проект групи авторів)*. 26.08.2024. URL: <https://argumentua.com/stati/pavlo-gritsenko-mova-tse-koli-ya-viddayu-chastinu-sebe-u-moment-koli-ya-z-toboyu-govoryu> (дата звернення: 10.08.2024).
31. Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання «Слава Україні! — Героям слава!» : Закон України від 04.10.2018 р. № 2587-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2587-19#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
32. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 10.08.2024).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (date of access: 10.08.2024).
2. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 r. № 2704-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (date of access: 10.08.2024).
3. Yak borolysia z ukrainskoiu movoiu. Khronika zaboron za 400 rokiv. *Materialy internet-vydannia "Istorychna pravda"*. 03.07.2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2012/07/3/89519/> (date of access: 10.08.2024).
4. Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 04.03.1998 r. № 160/98-BP (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text> (date of access: 10.08.2024).
5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14.07.2021 r. № 1-p/2021 (u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi"). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (date of access: 10.08.2024).
6. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Ya., Petkov S. V., Khytra O. L., Komisarov O. H. Derzhavna okhorona posadovykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 5(63). S. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
7. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Ya., Petkov S. V., Khmyz M. V., Chystokletov L. H. Derzhavna okhorona v Ukraini shchodo hlav inozemnykh derzhav ta posadovykh osib mizhnarodnykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 6(64). S. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.
8. Mykytiuk M. A., Semchuk Yu. I. Derzhavna okhorona Ukrainy v systemi natsionalnoi bezpeky. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 2019. Vyp. 22. S. 98–104.
9. Mykytiuk M. A. *Derzhavna okhorona v Ukraini: administratyvno-pravove rehuliuвання: monohrafiia*. Lviv. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 2018. 472 s.
10. Heletei V. V. Do pytannia pro pravookhoronni orhany spetsialnoho pryznachennia (na prykladi Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy). *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2019. № 18. S. 187–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_18_26 (date of access: 10.08.2024).
11. Heletei V. V. Kontseptualni aspekty vzaiemodii u konteksti diialnosti upravlinnia Derzhavnoi okhorony Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Yurydychni nauky*. 2018. Vyp. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_4 (date of access: 10.08.2024).
12. Donets M. A. *Administratyvno-pravovi status viiskovosluzhbovtiv (tilookhorontsiiv) Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2022. 19 s.
13. Musiienko I. I. Pravove rehuliuвання derzhavnoi okhorony orhaniv vlady ta posadovykh osib (zakordonnyi dosvid). *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2013. № 1. S. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_1_3 (date of access: 10.08.2024).
14. Pavlov D. M., Rasevych O. S. Orhanizatsiino-pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti vzaiemodii Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z inshymy orhanamy, yaki vkhodiat do skladu syl bezpeky i oborony Ukrainy. *Chest i zakon*. 2021. № 1(76). S. 79–86. doi: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/1/76/229664>.
15. *Zakhyst prav viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei / za zah. red. S. V. Pietkova*, Kyiv: Yurinkom Inter, 2024. 428 s.
16. Tkachenko O. O. *Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. Kyiv, 2013. 20 s.
17. Shtuchnyi V. V. *Administratyvno-pravovi zasady pidhotovky kadriv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2015. 20 s.
18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14.12.1999 r. № 10-пп/99 (u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannia derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta vykorystannia yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannia ukrainskoi movy)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (date of access: 10.08.2024).
19. Upovnovazheni pro istorychne rishennia KSU shchodo movnoho Zakonu. *Materialy ofitsiinoho vebсайту Upovnovazheni iz zakhystu derzhavnoi movy*. 28.06.2023. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/upovnovazheni-pro-istorychne-rishennia-ksu-shchodo-movnoho-zakonu> (date of access: 10.08.2024).
20. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (date of access: 10.08.2024).
21. Tereshchuk H. "Ukrainska mova zlyt Rosiiu. Kreml znaie, shcho mova ye ideolohichnym instrumentom" — movoznavets Pavlo Hrytsenko. *Materialy internet-vydannia "Radio Svoboda"*. 05.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-viyna-zaborona-vbyvstvo/32115335.html> (date of access: 10.08.2024).
22. Merezhko O. Rosiiska propahanda yak mizhnarodnyi zlochyn. *Materialy hazety Verkhovnoi rady Ukrainy "Holos Ukrainy"*. 14.05.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/360056> (date of access: 10.08.2024).

23. Vitannia Prezydenta z nahody Dnia ukrainskoi pysemnosti ta movy. *Materialy ofitsiinoho vebсайту Ofisu Prezydenta Ukrainy*. 09.11.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-z-nagodi-dnya-ukrayinskoyi-pisemnosti-ta-79025> (date of access: 10.08.2024).

24. My kroviu pyshemo slova ridnoiu movoiu — Valerii Zaluzhnyi. *Materialy Armii INFORM (online-media Ministerstva oborony Ukrainy)*. 09.11.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/11/09/my-kroviu-pyshemo-slova-ridnoyu-movoyu-glavkom/> (date of access: 10.08.2024).

25. Kuznetsova K. Vbyvstvo Iryny Farion: usi versii, proshchalnyi lyst pidozryuvanoho ta reaktsiia batkiv na vchynok syna. *Materialy zahalnoukrainskoho сайту novyn “TSN.ua” (Televiziinoi sluzhby novyn, shcho vykhodyt na telekanali “1+1”)*. 30.07.2024. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vbivstvo-irini-farion-versiyi-proshchalniy-list-pidozryuvanogo-ta-reakciya-batkiv-na-vchynok-sina-2630169.html> (date of access: 10.08.2024).

26. Eismunt V. Iryna Farion nazvala rosiiskomovnykh viiskovykh ZSU “ne ukraintsiamy”. *Materialy analitychnoho Internet-vydannia Lvova “ZAXID.NET”*. 06.11.2023. URL: https://zaxid.net/irina_farion_nazvala_rosiyskomovnih_viyskovih_zsu_ne_ukrayintsyami_n1573984 (date of access: 10.08.2024).

27. Huliichuk D. Prodovzhennia skandalu: Farion zaklykala Zelenskoho pokaraty komandyriv “Azovu”. *Materialy zahalnoukrainskoho сайту novyn “TSN.ua” (Televiziinoi sluzhby novyn, shcho vykhodyt na telekanali “1+1”)*. 14.11.2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/prodovzhennia-skandalu-farion-zaklykala-zelenskogo-pokarati-komandiriv-azovu-2450653.html> (date of access: 10.08.2024).

28. SBU vykryla merezhu ahentiv FSB RF, yaki hotuvaly vbyvstvo prezidenta Ukrainy, zatrymano dvokh polkovnykiv Upravlinnia derzhokhorony. *Materialy nezalezhnogo ukrainskoho informatsiinoho ahentstva “Interfaks-Ukraina”*. 07.05.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/985140.html> (date of access: 10.08.2024).

29. SBU zatrymala dvokh polkovnykiv UDO, yaki hotuvaly vbyvstvo Zelenskoho, Maliuka ta Budanova. “DZERKALO TYZhNia. UKRAINA”. *Materialy vebсайту “ZN.UA”*. 07.05.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/sbu-zatrymala-dvokh-polkovnikiv-udo-jaki-hotuvali-vbivstvo-zelenskoho.html> (date of access: 10.08.2024).

30. Pavlo Hrytsenko: Mova — tse koly “ia viddaiu chastynu sebe u moment, koly ya z toboiu hovoriu”. “Arhument” (nekomertsiinyi proekt hrupy avtoriv). 26.08.2024. URL: <https://argumentua.com/stati/pavlo-gritsenko-mova-tse-koli-ya-viddayu-chastinu-sebe-u-moment-koli-ya-z-toboyu-govoryu> (date of access: 10.08.2024).

31. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vitannia “Slava Ukraini! — Heroiam slava!”: Zakon Ukrainy vid 04.10.2018 r. № 2587-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2587-19#Text> (date of access: 10.08.2024).

32. Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1934-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (date of access: 10.08.2024).

УДК 342.127.15.[477]

Ярема Оксана Григорівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Yarema Oksana

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3550-0454

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10185

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕДСТАВНИКА В СУДОВОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

LEGAL STATUS OF THE REPRESENTATIVE IN JUDICIAL ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Важливою складовою адміністративного судочинства є інститут представництва, який забезпечує реалізацію права на судовий захист. Інститут представництва в адміністративному судочинстві залишається актуальним в умовах сучасних правових та соціальних змін, з огляду на зростання кількості публічно-правових спорів у яких багато громадян стикаються з труднощами у захисті своїх прав самостійно. Це підвищує необхідність у кваліфікованих представниках, які можуть ефективно захищати інтереси громадян у судах. Соціально незахищені категорії населення, такі як пенсіонери, люди з інвалідністю, діти, часто не можуть ефективно захищати свої права в суді. Представники, які діють від їхнього імені, забезпечують доступ до правосуддя та рівність сторін у судовому процесі.

Винесення норм, що регулюють представництво, до окремого параграфу Кодексу адміністративного судочинства не дозволяє відповісти на запитання, чи є у представника власна зацікавленість у справі та які його процесуальні можливості. У представника відсутня особиста, матеріально-правова зацікавленість у справі. Обсяг його процесуальних повноважень повністю визначається волею довірителя, внаслідок чого представник не має власного процесуального статусу у справі. Відповідно, у представника відсутнє право на висловлення власної, суб'єктивної думки з усіх розглядуваних судом питань.

Метою дослідження є дослідження правового статусу представника в судовому адміністративному процесі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання правового статусу представника в судовому адміністративному процесі; 2) праці вітчизняних авторів, що здійснюють дослідження інституту представництва в адміністративному судочинстві 3) судово практика щодо розмежування понять «надання професійної правничої допомоги» та «представництво особи в суді».

У дослідженні застосовано діалектичний підхід до розгляду поставлених проблем з використанням загальнонаукових та приватно-наукових методів наукового пізнання: порівняльно-правового, формально-юридичного, логічного, системного аналізу, правового моделювання.

Результати. У статті на основі комплексного системного аналізу чинного законодавства досліджено правовий статус представника в адміністративному процесі. Зазначено, що у процесуальному законодавстві до нашого часу не визначено місця представника у системі суб'єктів адміністративного судочинства. Суд, розглядаючи справу за участю представника, повинен прагнути завжди з'ясувати правову позицію самого довірителя – особи, яка бере участь у справі та саме на ній ґрунтуватиме свої висновки. Суд має право ставити питання особі, яка бере участь у справі, безпосередньо, проте ця особа має кореспондуюче право передати повноваження для мотивованої відповіді своєму представнику. Позбавлення цього права та примус відповідати на питання особисто може означати позбавлення права на судовий захист.

Перспективи. Законодавець зобов'язаний забезпечити такий порядок реалізації права на судовий захист через інститут представництва, який гарантує особі з урахуванням особливостей категорії справ доступ до правосуддя та захист прав і свобод. У зв'язку з цим є сенс доповнити Кодекс адміністративного судочинства України пунктом, що закріплює право осіб, які беруть участь у справі, довірити надання пояснень представнику, та доповнити вказівкою те, що суд оцінює пояснення представника, дані суду у межах, наданих довірителем повноважень.

Ключові слова: адміністративне судочинство, довіритель, представництво, суд, захист, правнича допомога.

Summary. Introduction. An important component of administrative proceedings is the institution of representation, which ensures the realization of the right to judicial protection. The institution of representation in administrative proceedings remains relevant in the conditions of modern legal and social changes, given the growing number of public legal disputes in which many citizens face difficulties in protecting their rights on their own. This increases the need for qualified representatives who can effectively protect the interests of citizens in courts. Socially vulnerable categories of the population, such as pensioners, people with disabilities, children, often cannot effectively defend their rights in court. Representatives who act on their behalf ensure access to justice and equality of the parties in the legal process.

Putting the rules governing representation into a separate paragraph of the Code of Administrative Procedure does not allow answering the question of whether the representative has his own interest in the case and what his procedural capabilities are. The representative has no personal, material and legal interest in the case. The scope of his procedural powers is completely determined by the will of the principal, as a result of which the representative does not have his own procedural status in the case. Accordingly, the representative does not have the right to express his own, subjective opinion on all issues considered by the court.

Purpose. The purpose of the study is to study the legal status of the representative in the judicial administrative process.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal regulation of the legal status of the representative in the judicial administrative process; 2) works of domestic authors conducting research on the institution of representation in administrative proceedings 3) judicial practice regarding the distinction between the concepts of “provision of professional legal assistance” and “representation of a person in court”.

The research uses a dialectical approach to the consideration of the problems with the use of general scientific and private scientific methods of scientific knowledge: comparative-legal, formal-legal, logical, systemic analysis, legal modeling.

The results. The legal status of the representative in the administrative process is considered in the article based on a complex systematic analysis of the current legislation. It is noted that the place of the representative in the system of subjects of administrative proceedings has not been defined in the procedural legislation until now. The court, considering a case with the participation of a representative, should always try to find out the legal position of the principal himself – the person who participates in the case and will base his conclusions on it. The court has the right to ask questions to the person participating in the case directly, but this person has the corresponding right to delegate the authority for a reasoned answer to his representative. Deprivation of this right and the compulsion to answer questions in person may mean deprivation of the right to legal protection.

Discussion. The legislator is obliged to ensure such a procedure for exercising the right to judicial protection through the institution of representation, which guarantees a person, taking into account the specifics of the category of cases, access to justice and protection of rights and freedoms. In this regard, it makes sense to supplement the Code of Administrative Proceedings of Ukraine with a clause enshrining the right of persons participating in the case to entrust the provision of explanations to a representative, and to add an instruction that the court evaluates the explanation of the representative given to the court within the limits of the authority granted by the principal.

Key words: administrative proceedings, principal, representation, court, protection, legal assistance.

Вступ. Інститут представництва призначений забезпечити реалізацію конституційного права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Інститут представництва є міжгалузевим. Статус представника у системі учасників адміністративного судочинства визначає сукупність його процесуальних прав і обов'язків, у тому числі право на власну позицію у справі. Незважаючи на серйозні доктринальні розробки питань про місце представника в адміністративному процесі, його права та обов'язки, процесуальне законодавство з часом істотно змінюється. Нові обставини диктують необхідність нових підходів до традиційних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи таких українських науковців щодо вивчення окремих аспектів інституту представництва, зокрема і представництва в адміністративному судочинстві: О. М. Величко [8], М. Т. Гаврильців [2], К. С. Ізобар [7], С. С. Єсімова [1; 5], М. В. Коваліва [1–2], І. Б. Стахури [2] і інших.

Проте, проблема удосконалення нормативно-правового регулювання правового статусу представ-

ника в судовому адміністративному процесі потребує подальшого аналізу та напрацювання необхідних пропозицій до чинного законодавства.

Метою статті є дослідження правового статусу представника в адміністративному процесі.

Матеріали та методи. Методологічну основу статті склали загальнонаукові методи пізнання: аналіз та синтез, індукція та дедукція, порівняння та узагальнення, метод системно-структурного аналізу, функціональний, формально-логічний і діалектичний методи. Ключове значення під час проведення дослідження мали спеціальні юридичні методи: метод формально-юридичного аналізу, метод порівняльного правознавства (компаративістський), метод правового моделювання. Поряд із згаданими у статті використовувалися універсальні для наукового пізнання методи, такі як історичний аналіз, екстраполяція, абстрагування, науковий прогноз та інші. Використання названих методів дозволило всебічно та комплексно вивчити проблему, зробити теоретичні узагальнення, сформулювати практичні рекомендації та висновки.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне судочинство відіграє важливу роль при реалізації

фізичними і юридичними особами права на судовий захист. Воно встановлює правові підстави для оскарження актів, рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування, процедуру розгляду адміністративних справ, забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права на судовий захист [1, с. 35].

Представництво в адміністративному судочинстві є особливим видом судового представництва і визначається як встановлений нормами адміністративно-процесуального права вид діяльності однієї особи (представника) з метою надання юридичної допомоги, захисту прав і законних інтересів іншої особи-довірителя.

Підставами для виникнення правовідносин представництва є договір або закон. Існує два види представництва: представництво за договором; представництво за законом [2, с. 302].

Представництво полягає в тому, що одна особа здійснює юридичну діяльність замість іншої. Правовий зв'язок представника та його довірителя — особи, яка бере участь у справі, виражається в обумовленості повноважень представника волевиявленням довірителя, виникненням правового наслідку, щодо дій представника.

Представництво в адміністративному судочинстві не передбачає повного заміщення особи довірителя.

Положення про те, що звернення за юридичною допомогою до представника не перешкоджає особистій участі у справі, існувало у законодавстві завжди. Виняток становить законне представництво.

Особа, яка бере участь у справі та звернулася до представника, не позбавляється власних процесуальних прав і залишається самостійним учасником процесу. Представник і довіритель вступають у адміністративно-процесуальні правовідносини та реалізують свої процесуальні права. Істотною відмінністю процесуальних прав особи, яка бере участь у справі, від процесуальних можливостей представника є їх «джерело»: повноваження представника засновані на волевиявленні довірителя, їх зміст та обсяг визначаються не процесуальним законом, а довіреністю на ведення справи.

Слід зазначити, що довіреність вказує не лише на процесуальні повноваження представника, але й визначає правову позицію з питання, що виникло під час судового розгляду. Наприклад, у довіреності часто міститься право змінити предмет або підставу позову, але ніколи не вказується, за яких обставин і умов представник має право реалізувати дане повноваження.

Рішення про те, коли і як слід реалізовувати процесуальні можливості, представник приймає самостійно, за своїм внутрішнім переконанням і розсудом. У зв'язку з цим на перший план виходить проблема мети діяльності та завдань представника. Самостійно визначаючи свої правові позиції, він неминуче має керуватися не власними інтересами, а інтересами довірителя.

Важливим аспектом, що впливає на визначення правового становища представника в адміністративному процесі, є мета його діяльності.

Метою представництва є здійснення передбачених законодавством повноважень щодо ведення справи в суді від імені особи яку представник представляє.

Декларована мета процесуальної діяльності представника має значення щодо його місця у системі суб'єктів адміністративного процесу.

Чинне адміністративне процесуальне законодавство не дає можливості отримати пряму відповідь на питання щодо функцій представника. До осіб, що беруть участь у справі (учасників справи), представника не віднесено. Він не віднесений і до осіб, які відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) йменуються іншими учасниками судового процесу (свідків, експертів, перекладачів, спеціалістів).

Норми, що регулюють правовий статус представника, винесені до окремого параграфу у структурі Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України), відповідно до якого представником в суді може бути адвокат або законний представник [3].

Відповідно до закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат зобов'язаний чесно, розумно та сумлінно відстоювати права та законні інтереси довірителя всіма не забороненими законодавством засобами [4].

Права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники — батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [3].

Представник не обтяжений спеціальними обов'язками стосовно суду. Як інші учасники судочинства, він зобов'язаний сумлінно користуватися процесуальними правами, дотримуватись порядку в залі судового засідання тощо. Однак функції сприяння суду в правильному та своєчасному розгляді та вирішенні справи у представника немає.

Класифікація суб'єктів адміністративного процесу ґрунтується на критерії наявності чи відсутності в особи юридичної зацікавленості у справі. Її наявність характерна для осіб, які беруть участь у справі: сторін, третіх осіб, прокурора, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Наявність зацікавленості у справі визначає право на особисте волевиявлення — процесуально-значущі дії здійснюються зацікавленими особами відповідно до їхнього бажання. Тому питання про правовий статус представника безпосередньо пов'язане з вирішенням питання про те, чи має особистий інтерес у справі. Юридична зацікавленість у справі розпадається на складові: матеріально-правовий інтерес та процесуальний.

Юридичний інтерес треба розглядати не як правову вигоду, а як певний зв'язок, через який рішення суду може позначитися на правах осіб, які беруть участь у процесі, в першу чергу сторін, або служити задоволенню суспільного інтересу. Юридичний інтерес є в осіб, права і обов'язки яких може торкнутися рішення суду, або у осіб, яким законом надано право заявляти позови в чужих інтересах. Даний підхід дозволяє зробити висновок про наявність у представника інтересу до справи.

Право на ведення справи на користь сторони або третьої особи виникає у представника на підставі волевиявлення довірителя, але в ряді випадків — прямої вказівки закону (законне представництво). Спірним є питання можливості органів державної влади та місцевого самоврядування звернутися до послуг представника, заборони на це чинне законодавство не містить.

Представник пов'язаний виключно інтересами довірителя. Обумовленість позиції представника волевиявленням його довірителя визнається вченими у різних формах альтернативного вирішення спорів, наприклад, під час проведення медіації.

Закон, у контексті впровадження електронного документообігу в судах, дає можливість представнику самостійно направляти документи до суду. звернення до суду в електронному вигляді забезпечує доступність правосуддя: скорочує час, необхідний для захисту права, зрівнює можливості учасників процесу, які перебувають у менш вигідних умовах [5, с. 69].

Суд, який розглядає справу, з'ясовує позицію представника з усіх питань. Він виходить із обсягу повноважень, відображених у довіреності. Представник може брати участь у судовому процесі разом із тим, кого представляє, закон це дозволяє. Суд з'ясовує спочатку позицію особи, яка бере участь у справі, а потім її представника. Чинне процесуальне законодавство не регламентує порядок з'ясування судом думки останнього. КАС України закріплює положення, що правовій оцінці підлягають пояснення сторін та третіх осіб про відомі їм обставини, не згадуючи про необхідність з'ясувати та оцінити позицію представника.

У КАС України немає алгоритму дій суду, якщо пояснення сторони чи третьої особи розходяться з поясненнями, які з цього питання дає представник. Юристи-практики знають, що це не рідкісна ситуація. Так як представник не займає самостійного місця в системі суб'єктів адміністративного судочинства, не має власного інтересу до справи і не може бути визнаний стороною в процесуальному сенсі, то він не може мати відмінну від позиції свого довірителя лінію поведінки в процесі. Усі свої дії він має узгоджувати з довірителем.

Адвокат зобов'язується виходити з інтересів довірителя, не допускаючи своїми діями будь-якого погіршення становища довірителя, регулярно ін-

формувати довірителя про свою позицію у справі та погоджувати з ним усі дії.

Тому за безпосередньої участі особи у справі з'ясування позиції її представника, по-перше, зайве. По-друге, може створити для суду проблеми, наприклад, якщо представник займе позицію, яка розходиться з думкою учасника процесу. Тоді суду необхідно оцінити заяву представника, що прямо законом не врегульовано і буде, ймовірно, результатом суддівського розсуду. Насправді суди прагнуть з'ясувати позицію самої особи, яка бере участь у справі, їй віддають пріоритет. Це виглядає правильно.

За участю особи та її представника у судовому засіданні суду необхідно з'ясовувати позицію учасника процесу, який, у свою чергу, має право в усній заяві передати для відповіді на запитання суду слово своєму представнику. Хоча суд має право в будь-який час ставити питання всім особам, що беруть участь у справі, безпосередньо, норми, що зобов'язує особу дати відповідь особисто, процесуальне законодавство не містить.

У зв'язку з цим слід визнати, що особа має право, в рамках реалізації конституційно закріпленого права на професійну правничу допомогу, вдатися до сприяння представника для мотивованої, обґрунтованої відповіді суду на поставлене особі питання. Позбавлення цього права означатиме позбавлення права на судовий захист і позбавлення права на отримання професійної правничої допомоги.

Поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом, що прямо зазначено у правовій позиції Конституційного Суду України [6].

Законодавець зобов'язаний забезпечити такий порядок реалізації права на судовий захист через інститут представництва, який гарантує особі з урахуванням особливостей категорії справ доступ до правосуддя та захист прав і свобод. У зв'язку з цим є сенс доповнити КАС пунктом, що закріплює право осіб, які беруть участь у справі, довірити надання пояснень представнику, та доповнити вказівкою те, що суд оцінює пояснення представника, дані суду у межах, наданих довірителем повноважень.

Кожен представник може мати свій погляд на стратегію процесуального захисту, інтерпретацію та оцінку доказів у справі. Суд, який розглядає справу, цікавиться позицією кожного представника. Без відповіді залишається питання, якими мають бути дії суду, якщо виявиться, що правові позиції кількох представників однієї особи різняться.

Ситуація ускладнюється, якщо в судовому засіданні присутні кілька представників однієї особи з протилежними позиціями з певного питання, а сам довіритель — особа, яка бере участь у справі, відсутня. У подібній ситуації суд має з'ясувати позицію

особи, яка бере участь у справі. Для цього може знадобитися відкласти судове засідання.

Суд не має права прийняти доводи кількох представників однієї особи, які суперечать одна одній, і самостійно віддати перевагу. Це буде прямим процесуальним порушенням, оскільки відповідно до КАС України правове значення мають пояснення лише самих осіб, які перебувають у справі. Можлива ситуація, коли в судовому засіданні присутній лише представник особи, яка бере участь у справі.

Відповідно до процесуального законодавства, суд не може змусити учасника адміністративного судочинства до особистої участі у справі. Тому в даному випадку суд не має шляху, крім звернення з питань, що виникають, до позиції представника. Суду за сумнівів, відповідно до дій представника інтересам довірителя, необхідно з'ясовувати позицію особи, яка бере участь у справі. Це правило обтяжить суд додатковими обов'язками, але сприятиме профілактиці зловживань представників.

Інститут судового представництва в адміністративному процесі потребує переосмислення. На думку І. В. Славінської та К. С. Ізбаш, вдосконалення інституту представництва в адміністративному процесі залишається перспективним завданням національної правової системи, яке потребує подальшого дослідження та полягає в гармонізації законодавства України з нормами Європейського Союзу, впровадженні медіаційної процедури як основного методу альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду, удосконаленні правового регулювання та відповідальності представників, в усуненні адвокатської монополії [7, с. 301].

О. М. Величко у дисертації «Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві» пропонує внесення змін до КАС України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», щодо удосконалення правового регулювання представництва в адміністративному судочинстві, які потребують підтримки [8, с. 183–184].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правовий статус представника в адміністративному процесі характеризується рисами, що не дозволяють виділити йому самостійне місце у системі осіб, які беруть участь у справі: відсутність особистої зацікавленості у справі; обумовленість повноважень волевиявленням довірителя. Внаслідок цього представник не може бути визнаний «стороною у процесуальному сенсі». У представника відсут-

не право на самостійне порушення провадження у справі, виникає воно виключно щодо відповідного волевиявлення довірителя. На відміну від позивачів представник немає права приймати самостійних рішень, визначальних долю процесу. Під час вирішення питань реалізацією належних повноважень, керується інтересами довірителя.

У представника відсутнє особисте процесуальне право на висловлення власної думки з усіх питань, що розглядається судом, він повинен доводити правову позицію довірителя. З цієї причини доцільно, щоб суд при вирішенні клопотань та всіх інших процесуальних питань виходив лише з позиції особи, яка бере участь у справі. У ситуаціях, коли довіритель бере участь у судовому засіданні спільно з представником, суд з'ясовує його позицію. Особа, яка бере участь у справі, має право в усній заяві передати слово для мотивованої відповіді на питання суду представнику. Позбавлення цього права є неприпустимим, оскільки це означає позбавлення права на судовий захист.

Суд має право ставити питання особам, які беруть участь у справі, безпосередньо — але цьому праву суд кореспондує право особи передати слово для відповіді з обґрунтуванням позиції довірителю. За відсутності особи, яка бере участь у справі, у судовому засіданні суд повинен з'ясувати її позицію у представника.

Довіреність містить перелік процесуальних повноважень представника, не регулює підстави та умови їх реалізації. Представник самостійно вирішує, в який момент і при настанні обставин реалізувати процесуальну можливість. Однак він пов'язаний інтересами довірителя. У разі виникнення у суду сумнівів відповідно до дій представника інтересам довірителя, суд повинен відкласти розгляд та з'ясувати позицію з питання, що розглядається, особи, яка бере участь у справі.

Основавати рішення на протилежних позиціях представників, приймати лише одну з них, самостійно обирати ту, яка, на думку суду, є пріоритетною для особи, яка бере участь у справі, суд не має права. Відповідно до прямої вказівки КАС України правове значення мають лише пояснення сторін та третіх осіб. Відповідно, суд має їх з'ясувати, особливо якщо позиції представників суперечать одна одній. Засади адміністративного судочинства означають, що лише від волі зацікавлених осіб залежить розвиток процесу. Зазначене, в перспективі вимагає подальшого аналізу і внесення відповідних доповнень до чинного законодавства.

Література

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2017. № 18. С. 31–35.
2. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> (дата звернення: 02.08.2024).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17> (дата звернення: 02.08.2024).
5. Єсімов С. С., Боровікова В. С. Процесуальна економія як принцип адміністративного судочинства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 4. С. 60–71.
6. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu> (дата звернення: 02.08.2024).
7. Славінська І. В., Ізбаш К. С. Представництво в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 298–301.
8. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Львів, 2019. 209 с.

References

1. Kovaliv, M. V., & Yesimov, S. S. (2017). Administratyvne sudochynstvo yak forma zdiysnennya sudovoyi vlady [Administrative litigation as a form of exercise of judicial power]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava — Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 18, 31–35 [in Ukrainian].
2. Kovaliv, M. V., Havryl'tsiv, M. T., & Stakhura, I. B. (2014). Administratyvne sudochynstvo: navchal'nyy posibnyk [Administrative justice: a study guide]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005 r. № 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [in Ukrainian].
4. Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist': Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 r. № 5076-VI [On advocacy and advocacy: Law of Ukraine of July 5, 2012 r. № 5076-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17> [in Ukrainian].
5. Yesimov, S. S., & Borovikova, V. S. (2023). Protsesual'na ekonomiya yak pryntsyp administratyvnoho sudochynstva [Procedural economy as a principle of administrative justice]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna — Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 4, 60–71 [in Ukrainian].
6. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo skasuvannia advokatskoi monopolii) (reiestr. № 1013) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 31 zhovtnia 2019 roku № 4-v/2019. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu> [in Ukrainian].
7. Slavins'ka, I. V., & Izbash, K. S. (2019). Predstavnytstvo v administratyvnomu sudochynstvi [Representation in administrative proceedings]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal — Legal scientific electronic journal*, 6, 298–301 [in Ukrainian].
8. Velychko, O. M. (2019). Predstavnytstvo prav, svobod ta interesiv hromadyan v administratyvnomu sudochynstvi [Representation of the rights, freedoms and interests of citizens in administrative proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

Слюсаренко Віталій Анатолійович

аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Sliusarenko Vitalii

Postgraduate of the

Dnipro University of Technology

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10209

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДІЯ СІТІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ: АКТУАЛЬНІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ІТ-СФЕРУ В УКРАЇНІ

THE LEGAL REGIME OF DIIA CITY IN THE CONTEXT OF THE WAR: CURRENT PUBLIC AND LEGAL ASPECTS OF LEGISLATIVE REGULATION AND THEIR IMPACT ON THE IT SPHERE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У контексті повномасштабної військової агресії проти України, критичним завданням стає забезпечення економічної стабільності. У таких умовах дослідження правового режиму Дія Сіті набуває особливої актуальності, оскільки цей режим відіграє важливу роль у підтримці розвитку ІТ-сфери в Україні, яка залишається однією з найдинамічніших галузей національної економіки навіть під час війни. Дослідницька робота в цьому напрямку є важливою для розробки стратегій, що сприятимуть збереженню та розвитку ІТ-індустрії в умовах воєнного стану.

Мета. Метою дослідження є аналіз правових аспектів функціонування режиму Дія Сіті в умовах воєнного стану, виокремлення й аналіз поточних негативних тенденцій в його імплементації та загалом в ІТ-сфері, а також визначення необхідності вдосконалення законодавчої бази.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступають нормативно-правові акти, що регулюють правовий режим Дія Сіті, включно з тими, що були прийняті під час воєнного стану. Окрема увага приділена аналізу документів контролюючих органів. До матеріалів дослідження також включено аналіз даних з офіційного реєстру Дія Сіті та профільної аналітики, що містить інформацію про компанії-резиденти, а також наукові праці, присвячені правовому регулюванню цифрової економіки та функціонуванню ІТ-сектору в Україні. Для досягнення поставленої мети використано комплекс наукових методів. Системний аналіз дозволив детально дослідити нормативно-правову базу, що регулює правовий режим Дія Сіті. Порівняльно-правовий метод застосовано для виявлення відмінностей та прогалів у регулюванні оподаткування діяльності резидентів Дія Сіті в порівнянні з іншими податковими режимами. Метод правового моделювання було використано для визначення основних напрямків подальшого удосконалення правового режиму.

Результати. У статті досліджено ключові проблеми, з якими стикаються компанії-резиденти Дія Сіті, такі як правова невизначеність, складнощі в оподаткуванні, а також виклики, пов'язані з адаптацією бізнесу до умов воєнного стану в країні. Висвітлено негативні тенденції, що можуть загрожувати стабільності ІТ-сектора України. Акцентовано на необхідності вдосконалення законодавчої бази, що регулює діяльність резидентів Дія Сіті. Загалом стаття робить внесок у науковий дискурс про роль та перспективи правового регулювання цифрової економіки в умовах війни.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на дослідженні шляхів вдосконалення механізмів правового регулювання, які б сприяли збереженню та розвитку ІТ-сектора України. Дослідження в напрямку розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавчої бази, зокрема в питаннях оподаткування та правового захисту ІТ-спеціалістів, дозволить підтримати економічну стійкість та конкурентоспроможність ІТ-індустрії навіть в умовах кризи.

Ключові слова: правовий режим, Дія Сіті, воєнний стан, ІТ-сфера, інформаційні технології, законодавче регулювання, оподаткування.

Summary. Introduction. In the context of the full-scale military aggression against Ukraine, ensuring economic stability becomes a critical task. Under these conditions, the study of the legal regime of Diia City gains particular relevance, as this regime plays a crucial role in supporting the development of the IT sector in Ukraine, which remains one of the most dynamic sectors of the national economy even during the war. Research in this area is essential for developing strategies that will contribute to the preservation and growth of the IT industry under martial law.

Purpose. The purpose of this study is to analyze the legal aspects of the functioning of the Diia City regime under martial law, to identify and analyze current negative trends in its implementation and in the IT sector as a whole, and to determine the need for improving the legislative framework.

Materials and methods. The materials of the study include legal acts regulating the Diia City regime, including those adopted during martial law. Special attention is paid to the analysis of documents from regulatory authorities. The study also includes an analysis of data from the official Diia City registry and relevant analytics containing information about resident companies, as well as scientific works dedicated to the legal regulation of the digital economy and the functioning of the IT sector in Ukraine. A comprehensive set of scientific methods was employed to achieve the research objectives. Systematic analysis was used to thoroughly examine the legal framework governing the Diia City regime. The comparative legal method was applied to identify differences and gaps in the taxation regulation of Diia City residents compared to other tax regimes. The method of legal modeling was used to define the main directions for further improvement of the legal regime.

Results. The article explores the key challenges faced by Diia City resident companies, such as legal uncertainty, taxation difficulties, and challenges related to adapting business to the conditions of martial law in the country. Negative trends that may threaten the stability of Ukraine's IT sector are highlighted. The need to improve the legislative framework governing the activities of Diia City residents is emphasized. Overall, the article contributes to the scientific discourse on the role and prospects of legal regulation of the digital economy during wartime.

Discussion. Further research should focus on exploring ways to improve the legal regulatory mechanisms that would support the preservation and development of Ukraine's IT sector. Research aimed at developing recommendations for improving the legislative framework, particularly in taxation and legal protection of IT specialists, will help maintain the economic resilience and competitiveness of the IT industry even in times of crisis.

Key words: legal regime, Diia City, martial law, IT sector, information technology, legislative regulation, taxation.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної військової агресії проти України, особливої важливості набуває забезпечення стійкості економічних інститутів, які є основою для розвитку інноваційної та технологічної складової національної економіки. Одним із таких інститутів можливо вважати спеціальний правовий режим Дія Сіті, запроваджений Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (далі — Закон), що набув чинності 14 серпня 2021 року. Метою цього режиму є стимулювання розвитку цифрової економіки через створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій та талановитих спеціалістів. Закон визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті [1].

Офіційний запуск проекту відбувся на заході «Diia Summit» у лютому 2022 року, буквально за кілька днів до початку повномасштабного вторгнення в Україну. Незважаючи на те, що проект розпочав свою роботу під час війни, він продемонстрував стійкість і життєздатність — понад 1300 компаній стали резидентами Дія Сіті протягом цього періоду [2].

Правовий простір Дія Сіті забезпечує низку додаткових пільг для технологічних компаній за умови дотримання ними встановлених законодавством вимог. Однак запуск цього режиму припав на надзвичайно складний період для української державності, спричинений війною, що посилює потребу у пере-

осмисленні законодавчих підходів та механізмів правового регулювання. З моменту впровадження режиму Дія Сіті розглядався як стратегічний інструмент для створення сприятливого бізнес-клімату та залучення інвестицій в ІТ-сектор України. В той же час, новизна цього правового режиму та його початкова імплементація в умовах воєнного стану породжує проблеми правової невизначеності та неоднозначного тлумачення окремих аспектів господарської діяльності резидентів Дія Сіті, що потребує додаткового дослідження. Ці фактори, поряд із іншими, сприяють виникненню негативних явищ, таких як відтік ІТ-фахівців та суб'єктів господарювання з України, що послаблює економічні ресурси країни, необхідні для протистояння військовій агресії.

Відтак маємо необхідність аналізу адаптивності чинних правових норм до кризових умов, оцінки їхньої ефективності в умовах війни, а також визначення можливих напрямів їх подальшого розвитку. Постає питання дослідження впливу воєнних дій на функціонування правового режиму Дія Сіті, його нормативного забезпечення, а також оцінки того, яким чином зазначений режим може сприяти збереженню та розвитку ІТ-сфери України в умовах триваючої війни. Розуміння цих аспектів є важливим для визначення напрямів подальшого вдосконалення законодавства та забезпечення стабільного розвитку одного з найбільш динамічних секторів економіки України.

Аналіз останніх досліджень. Правовий режим Дія Сіті, як складова цифрової економіки України,

охоплює широке коло правових питань, які стали предметом наукових досліджень у різних правових галузях, включаючи господарське, податкове, трудове право та інші. Серед досліджень, що заслуговують на увагу, можна виділити роботи О. Макух, яка розглядала правове регулювання адміністрування податків і зборів в умовах розбудови цифрової економіки [3]. О. Гончаренко здійснила аналіз правового статусу саморегульованих організацій у сфері цифрової економіки [4]. О. Вінник зосередила увагу на нормативно-правовому регулюванні відносин у сфері цифрової економіки [5]. Т. Бачинський досліджував договірне регулювання відносин у сфері цифрової економіки [6]. Відзначимо дослідження І. Алексеєнко, який у своїй праці розглянув питання правового регулювання трудових відносин у гіг-економіці [7]. При цьому, значна частина наукових праць зосереджена на аспектах саме оподаткування в умовах цифрової економіки. Відтак залишається відкритим питання більш комплексного дослідження правового режиму Дія Сіті з аналізом актуального контексту його функціонування в умовах запровадженого воєнного стану.

Постановка завдання. Визначення проблемних аспектів та узагальнення особливостей правового регулювання режиму Дія Сіті в умовах воєнного стану, а також виявлення специфічних напрямків вдосконалення правового регулювання для підвищення ефективності в кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Україна спрямувала свої зусилля на інтеграцію технологічних інновацій у всі сфери економічної діяльності, що, окрім іншого, знайшло своє відображення в прийнятій Стратегії розвитку інноваційної діяльності до 2030 року та деяких інших нормативно-правових актах [8]. Міністерство цифрової трансформації України, як ключовий інструмент у формуванні та реалізації державної політики в сферах цифровізації, розвитку цифрової економіки, інновацій та технологій, а також електронної комерції та ІТ-індустрії, активно виконує свою роль у цьому процесі [9]. Усі ці ініціативи в сукупності сприяють динамічному зростанню ІТ-галузі та збільшенню кількості суб'єктів господарювання, задіяних у цій сфері. Очікується, що процес цифрової трансформації охопить всі аспекти життєдіяльності більшості країн світу вже протягом найближчих років. Це обумовлено розвитком інноваційно-інформаційного суспільства, де цифрова економіка стане ключовим елементом. Цифрова трансформація включає впровадження новітніх інформаційних технологій, що в кінцевому підсумку призводить до суттєвих змін у суспільних відносинах, підвищуючи якість послуг та ефективність праці [10, с. 68].

У цьому аспекті важливо розглядати ІТ-сферу як комплекс взаємопов'язаних суспільно-правових відносин між бізнесом, державою та суспільством, що потребує постійного правового регулювання зважаючи на швидкий їх розвиток та зміну, в тому

числі внаслідок реагування на триваючу війну. При цьому, публічно-правове регулювання, спрямоване на упорядкування відносин учасників даної сфери, має бути відповідним до поточної ситуації в країні.

Для розуміння поняття ІТ та ІТ-сфери як відправних точок для подальшого дослідження піднятих питань доцільно звернутися до дефініції, запропонованої І. Б. Шевчук. На думку науковиці, у понятті «інформаційні технології» інтегруються методи, засоби та системи, призначені для створення, збору, передачі, обробки, зберігання, поширення, експлуатації та використання інформаційних ресурсів, а також для розробки інструментів і технологій, що формують інформаційну індустрію. З огляду на те, що термін «інформаційні технології» охоплює всі сфери людської діяльності, де інформація трансформується в дані, знання, інформаційні та програмні продукти, технологічні винаходи, можна стверджувати, що вони є невід'ємною частиною сучасності. Відтак ІТ слід розглядати як ефективний інструмент забезпечення прогресивного функціонування економіки та бізнесу [11].

Відносини в ІТ-сфері характеризуються комплексністю, охоплюючи як публічно-правові, так і приватно-правові суспільні відносини як окремі складові елементи.

Так, суспільні відносини в ІТ-сфері доцільно розподіляти на приватно-правові та публічно-правові, що дає можливість визначити пріоритетність відповідних інтересів (приватних або публічних) і на цій основі сформулювати висновки щодо специфіки правового регулювання ІТ-галузі. Приватно-правові відносини в ІТ-сфері включають аспекти, пов'язані зі створенням і ліквідацією юридичних осіб, правовідносини у сфері інтелектуальної власності, договірні відносини між учасниками ІТ-сектору, спадкові відносини тощо. Зазначені правовідносини здебільшого мають регулятивний характер, однак у деяких випадках можуть супроводжуватися організаційними елементами, такими як утворення юридичних осіб [12, с. 25]. Водночас публічно-правові відносини в ІТ-сфері охоплюють такі правовідносини, як оподаткування, адміністративна, податкова, цивільна та трудова відповідальність за шкоду, завдану правопорушеннями у цій галузі. Розуміння цих відносин як публічно-правових має особливе практичне значення, оскільки вони регулюються виключно нормами законодавчих актів і не можуть бути змінені або припинені за взаємною згодою сторін [12, с. 26].

Таким чином, ІТ-сфера інтегрує як приватно-правові, так і публічно-правові відносини, що відображає її багатогранний характер у сучасній правовій системі. Саме таке поєднання публічного і приватного регулювання сприятиме успішному функціонуванню суб'єктів господарювання у сфері інформаційних технологій. Такий підхід допоможе уникнути негативних наслідків, що можуть виникнути через недоліки правового регулювання або

його невідповідність обґрунтованим очікуванням учасників ІТ-сфери.

З урахуванням того, що ефективне функціонування ІТ-сфери залежить від збалансованого поєднання приватно-правових і публічно-правових механізмів регулювання, важливо також розглянути практичні аспекти, що впливають на адаптивність ІТ-сектора до викликів сучасного середовища. Досвід показує, що ІТ-сектор, завдяки своїй гнучкості та здатності швидко реагувати на зміни, залишається однією з тих сфер національної економіки, яка успішно пристосовується до нових реалій. Не в останню чергу цьому сприяє можливість ефективного використання віддаленого режиму роботи та комунікацій в ІТ-середовищі, а також відносно легка можливість оперативного переміщення спеціалістів та задіяних бізнес-активів із небезпечних зон. Бізнес та ІТ-ринок поступово адаптуються до нових умов і обмежень, що виникли в останні роки.

Показовими в цьому контексті є результати дослідження «IT Research Ukraine 2023: Адаптивність та стійкість під час війни», проведеного Львівським ІТ Кластером у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України». Це дослідження охоплює стан та перспективи розвитку ІТ-сфери в Україні загалом, а також у кожному з регіонів окремо. Відповідно до результатів дослідження, станом на серпень 2023 року в Україні налічувалося 2150 активних і верифікованих ІТ-компаній. Загальна кількість зайнятих у цих компаніях ІТ-фахівців становила 307 тисяч, з яких 242 тисячі працюють безпосередньо в Україні, а 65 тисяч — за кордоном. У 2022 році кількість ІТ-фахівців становила 285 тисяч, з них 228 тисяч працювали в Україні, а 50–57 тисяч — за її межами. Загальний економічний вплив ІТ-індустрії України оцінюється у \$12,74 млрд., при цьому оборот ІТ-сектору в 2022 році склав \$7,96 млрд. За цей же рік представники ІТ-індустрії сплатили податків до бюджету різних рівнів на суму \$585 млн., а обсяг прямих інвестицій в Україну склав \$238 млн. Частка ІТ-сектору у ВВП України становить 4,9%. Оборот ІТ-галузі склав \$7,89 млрд. у 2021 році, \$7,97 млрд. у 2022 році, і прогнозувався на рівні \$8,0 млрд. у 2023 році. Медіанний рівень доходу ІТ-фахівців в Україні дорівнює \$2630. Більше 213 тисяч ІТ-фахівців спрямовують частину свого доходу на благодійність. Середня сума благодійних внесків одного ІТ-фахівця щомісяця становить \$264. Загалом, бюджет ІТ-фахівця розподіляється наступним чином: приблизно 38% — на базові потреби (харчування, житло, одяг, погашення боргових зобов'язань), близько 16% — на додаткові потреби (дозвілля, хобі, транспорт тощо), близько 11% — на благодійність, близько 26% — на заощадження, і приблизно 9% — на інші витрати. За даними дослідження, 92% ІТ-компаній фінансують проекти, спрямовані на підтримку воєнних зусиль

і наближення перемоги. Приблизно 36% генеральних директорів ІТ-компаній планували відкрити нові офіси впродовж 2024 року, але лише 8% із них мали намір зробити це в Україні, тоді як 5% розглядали можливість закриття офісів в Україні. Лише 59,5% ІТ-фахівців висловили бажання залишитися жити в Україні. Серед чинників, які можуть сприяти їхньому виїзду за кордон, є, зокрема, відмова іноземних замовників та інвесторів від співпраці з українськими ІТ-фахівцями та компаніями, а також посилення тенденцій до жорсткого державного регулювання економіки, зокрема в питаннях ведення бізнесу та оподаткування [13]. Проведення та оприлюднення результатів оновленого дослідження IT Research Ukraine 2024 заплановано на листопад 2024 року. Проте вже зараз можна зробити висновок, що, навіть за більш сприятливих умов, ризик втрати кваліфікованого людського капіталу постійно зростає.

З урахуванням поточних тенденцій, на даний час спостерігаються певні негативні процеси в розвитку ІТ-сфери України. Перша половина 2024 року була непростим періодом для української ІТ-галузі, яка продовжує зазнавати відтоку фахівців. За підсумками першого півріччя кількість працівників у 50 найбільших ІТ-компаніях України зменшилася на 2,4 тисячі осіб, що складає 2,9% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Це зумовлено декількома факторами. Один із них — міграція українських фахівців за кордон та їхня легалізація в інших країнах. Також спостерігається скорочення кількості активних проектів, що призводить до звільнення фахівців. Деякі компанії змушені були піти на скорочення та реорганізацію. Унаслідок цих змін загальна кількість фахівців у 50 найбільших ІТ-компаніях України скоротилася до 79,4 тисячі. Йдеться про працівників, які залишаються в Україні або виїхали за кордон, але продовжують сплачувати податки в Україні. Протягом першої половини 2024 року 12 компаній скоротили свій штат більш ніж на 100 осіб. Водночас 18 компаній збільшили кількість працівників, причому більшість із них є продуктовими компаніями, і лише три — сервісними. Частка продуктивних і гібридних компаній у загальному рейтингу зросла, тоді як частка сервісних — зменшилася. Нові офіси ІТ-компаній здебільшого відкриваються за кордоном. За цей період 11 компаній відкрили нові офіси, усі вони розташовані за межами України, тоді як 6 компаній закрили один зі своїх офісів в Україні [14].

З огляду на зазначені негативні тенденції в українському ІТ-секторі, питання стимулювання та підтримки цієї галузі набуває все більшої актуальності. Зменшення кількості зайнятих фахівців, скорочення проектів і вимушені реорганізації компаній підкреслюють необхідність створення сприятливих умов для подальшого розвитку ІТ-індустрії. У цьому контексті особливу роль відіграє ефективне правове регулювання, яке повинно відповідати сучасним викликам та підтримувати розвиток галузі в умовах складної

економічної та політичної ситуації. На цьому фоні постає важливість стимулюючого правового регулювання ІТ-сектору, здатного адекватно реагувати на виклики сьогодення.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що саме з метою стимулювання та прискорення розвитку ІТ-сектору в Україні держава впровадила спеціальний правовий режим Дія Сіті. Цей режим, як один із ключових інструментів підтримки, надає вигідні умови оподаткування для ІТ-компаній та їхніх працівників. Фактично, Дія Сіті виступає альтернативною системою оподаткування, що доповнює наявні загальну та спрощену системи, які використовуються суб'єктами малого підприємництва. Правовий режим Дія Сіті був запроваджений на необмежений термін, але не менше ніж на 25 років від моменту реєстрації першого резидента. Серед основних податкових пільг для резидентів Дія Сіті є можливість застосування знижених податкових ставок, зокрема 18% податку на прибуток або 9% податку на виведений капітал, 5% податку на доходи фізичних осіб, 22% єдиного соціального внеску від мінімальної заробітної плати (що дозволяє суттєво знизити витрати бізнесу завдяки сплаті єдиного соціального внеску з мінімальної зарплати, а не фактично виплаченої), а також 1,5% військового збору [15]. Резиденти Дія Сіті також можуть обирати альтернативні форми зайнятості, укладаючи гіг-контракти замість традиційних трудових договорів, передбачених Кодексом законів про працю України, чи співпраці з фізичними особами-підприємцями [1]. По суті гіг-контракти поєднують у собі елементи трудових і цивільно-правових угод, надаючи деяку варіативність у погодженні умов співпраці, що є особливо важливим для ІТ-сфери, а також забезпечуючи необхідні соціальні гарантії та захист. Така модель дає можливість сторонам ретельно узгоджувати індивідуальні умови взаємодії, що підвищує її адаптивність до потреб учасників і дозволяє враховувати зовнішні фактори ведення господарської діяльності.

В теперішніх умовах ведення бізнесу ІТ-компанії зіштовхуються з певними викликами, що стосуються відповідності вимогам для отримання статусу резидента Дія Сіті. На додачу до провадження кваліфікованих видів господарської діяльності, визначених законодавством, компанії мають відповідати ряду додаткових критеріїв. Зокрема, середня місячна зарплата працівників та гіг-фахівців повинна становити щонайменше еквівалент 1200 євро, хоча для стартапів передбачена можливість досягнення цього рівня протягом року. Додатково, кількість працівників або гіг-спеціалістів у звітному періоді повинна бути не меншою за дев'ять осіб, а частка кваліфікованого доходу повинна складати щонайменше 90% від загального доходу, за умови його наявності [1]. Внаслідок негативних тенденцій на ринку та зменшення кількості замовлень, багато малих ІТ-компаній втрачають можливість забезпечувати стабільну виплату

працівникам і гіг-спеціалістам заробітної плати на рівні еквівалентному 1200 євро. Це змушує їх залишатися на спрощеній системі оподаткування, а в деяких випадках навіть структурувати бізнес шляхом оформлення та ведення своєї діяльності через кілька так званих «сервісних» фізичних осіб-підприємців.

Вочевидь, що успішне застосування правового режиму Дія Сіті значною мірою зумовлене податковими перевагами, які він пропонує. Проте, щоб стати резидентом цього режиму і зберегти такий статус, необхідно не лише глибоке розуміння нормативно-правової бази, але й правильне її застосування як з боку суб'єктів господарювання у сфері ІТ, так і з боку державних органів, що потребує більш детального аналізу. Як зазначалося, правовий режим Дія Сіті передбачає дві моделі сплати податку на прибуток. Резиденти можуть обрати загальний режим оподаткування зі ставкою 18%, що регулюється розділом III Податкового кодексу України (далі — ПКУ), або особливий режим оподаткування, відомий як податок на виведений капітал (далі — ПНВК). У разі вибору ПНВК податок сплачується лише за здійснення певних операцій, перелік яких наведено в пункті 141.91.2 ПКУ. Основна ставка ПНВК становить 9%, але може підвищуватися до 18% у разі порушення правил трансфертного ціноутворення. Незалежно від обраного режиму, резиденти Дія Сіті також користуються пільгами при сплаті податків на зарплату працівників і гіг-спеціалістів: ставка податку на доходи фізичних осіб (далі — ПДФО) становить 5%, військовий збір — 1,5%, а єдиний соціальний внесок (далі — ЄСВ) сплачується на рівні мінімального страхового внеску [15]. Такі знижені ставки податків на заробітну плату є тією важливою перевагою, що повинна стимулювати ІТ-компанії набувати резидентство Дія Сіті.

Для резидентів, які обрали особливі умови оподаткування, встановлено ряд обмежень і вимог, дотримання яких перебуває під пильним наглядом контролюючих органів. Так, серед іншого, контролю підлягає безоплатна передача коштів або майна, включаючи передачу неприбутковим організаціям, в рамках маркетингових (реklamних) програм або фізичним особам, а також надання поворотної та безповоротної фінансової допомоги. Окрему увагу приділено операціям із нерезидентами, включаючи інвестиції та транзакції за кордоном, а також операціям з іншими резидентами Дія Сіті, які є платниками ПНВК. Крім того, резиденти Дія Сіті підлягають контролю за дотриманням правил трансфертного ціноутворення та зобов'язані звітувати щодо діяльності контрольованих іноземних компаній [15].

З початку 2024 року, як для платників податку на прибуток на загальних умовах, так і для платників ПНВК, впроваджуються певні обмеження щодо врахування операцій з платниками єдиного податку. Зокрема, для перших фінансовий результат до оподаткування буде збільшуватися на суму

витрат, пов'язаних із придбанням майна, робіт та послуг, якщо такі операції з платниками єдиного податку перевищують 50% витрат за 2024 рік і 20% витрат з 2025 року від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності за попередній звітний рік (пп. 140.5.17 ПКУ та п. 62 підрозділу 4 п. XX ПКУ). Щодо платників ПНВК, будь-які операції з виплат, здійснені у грошовій чи негрошовій формі, пов'язані з придбанням майна, робіт або послуг у платників єдиного податку, підлягатимуть оподаткуванню в розмірі, що перевищує 50% суми витрат за 2024 рік і 20% за 2025 рік від будь-якої діяльності за попередній рік (пп. 135.2.1.15 ПКУ) [15].

Як свідчить практика, платники податків, які вже стали резидентами Дія Сіті або лише розглядають можливість приєднання до цього режиму, стикаються з низкою викликів і практичних проблем, які залишаються невирішеними у профільному законодавстві та вимагають додаткових роз'яснень і правової конкретизації. Так, на початку 2024 року, у відповідь на численні запити платників податків, Державна податкова служба України (далі — ДПСУ) опублікувала інформаційний лист, в якому було надано відповіді на кілька найбільш актуальних запитань, що виникають у платників податків під час застосування правового режиму Дія Сіті та стосуються практичного тлумачення відповідних регулюючих норм ПКУ та Закону [16]. Варто зазначити, що цей лист має лише інформаційний характер і базується на чинних положеннях законодавства України та практиці їх застосування, яка може змінюватися в майбутньому. Незважаючи на те, що цей документ охоплює широкий спектр питань, низка проблемних аспектів все ж потребує подальших роз'яснень.

Одним із найбільш частих питань, що виникають у платників податків, стосується оподаткування операцій із працівниками та гіг-спеціалістами. Відомо, що резиденти Дія Сіті мають право укладати з фізичними особами такі види договорів як трудові договори або контракти з працівниками, гіг-контракти з гіг-спеціалістами, а також інші цивільно-правові договори, включаючи договори з фізичними особами-підприємцями. Відкритим питанням залишається визначення, чи підлягають оподаткуванню окремі операції, пов'язані з такими договорами. Наприклад, платники ПНВК стикаються з невизначеністю щодо того, чи є об'єктом оподаткування передача техніки або обладнання у користування для виконання гіг-контракту. Тут відповідь залежить від того, чи передбачає договір перехід права власності на це обладнання. Якщо ні — така операція не оподатковується. Однак, якщо право власності переходить до фізичної особи, то вартість безоплатно переданих основних засобів і малоцінних необоротних матеріальних активів підлягає оподаткуванню за їх звичайною ціною [16].

Серед актуальних питань, що залишаються відкритими у процесі ведення господарської діяльності резидентами Дія Сіті, є питання оплати мобільного

зв'язку, організації навчання гіг-спеціалістів, а також надання їм неперсоніфікованих додаткових благ, таких як доступ до навчальних курсів, забезпечення харчування в офісі тощо [16]. У цьому контексті важливим є визначення алгоритму, за яким ці фактичні додаткові блага можуть бути визнані об'єктом оподаткування ПДФО згідно вимог відповідних статей ПКУ.

Залишається невирішеним питання методології обчислення середньооблікової кількості працівників і гіг-спеціалістів, а також середнього розміру винагороди працівників резидента Дія Сіті для дотримання критерію у 1200 євро та застосування пільгової ставки оподаткування. ДПСУ та Міністерство цифрової трансформації України рекомендують для розрахунку середньооблікової кількості працівників користуватися Інструкцією зі статистики кількості працівників, затвердженою наказом Держстату України від 28 вересня 2005 р. № 286 [17]. Однак, у питанні розрахунку середньої винагороди виникає проблема, оскільки Закон не уточнює, чи слід враховувати нараховану або фактично виплачену суму винагороди за кожен розрахунковий місяць.

Варто зауважити, що на сьогодні проводиться певна робота на законодавчому рівні, спрямована на вирішення окремих проблем правового регулювання режиму Дія Сіті в умовах війни. Так, Верховна Рада України ухвалила за основу законопроект № 9319 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», який має на меті адаптувати режим Дія Сіті до умов воєнного стану в Україні. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що зміни спрямовані, по-перше, на нормативне закріплення визначених Законом засад та гарантій правового режиму Дія Сіті в частині оподаткування стартапів, які набули резидентство Дія Сіті; по-друге, на вирівнювання в правах осіб, які є гіг-спеціалістами резидентів Дія Сіті, в частині прав та обов'язків військовослужбовців, а також права на освіту; по-третє, на посилення так званих «антикритеріїв» резидентства Дія Сіті на період дії воєнного стану та післявоєнний період, а також на усунення деяких редакційних неточностей закону, яким визначено організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті. Зміни передбачають внесення поправок до Податкового кодексу України, зокрема щодо уточнення особливостей оподаткування заробітної плати та винагороди за гіг-контрактами спеціалістів резидента Дія Сіті, який набув статусу резидента в порядку, визначеному частиною третьою статті 5 Закону. Також пропонується внести зміни до законодавства про ЄСВ щодо уточнення розміру єдиного соціального внеску, що сплачується за спеціалістів резидента Дія Сіті, та до Закону, зокрема щодо удосконалення процедури набуття статусу резидента, доповнення положень про реєстр Дія Сіті, уточнення повноважень уповноваженого органу, а також

визначення додаткових умов неможливості набуття резидентства Дія Сіті юридичними особами, частками яких володіють резиденти держави-агресора. Окрім того, законопроект передбачає внесення змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо уточнення категорій військовозобов'язаних осіб, які підлягають бронюванню, включаючи гіг-спеціалістів, а також до Закону України «Про освіту» щодо надання можливості гіг-спеціалістам здобувати освіту під час виконання робіт або надання послуг за гіг-контрактом [18].

Можемо констатувати, що ефективне правове регулювання, яке враховує специфіку воєнного часу, є необхідною умовою для забезпечення безперервної діяльності компаній-резидентів Дія Сіті. Актуалізація та адаптація правового режиму з урахуванням практики його застосування в умовах війни дозволить уникнути правової невизначеності та неоднозначних тлумачень, що створюють ризики для бізнесу та впливають на економічну стабільність у цілому, а також сприятиме збереженню висококваліфікованих спеціалістів у сфері ІТ.

Висновки. Правовий режим Дія Сіті, впроваджений для стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні, з моменту свого запуску в 2022 році став важливим інструментом регуляції ІТ-сектора, що підтверджується зростанням кількості резидентів, які приєдналися до цього режиму навіть у складних умовах воєнного стану. Проте пов'язані з війною виклики виявили низку недоліків та прогалин у його законодавчому регулюванні. Аналіз функціонування цього режиму в сучасних умовах показав необхідність його адаптації до нових реалій, зокрема шляхом внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів, що регламентують діяльність резидентів Дія Сіті.

Одним із ключових аспектів, що потребує вдосконалення, є система оподаткування. Виникає потреба в додаткових роз'ясненнях та нормативному уточнен-

ні положень, що стосуються оподаткування операцій із працівниками та гіг-спеціалістами, які працюють у компаніях-резидентах Дія Сіті, особливо у випадках передачі техніки або інших ресурсів у рамках гіг-контрактів. Важливо також вирішити питання щодо методології розрахунку середньооблікової кількості працівників і гіг-спеціалістів, а також середнього розміру їх винагороди для дотримання встановлених критеріїв та уникнення правової невизначеності. Крім того, адаптація правового режиму Дія Сіті до умов воєнного часу потребує посилення антикритеріїв резидентства, вдосконалення процедур набуття статусу резидента, а також уточнення умов бронювання військовозобов'язаних працівників ІТ-сектора.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на глибший аналіз ефективності правового режиму Дія Сіті у контексті його адаптації до умов кризи. Зокрема, необхідно детально вивчити вплив війни на правове регулювання ІТ-сектора, розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері оподаткування та трудових відносин, а також запропонувати нові механізми підтримки бізнесу в умовах кризи.

Загалом, подальший розвиток правового режиму Дія Сіті має бути спрямований на підтримку стабільності ІТ-сектора, забезпечення збереження кваліфікованих кадрів в Україні, а також створення умов для досягнення найскорішого миру й відновлення економіки після війни. Вочевидь, це особливо актуально в умовах сучасної війни, де перевага в технологіях є одним із ключових факторів успішної протидії військовій агресії. Успішна реалізація цих завдань вимагатиме комплексного підходу, що включає не лише вдосконалення правового регулювання, але й активну взаємодію держави з бізнесом та міжнародними партнерами для забезпечення сталого розвитку одного з найбільш перспективних секторів української економіки.

Література

1. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 16 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
2. Реєстр Дія.City. *Дія Сіті: офіційний вебпортал правового режиму*. URL: <https://city.diia.gov.ua/registry/resident> (дата звернення: 14.08.2024).
3. Макух О. В. Правове регулювання адміністрування податків і зборів в умовах розбудови цифрової економіки: дискусійні аспекти. *Право та інновації*. 2021. № 3(35). С. 63–68.
4. Гончаренко О. М. Саморегульвні організації у сфері цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 93–97.
5. Вінник О. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 124–135.
6. Бачинський Т. В., Радейко Р. І., Харитонova О. І. Основи ІТ-права : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 117 с.
7. Алексеенко І. До питання про правове регулювання трудових відносин в гіг-економіці України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 129–135.
8. Про схвалення стратегії сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.08.2024).

9. Про Міністерство цифрової трансформації України : Положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
10. Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Цифрова трансформація суспільства як необхідна умова його інноваційного розвитку. *Право та інновації*. 2022. Вип. 2. С. 68–73.
11. Шевчук І. Б., Старух А. І., Васків О. М. та ін.; за заг. ред. І. Б. Шевчук. Інформаційні технології в бізнесі. Частина 1 : Навчальний посібник. Львів : Видавництво ННВК «АТБ», 2020. С. 9.
12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Сутність IT-права: пошук парадигми. *Право України*. 2018. № 1. С. 18–29.
13. Динаміка IT-індустрії під час війни: результати IT Research Ukraine 2023. Звіт «IT Research Ukraine 2023: Адаптивність та стійкість під час війни». *Львівський IT Кластер*. 2023. С. 1–77. URL: <https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research-ukraine/> (дата звернення: 14.08.2024).
14. Топ-50 IT-компаній України, літо 2024: мінус 2,4 тисячі фахівців за пів року, у п'ятірці найбільших — новий гравець. *DOU*. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/top-50-summer-2024/> (дата звернення: 15.08.2024).
15. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
16. Інформаційний лист № 1/2024. *Державна податкова служба України*. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/638/759467/InfoList1_2024.pdf (дата звернення: 15.08.2024).
17. Питання — відповіді щодо особливостей оподаткування Резидентів Дія Сіті. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki-novini-/658071.html> (дата звернення: 15.08.2024).
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування в умовах правового режиму Дія Сіті : Проект Закону від 23.05.2023 р. № 9319. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41965> (дата звернення: 15.08.2024).

References

1. Pro stymuliuvannya rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2021 roku № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.
2. Reiestr Diia.City. *Diia Siti: ofitsynny vebportal pravovoho rezhymu*. URL: <https://city.diia.gov.ua/registry/resident>.
3. Makukh O. V. Pravove rehuliuвання administruвання podatkiv i zboriv v umovakh rozbudovy tsyfrovoy ekonomiky: dyskusiini aspekty. *Pravo ta innovatsii*. 2021. № 3(35). S. 63–68.
4. Honcharenko O. M. Samorehulivni orhanizatsii u sferi tsyfrovoy ekonomiky. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 2. S. 93–97.
5. Vinnyk O. Normatyvno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi tsyfrovoy ekonomiky. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2018. № 2. S. 124–135.
6. Bachynskiy T. V., Radeiko R. I., Kharytonova O. I. Osnovy IT-prava: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. 117 s.
7. Aliksieienko I. Do pytannia pro pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn v hih-ekonomitsi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2021. № 3. S. 129–135.
8. Pro skhvalennia stratehii sfery innovatsiynoi diialnosti na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 № 526-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.
9. Pro Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy: Polozhennia zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>.
10. Cherep A. V., Voronkova V. H., Cherep O. H. Tsyfrova transformatsiia suspilstva yak neobkhdna umova yoho innovatsiinoho rozvytku. *Pravo ta innovatsii*. 2022. Vyp. 2. S. 68–73.
11. Shevchuk I. B., Starukh A. I., Vaskiv O. M. ta in.; za zah. red. I. B. Shevchuk. Informatsiini tekhnolohii v biznesi. Chastyna 1: Navchalnyi posibnyk. Lviv: Vydavnytstvo NNVK «АТБ», 2020. S. 9.
12. Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. Sutnist IT-prava: poshuk paradyhmy. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 1. S. 18–29.
13. Dynamika IT-industrii pid chas viiny: rezultaty IT Research Ukraine 2023. Zvit «IT Research Ukraine 2023: Adaptivnist ta stiykist pid chas viyny». *Lvivskiy IT Klaster*. 2023. S. 1–77. URL: <https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research-ukraine/>
14. Top-50 IT-kompanii Ukrainy, lito 2024: minus 2,4 tysyachi fakhivtsiv za piv roku, u piatirtsi naibilshykh — novyi hravets. *DOU*. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/top-50-summer-2024/>.
15. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
16. Informatsiinyi lyst № 1/2024. *Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy*. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/638/759467/InfoList1_2024.pdf.
17. Pytannia — vidpovidi shchodo osoblyvostei opodatkuvannia Rezydentiv Diia Siti. *Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy*. URL: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki-novini-/658071.html>.
18. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia v umovakh pravovoho rezhymu Diia Siti: Proekt Zakonu vid 23.05.2023 r. № 9319. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41965>.

Марченко Світлана Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права

ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Marchenko Svitlana

Candidate of Sciences in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-9169-3233

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10246

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN THE FIELD OF RURAL GREEN TOURISM

Анотація. Вступ. Враховуючи сучасний стан розвитку сільського зеленого туризму в Україні, його потенціал та значення у соціально-економічному розвитку сільських територій актуальним і необхідним є вивчення питання правового забезпечення розвитку сільського зеленого туризму на засадах державно-приватного партнерства як однієї з ефективних форм концентрації ресурсів влади, бізнесу і населення для вирішення завдань розвитку туризму.

Мета. Метою дослідження є аналіз правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері сільського зеленого туризму та визначення шляхів вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є законодавство, наукові джерела та практичні матеріали у сфері сільського зеленого туризму, державно-приватного партнерства та сталого розвитку сільських територій.

В процесі дослідження було використано наукові методи аналізу та синтезу, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків) та інші.

Результати. У статті розглядаються окремі проблемні питання правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері сільського зеленого туризму. Звертається увага на відсутність правової визначеності юридичної природи сільського зеленого туризму. Доведено необхідність прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку сільської гостинності в Україні», в якому врегулювати також і питання щодо використання у цій сфері державно-приватного партнерства, яке розглядається як один з ефективних інструментів економічного розвитку країни загалом та аграрного сектора зокрема.

Однією із перспективних форм державно-приватного партнерства, яка може використовуватись у сфері сільського зеленого туризму, є створення кластерів. В статті розглядаються передумови створення, види та успішний досвід функціонування кластерів сільського зеленого туризму. Звертається увага на відсутність законодавчого врегулювання порядку створення та функціонування кластерів у сфері сільського зеленого туризму. Враховуючи потенціал сільського зеленого туризму та його прямий чи опосередкований вплив на сталий розвиток та інші суміжні галузі економіки, пропонується врегулювати в законодавстві України особливості розвитку сільського зеленого туризму на засадах державно-приватного партнерства шляхом утворення різноманітних рекреаційно-туристичних кластерів.

Перспективи подальших наукових пошуків та досліджень. Отримані висновки допоможуть у розробці законодавства про сільську гостинність, а також можуть бути використані в теоретичних та прикладних наукових дослідженнях, присвячених особливостям правового регулювання відносин у сфері сільської гостинності та державно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних та екологічних відносин.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, сільський зелений туризм, сталий розвиток, продовольча безпека, подолання бідності, концесія, кластер, рекреація, природокористування.

Summary. Introduction. Given the current state of development of rural green tourism in Ukraine, its potential, and its significance in the socio-economic development of rural areas, the study of legal support for the development of rural green tourism based on public-private partnerships (PPP) is both relevant and necessary. PPP is recognized as one of the effective forms of resource concentration between government, business, and the population to address tourism development challenges.

Objective. The purpose of this study is to analyze the legal regulation of public-private partnerships in the field of rural green tourism and to identify ways to improve the current legislation in this area.

Materials and Methods. The research materials include legislation, scientific sources, and practical materials related to rural green tourism, public-private partnerships, and sustainable development of rural areas. The study employed scientific methods of analysis and synthesis, logical generalization of results (formulation of conclusions), and others.

Results. The article addresses specific problematic issues of legal regulation of public-private partnerships in the field of rural green tourism. It highlights the lack of legal clarity regarding the juridical nature of rural green tourism. The necessity of adopting the Law of Ukraine "On Stimulating the Development of Rural Hospitality in Ukraine" is substantiated, which should also regulate the use of public-private partnerships in this field. PPP is viewed as one of the effective tools for the economic development of the country in general and the agricultural sector in particular.

One of the promising forms of public-private partnerships that can be used in rural green tourism is the creation of clusters. The article examines the prerequisites for the creation, types, and successful experience of functioning clusters in rural green tourism. Attention is drawn to the lack of legislative regulation of the creation and functioning of clusters in the field of rural green tourism. Considering the potential of rural green tourism and its direct or indirect impact on sustainable development and other related sectors of the economy, it is proposed to regulate in Ukrainian legislation the features of rural green tourism development based on public-private partnerships through the creation of various recreational and tourism clusters.

Prospects for Further Research. The findings will contribute to the development of legislation on rural hospitality and may be used in theoretical and applied scientific research devoted to the peculiarities of legal regulation in the field of rural hospitality and public-private partnerships in the agricultural, land, and environmental relations.

Key words: public-private partnership, rural green tourism, sustainable development, food security, poverty alleviation, concession, cluster, recreation, natural resource management.

Постановка проблеми. Розвиток СЗТ відіграє важливу роль у реалізації Цілей Сталого Розвитку до 2030 року (надалі — ЦСР), схвалених 25 вересня 2015 року 193-ма державами-членами Організації Об'єднаних Націй на саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку, які були адаптовані для України. Адже сільський зелений туризм є не лише перспективним напрямком туристичної діяльності, а й життєво необхідною формою задоволення потреб людини у відновленні та підтримці її життєвих сил та енергії, спрямований на збереження культурної спадщини, соціальний розвиток села та збереження природного середовища, адже реалізується СЗТ саме через механізм природокористування. Варто підтримати Ю. Бакай, яка вірно зазначає, що СЗТ є одним із засобів отримання доходів сільським населенням та, відповідно, одним із чинників подолання бідності в сільській місцевості, а також невід'ємним компонентом комплексного розвитку сільських територій та сільської інфраструктури [1, с. 324]. Зважаючи на сучасний стан розвитку СЗТ в Україні, його потенціал та значення у соціально-економічному розвитку сільських територій країни, вкрай актуальним і потребує детального вивчення питання правового забезпечення розвитку СЗТ на засадах державно-приватного партнерства (надалі — ДПП) як «однієї з ефективних форм концентрації ресурсів влади, бізнесу і населення для вирішення завдань розвитку туризму» [2, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень і публікацій, в яких до-

сліджуються окремі проблеми правового регулювання сільського зеленого туризму, у тому числі використання ДПП у сфері сільського зеленого туризму, перспективи ДПП у земельних, аграрних та природоресурсних відносинах, варто виділити наукові праці таких вчених як, М. Бахуринська [3], Ю. Бакай [1], Д. Бусуйок [4], О. Гафурова [5], С. Захарова [2], Н. Кобецька [6], П. Кулинич [4], І. Кульчій [7], В. Носік [8], О. Поліводський [4], О. Семенець [9], В. Семчик [4; 8], І. Сьюйва [10], О. Туєва [11] та ін. Водночас питання правового забезпечення розвитку СЗТ на засадах державно-приватного партнерства комплексно не досліджувались, зокрема не стали предметом розвідки і особливості правового регулювання створення кластерів у сфері сільського зеленого туризму.

Метою статті. Метою дослідження є аналіз правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері сільського зеленого туризму та визначення шляхів вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є законодавство, наукові джерела та практичні матеріали у сфері сільського зеленого туризму, державно-приватного партнерства та сталого розвитку сільських територій.

У процесі дослідження було використано наукові методи аналізу та синтезу, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків) та інші.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сільського, екологічного (зеленого) туризму визначено ст. 6 Закону України «Про туризм» від 15 вересня

1995 р. [12] як один із основних пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму. Такий вид туризму також передбачений серед видів діяльності, які можуть здійснювати особисті селянські господарства (надалі — ОСГ) відповідно до ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. [13]. Водночас шляхи реалізації пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму, як і поняття СЗТ в законодавстві України не розкриваються. В Україні були спроби врегулювати правові питання здійснення сільського туризму шляхом прийняття Закону «Про сільський та сільський зелений туризм». Зокрема, відповідний законопроект був зареєстрований 23 жовтня 2003 року у Верховній Раді України за № 4299 та був прийнятий у першому читанні. Законом розмежовувались поняття «сільський туризм», «екотуризм» та «сільський зелений туризм». Останній тлумачився як «відпочинковий вид сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів у власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостьовому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства» [14]. Проте до цього часу цей законопроект так і не був прийнятий, що створює правову невизначеність у сфері СЗТ.

Відсутня єдність щодо поняття СЗТ і у наукових джерелах. Так, на думку О. Саковської, СЗТ є спеціалізованим видом економічної, соціальної та культурної діяльності, до якої можна віднести елементи організованого та неорганізованого відпочинку з метою їх ознайомлення з місцевістю, особливостями території, природою, культурою, способом життя населення його цінностями тощо [15, с. 184]. О. Гафурова та І. Сюйва слушно зазначають, що з прийняттям Закону України «Про особисте селянське господарство» (2003 р.) фактично було легалізовано поняття СЗТ, що здійснюється без створення юридичної особи та є одним із різновидів сільськогосподарської діяльності, яка не відноситься до підприємницької діяльності [16, с. 7]. Водночас, надання послуг СЗТ особами, які ведуть ОСГ, має ряд проблем, оскільки через відсутність належного правового регулювання відносин у вказаній сфері, СЗТ помилково розглядається як сфера туризму, тобто ототожнюється з високоприбутковим бізнесом на урбанізованих територіях [17, с. 100]. З метою розмежування зазначених видів діяльності, а також з метою стимулювання розвитку СЗТ пропонується прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку сільської гостинності в Україні» [18]. Підтримуючи в цілому зазначену пропозицію, вважаємо, що в законодавстві про СЗТ варто врегулювати питання щодо використання у цій сфері ДПП, яке розглядається як один з ефективних інструментів економічного розвитку країни загалом та аграрного сектора зокрема.

Стратегією розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р., що була затверджена

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 травня 2013 р. № 806-р [19], було передбачено, що напрямом регуляторної політики в аграрному секторі є формування ефективної регуляторної системи на засадах ДПП, впровадження ризик-орієнтованого підходу при здійсненні державного контролю та пріоритетне фінансування інноваційно-інвестиційних проектів на засадах ДПП. Водночас, незважаючи на існування базового Закону України «Про державно-приватне партнерство» та низки нормативно-правових актів у цій сфері, Україна майже не зрушила на шляху до практичних аспектів реалізації встановлених норм. А низький рівень заінтересованості місцевої влади в реалізації механізмів ДПП, недостатня динаміка інноваційної активності малих та середніх сільськогосподарських виробників віднесено Стратегією продовольчої безпеки України на період до 2027 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [20], до основних викликів та загроз у забезпеченні продовольчої безпеки, які можуть істотно знизити її рівень.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання застосування ДПП у різноманітних сферах, у тому числі і у сфері туризму, є Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. [21], який визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами на основі принципів державно-приватного партнерства, регламентує договірні відносини держави і приватного партнера у формі концесії, спільної діяльності та інших договорів. В ст. 1 зазначеного Закону ДПП розглядається як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом. Тобто, партнерство трактується як співробітництво на договірних засадах (співпраця), а термін «державно-приватне» — вказує на склад учасників даних відносин і свідчить про те, що ними є публічні та приватні суб'єкти, адже на стороні «державного партнера» часто виступають органи місцевого самоврядування, які не є представниками держави, однак є публічними органами, а тому більш доречним є використання терміну «публічно-приватне партнерство», в основі якого лежить співпраця публічних органів і приватного бізнесу.

Законодавство України не визначає серед сфер реалізації ДПП таких як аграрна сфера та розвиток сільських територій, проте передбачає здійснення ДПП у сфері туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту (ч. 2 ст. 4 ЗУ «Про ДПП»). Крім того, за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших сферах діяльності, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям.

Перевагами ДПП як одного із механізмів підтримки СЗТ є те, що ДПП сприяє публічному сектору отримати доходи від комерціалізації туристичних продуктів та послуг, від динамічного зростання рівня зайнятості, зумовленого туризмом. Посилення діяльності приватного сектору впливає на збільшення споживання, інвестицій та впровадження інновацій, а також на зміцнення та розширення мережі ділових партнерств на місцевому рівні. Внаслідок цього територіальна громада отримує вигоду від податків, збільшується вартість землі та підвищується рівень життя місцевого населення [22].

Інтерес приватного партнера зумовлюється рядом переваг, серед яких: отримання прав на землю для проекту поза конкурсом, надання державних гарантій і підтримки (постачання за рахунок публічного партнера товарів чи послуг, придбання публічним партнером певного обсягу товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) приватним партнером за договором, укладеним у рамках ДПП тощо), гарантія щодо змін у законодавстві. Завдяки ДПП проекти будуть більш успішними, тоді як ризик зменшиться та розділиться між партнерами. Окрім того, сільський туризм функціонує в природному середовищі, є за своєю метою екологічним і позитивним з точки зору збереження довкілля, але при цьому, відносини, що виникають, формуються у соціально специфічному та вразливому оточенні. Як такий, цей сектор вимагає дуже високих стандартів управління та контролю за управлінням довкіллям та поведінкою в певному середовищі [22].

Серед форм ДПП, як правило, використовують договір концесії, договір про спільну діяльність або змішаний договір. Крім того, це можуть бути інвестиційні договори, застосування інструментів корпоративно-соціальної відповідальності тощо. Однією із перспективних форм ДПП, яка може використовуватися у сфері СЗТ є створення рекреаційно-туристичних кластерів. В спеціальній літературі кластер сільського туризму розглядають як сконцентровану на певній території групу взаємопов'язаних підприємств, установ та організацій сфери туризму й гостинності (засоби розміщення, харчування) та інших, пов'язаних з нею галузей (транспорту і зв'язку, освіти, культури, торгівлі, охорони здоров'я та ін.), місцевих органів влади та громадських об'єднань, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного

при створенні комплексного зеленого туристичного продукту території [23].

Передумовами створення рекреаційно-туристичних кластерів в аграрній сфері виступає як природний потенціал (кліматичні умови та значна концентрація аграрного виробництва одного типу, що територіально наближені один до одного), так і вже створений людиною (а саме створення кластера на базі розгалуженої системи діючих фермерських господарств і ОСГ).

В законодавстві України відсуне визначення кластера, а також положення, якими було в врегульовано порядок їх створення та функціонування. Не вирішує проблему і законодавчо врегульований правовий статус подібних утворень, які хоч і мають ряд спільних ознак з кластерами, проте суттєво відрізняються за правовим режимом земельної ділянки, на якій може провадитись господарська діяльність (наприклад, індустриальні парки), за організаційно-правовою формою (зокрема, агрохолдинги, кооперативні та корпоративні об'єднання) тощо.

Варто відмітити, що питання кластеризації економіки України неодноразово порушувалось на підзаконному рівні. Так, в рамках реалізації Концепції розвитку сільських територій в 2016 році було розпочато роботу зі створення шести агрорекреаційних кластерів на території Миколаївської, Полтавської, Чернігівської, Одеської, Київської, Херсонської областей [24].

Законодавство України не визначає категорії земель, на яких можуть створюватися кластери у сфері СЗТ. Із врахуванням особливостей правового режиму окремих категорій земельних ділянок, кластери СЗТ можуть створюватися на землях сільськогосподарського призначення, землях житлової та громадської забудови, землях оздоровчого призначення, рекреаційного призначення, історико-культурного призначення, лісгосподарського та водного фонду, природоохоронного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо.

Незважаючи на відсутність законодавчого врегулювання створення кластерів, в Україні успішно функціонують кластери, які, на думку М. Мальської та Ю. Зінька [25, с. 11], за ознакою спеціалізації можуть бути класифіковані на три види: а) нічліжно-гастрономічний (садибний) кластер сільського туризму, який базується на основі об'єднаної діяльності садиб та закладів нічліжно-гастрономічного типу, до основних послуг, які надаються в межах даного кластеру, належать проживання, харчування та дозвілля; б) агротуристичний кластер сільського туризму — базується на основі сільськогосподарських підприємств (фермерські, домогосподарства) основним видом діяльності яких виступає виробництво сільськогосподарської продукції, а рекреаційно-туристичні послуги виступають як додаткові. Проекти кластерів тут зосереджені в основному на розвиток туристичної інфраструктури та

обслуговування туристів; в) краєзнавчо-екскурсійний кластер сільського туризму, пов'язаний з пропозицією туристичного продукту на базі туристичних атракцій регіону, об'єднує історичні об'єкти, заклади культури, заклади розміщення, і репрезентує локальний продукт. Цей вид кластеру лише починає функціонувати в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Розвиток СЗТ на основі ДПП в Україні є відносно новим суспільним явищем для правової доктрини і практики правового регулювання суспільних відносин у сфері аграрних, земельних, екологічних та інших відносин.

Однією із перспективних форм ДПП, яка може використовуватись у сфері СЗТ є створення рекреаційно-туристичних кластерів. Наразі в за-

конодавстві України відсутнє визначення кластера, а також положення, якими було врегульовано порядок їх створення та функціонування, а також правовий режим земель, на яких може бути створений кластер. Враховуючи потенціал СЗТ та його прямий чи опосередкований вплив на сталий розвиток та інші суміжні галузі економіки, доцільно врегулювати в законодавстві України особливості розвитку СЗТ на засадах ДПП шляхом утворення різноманітних рекреаційно-туристичних кластерів.

Перспективи подальших наукових пошуків та досліджень. Отримані висновки допоможуть у розробці законодавства про сільську гостинність, а також можуть бути використані в теоретичних та прикладних наукових дослідженнях, присвячених особливостям правового регулювання відносин у сфері сільської гостинності та ДПП у сфері аграрних, земельних та екологічних відносин.

Література

1. Бакай Ю.Ю. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 324–327. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/83.pdf (дата звернення: 16.08.2024).
2. Захарова С.Г. Державно-приватне партнерство в системі регулювання туристичної галузі України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02; Запоріжжя, 2009. 218 с.
3. Бахуринська М.М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України. За ред. В.І. Андрейцева. К.: Знання, 2010. 230 с.
4. Правові проблеми публічно-приватного партнерства в аграрних і земельних відносинах. Кол. авт. Відп. ред. В. Семчик, П. Кулинич. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України». 2015. 197 с.
5. Hafurova O. Legal basis of rural hospitality in the context of inclusive rural development. *Law. Human. Environment*. 2021. № 12(2). 20–26.
6. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
7. Кульчий І.М. Публічно-приватне партнерство як спосіб забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 99–108.
8. Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2013 р.). Київ: Прінт Сервіс, 2013. 203 с.
9. Семенець О.С. Правове регулювання використання природних ресурсів для туризму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 223 с.
10. Сюйва І.С. Правове регулювання використання лісових ресурсів у сільському господарстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2017. 19 с.
11. Туєва О.М. Правові умови забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 103–106. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13304/1/Tueva_103-106.pdf (дата звернення: 16.08.2024)
12. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.08.2024).
13. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення: 16.08.2024).
14. Про сільський та сільський зелений туризм: Проект Закону від 23.10.2003 р. № 4299. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 (дата звернення: 16.08.2024).
15. Саковська О.М. Роль сільського (зеленого) туризму у територіальному розвитку України. *Економіка та управління підприємствами*. 2023. Вип. 71. С. 183–187.
16. Гафурова О.В., Сюйва І.С. Правові аспекти розвитку гастрономічного туризму в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. ("Law. Human. Environment"). 2021. Vol. 12, № 4. Р. 6–12.
17. Гафурова О.В. Законодавство про сільську гостинність як засіб забезпечення інклюзивного сільського розвитку. *Глобальні виклики для індустрії гостинності: економіка, менеджмент, консалтинг: збірник тез доповідей міжнародної наук.-практ. конф.* (18–19 травня 2021 р.). К.: НУБіП України, 2021. 257 с. С. 99–103.

18. Про стимулювання розвитку сільської гостинності в Україні : Проект Закону України. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64742&pf35401=465846> (дата звернення: 16.08.2024).
19. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 83. С. 23. Ст. 3088.
20. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 70. Ст. 4220.
21. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
22. Bogdanov N., Zečević B., Versaci A., Roháč J. Public Private Partnership in Rural Tourism. URL: https://www.researchgate.net/publication/231180018_Public_Private_Partnership_in_Rural_Tourism (дата звернення: 16.08.2024).
23. Литвин І. В., Нек М. О. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 81–88. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/lytvyn3.htm (дата звернення: 16.08.2024).
24. Мінагрополітики: У 2016 році розпочато створення 6 агро-рекреаційних кластерів. *Урядовий вебпортал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249644829> (дата звернення: 16.08.2024).
25. Мальська М., Зінько Ю. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2018. № 2. С. 8–23.

References

1. Bakai Yu. Yu. (2021). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. pp. 324–327. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/83.pdf [in Ukrainian].
2. Zakharova S. H. (2009). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi rehuliuвання turystychnoi haluzi Ukrainy: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.02; Zaporizhzhia. 218 s. [in Ukrainian].
3. Bakhurynska M. M. (2010). Pravovi zasady kontsesii zemelnoi dilianky za zakonodavstvom Ukrainy. Za red. V. I. Andreytseva. K.: Znannia. 230 s. [in Ukrainian].
4. Pravovi problemy publichno-pryvatnoho partnerstva v ahrarnykh i zemelnykh vidnosynakh. (2015). Kol. avt. Vidp. red. V. Semchyk, P. Kulynych. Kyiv: NVP “Vydavnytstvo “Naukova dumka” NAN Ukrainy”. 197 s. [in Ukrainian].
5. Hafurova O. (2021). Legal basis of rural hospitality in the context of inclusive rural development. *Law. Human. Environment*. № 12(2). Pp. 20–26. [in Ukrainian].
6. Kobetska N. R. (2016). Dozvilne i dohovirne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky: monohrafiya. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka. 271 s. [in Ukrainian].
7. Kulchii I. M. (2017). Publichno-pryvatne partnerstvo yak sposib zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 138. pp. 99–108 [in Ukrainian].
8. Aktualni pravovi problemy publichno-pryvatnoho partnerstva u sferi ahrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta kosmichnykh vidnosyn: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (2013). Kyiv: Print Servis, 203 s. [in Ukrainian].
9. Semenets O. S. (2012). Pravove rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv dlia turyzmu v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk; spets. 12.00.06; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 223 s. [in Ukrainian].
10. Siuiva I. S. (2017). Pravove rehuliuвання vykorystannia lisovykh resursiv u silskomu hospodarstvi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk; spets. 12.00.06; Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
11. Tueva O. M. (2017). Pravovi umovy zabezpechennia diialnosti u sferi silskoho zelenoho turyzmu. Porivnialno-analitychne pravo. № 3. S. 103–106. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13304/1/Tueva_103-106.pdf [in Ukrainian].
12. Pro turyzm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. № 324/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
13. Pro osobyste selianske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 r. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> [in Ukrainian].
14. Pro silskyi ta silskyi zelenyi turizm: Proekt Zakonu vid 23.10.2003 r. № 4299. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 [in Ukrainian].
15. Sakovska O. M. (2023). Rol silskoho (zelenoho) turyzmu u terytorialnomu rozvytku Ukrainy. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. Vyp. 71. pp. 183–187 [in Ukrainian].
16. Hafurova O. V., Siuiva I. S. (2021). Pravovi aspekty rozvytku hastronomichnoho turyzmu v Ukraini. *Pravo. Liudyna. Dovkillia. (“Law. Human. Environment”)*. Vol. 12, № 4. pp. 6–12. [in Ukrainian].
17. Hafurova O. V. (2021). Zakonodavstvo pro silsku hostynnist yak zasib zabezpechennia inkliuzyvnoho silskoho rozvytku. *Hlobalni vyklyky dlia industrii hostynnosti: ekonomika, menedzhment, doradnytstvo: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf.* (2021). K.: NUBiP Ukrainy. pp. 99–103 [in Ukrainian].
18. Pro stymuliuвання rozvytku silskoi hostynnosti v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64742&pf35401=465846> [in Ukrainian].
19. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2013 r. № 806-r. (2013). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 83. S. 23. St. 3088 [in Ukrainian].

20. Pro skhvalennia Stratehii prodovolchoi bezpeky Ukrainy na period do 2027 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2013 r. № 806-r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2024. № 70. St. 4220 [in Ukrainian].

21. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 r. № 2404-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 40. St. 524 [in Ukrainian].

22. Bogdanov N., Zečević B., Versaci A., Roháč J. Public Private Partnership in Rural Tourism. URL: https://www.researchgate.net/publication/231180018_Public_Private_Partnership_in_Rural_Tourism [in Ukrainian].

23. Lytvyn I. V., Nek M. O. (2013). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu v rehioni [The problem is that it is promising for the roots of the silskoho zelenoho turizm v rehioni]. *Rehionalna ekonomika*. № 2. pp. 81–88 [in Ukrainian].

24. Minahropolityky: U 2016 rotsi rozpochato stvorennia 6 ahro-rekreatsiinykh klasteriv. *Uriadovi vebportal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249644829> [in Ukrainian].

25. Malska M., Zinko Y. (2018). Typy i modeli klasteriv silskoho turyzmu v Ukraini. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Turyzm*. № 2. pp. 8–23. [in Ukrainian].

УДК 341

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Ігнатова Анастасія Сергіївна

аспірантка кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ihnatova Anastasiia

Graduate Student of the Department of Constitutional Law

National University «Odesa Law Academy»

ORCID: 0009-0004-8556-2391

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10247

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF LANGUAGE POLICY REGARDING NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті аналізуються конституційно-правові основи мовних прав національних меншин, а також їх реалізація в різних сферах суспільного життя. Особлива увага приділяється питанням обмеження мовних прав та їх відповідності міжнародним стандартам прав людини. Досліджуються правові механізми захисту мовних прав національних меншин та їх ефективність в умовах сучасної України. Висвітлюються проблеми та перспективи розвитку мовної політики, враховуючи національну безпеку та територіальну цілісність держави.

Автор аналізує сучасні виклики, пов'язані з забезпеченням мовних прав національних меншин в умовах воєнного стану в країні та законодавчої нестабільності, яка пов'язана з виконанням рекомендацій Венеціанської комісії щодо мовної політики та прав національних меншин. В статті наводяться перспективи розвитку законодавства та удосконалення механізмів захисту мовних прав національних меншин.

В умовах сучасної України питання захисту мовних прав національних меншин набуває особливої актуальності. Ця стаття розглядає основні правові механізми, що забезпечують захист мовних прав національних меншин, а також аналізує їх ефективність.

Мета. Дослідити конституційно-правові аспекти мовної політики щодо національних меншин в Україні, виявити основні проблеми та запропонувати шляхів їх вирішення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) законодавство України про мову, а саме: Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання використання мов, у тому числі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження по темі захисту мовних прав національних меншин.

Для дослідження мовних прав національних меншин використано комплексний підхід, що включає різні методи: методологічний підхід допомагає розробити концепцію та структуру дослідження; культурологічний підхід розглядає мовні права як частину культурного надбання; аксіологічний підхід аналізує цінності та принципи мовних прав; науковий підхід узагальнює поняття та структуру мовних прав; історичний підхід досліджує розвиток мовних прав; плюралізм дозволяє вільний вибір методології; діалектичний підхід забезпечує всебічне вивчення; синтез формує загальне визначення мовних прав. Індукція та дедукція використовуються для формування висновків; порівняння співставляє досвід різних країн щодо забезпечення мовних прав; соціологічний підхід досліджує міжнародні нормативні акти.

Результати. Дослідження конституційно-правових аспектів мовної політики щодо національних меншин в Україні дозволило виявити вплив міжнародних договорів на законодавство України. Дослідження показало, що ратифіковані Україною міжнародні договори мають значний вплив на формування національної мовної політики, сприяючи інтеграції

європейських стандартів у національне законодавство. Виявлено, що реалізація мовних прав національних меншин залишається проблематичною через недостатню правову регламентацію та відсутність ефективних механізмів контролю.

Перспективи. Дослідження показало, що важливо створити ефективні механізми контролю за дотриманням мовних прав національних меншин, зокрема у місцях їх проживання. Подальше вивчення та адаптація європейських підходів до мовної політики можуть сприяти покращенню правового статусу національних меншин в Україні.

Ключові слова: захист прав людини, права людини, міжнародний захист прав людини, національні меншини, етно-національна політика.

Summary. Introduction. The article analyzes the constitutional and legal foundations of linguistic rights of national minorities, as well as their implementation in various spheres of public life. Particular attention is paid to the restriction of language rights and their compliance with international human rights standards. Legal mechanisms of protection of linguistic rights of national minorities and their effectiveness in the conditions of modern Ukraine are investigated. The problems and prospects of language policy development are covered, taking into account the national security and territorial integrity of the state.

The author analyzes the current challenges associated with ensuring the linguistic rights of national minorities under the conditions of martial law in the country and legislative instability, which is associated with the implementation of the recommendations of the Venice Commission on language policy and the rights of national minorities. The article provides prospects for the development of legislation and improvement of mechanisms for protecting the linguistic rights of national minorities.

In the conditions of modern Ukraine, the issue of protecting the linguistic rights of national minorities is of particular relevance. This article examines the main legal mechanisms that protect the linguistic rights of national minorities, and also analyzes their effectiveness.

Purpose. Study the constitutional and legal aspects of the language policy towards national minorities in Ukraine, identify the main problems and propose ways to solve them.

Materials and methods. The study materials are: 1) legislation of Ukraine on language, namely: The Constitution of Ukraine, the Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine, the laws of Ukraine "On Ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages," "On National Minorities (Communities) of Ukraine," "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" and other normative legal acts regulating the use of languages, including international treaties, the consent to which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine. 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research on the protection of linguistic rights of national minorities.

To study the linguistic rights of national minorities, an integrated approach was used, including various methods: the methodological approach helps to develop the concept and structure of the study; cultural approach considers language rights as part of cultural heritage; an axiological approach analyzes the values and principles of language rights; the scientific approach generalizes the concept and structure of language rights; the historical approach explores the development of language rights; pluralism allows a free choice of methodology; the dialectical approach provides a comprehensive study; synthesis forms a general definition of language rights. Induction and deduction are used to form conclusions; comparison compares the experience of different countries to ensure language rights; a sociological approach explores international regulations.

Results. The study of the constitutional and legal aspects of the language policy towards national minorities in Ukraine revealed the influence of international treaties on the legislation of Ukraine. The study showed that international treaties ratified by Ukraine have a significant impact on the formation of the national language policy, contributing to the integration of European standards into national legislation. It has been found that the implementation of linguistic rights of national minorities remains problematic due to insufficient legal regulation and lack of effective control mechanisms.

Discussion. The study showed that it is important to create effective mechanisms for monitoring the observance of linguistic rights of national minorities, in particular in their places of residence. Further study and adaptation of European approaches to language policy can improve the legal status of national minorities in Ukraine.

Key words: protection of human rights, human rights, international protection of human rights, national minorities, ethnonational policy.

Постановка проблеми. Мовна політика щодо національних меншин є однією з ключових складових державної політики України, яка має значний вплив на соціальну стабільність, національну безпеку та інтеграцію суспільства. Конституційно-правові аспекти цієї політики визначаються як національним законодавством, так і міжнародними зобов'язаннями України. Проте, незважаючи на наявність законодавчої бази, реалізація мовних прав національних меншин стикається з численними викликами та проблемами.

Однією з основних проблем є забезпечення балансу між захистом державної мови та правами національних меншин на збереження та розвиток їхніх мов. Це питання набуває особливої актуальності в умовах сучасних політичних та соціальних змін. Важливим аспектом є також аналіз ефективності існуючих правових механізмів та їх відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика конституційно-правових аспектів мовної політики щодо національних меншин в Україні є

предметом численних наукових досліджень. Зокрема, значну увагу приділено аналізу правового статусу національних меншин у контексті міжнародних стандартів та національного законодавства.

Одним із ключових досліджень є дисертаційна робота М. М. Алмаші «Захист прав національних меншин в Україні» [7], у якій авторка розглядає правове становище національних меншин в Україні та аналізує відповідні нормативно-правові акти. Авторка підкреслює важливість забезпечення мовних прав національних меншин як складової частини їхнього загального правового статусу.

Науковим діячем Рябошапка Л. І. написана монографія «Правове становище національних меншин в Україні (1917–1997 рр.)» [11]. У своїй монографії автор визначив закономірності правового становища національних меншин в Україні в період щ 1917–1997 рр.

Науковим діячем Биковим О. М. написана дисертація «Конституційний статус національних меншин в Україні» [12]. Автор розкрив основні етапи становлення і розвитку конституційно-правового статусу національних меншин в Україні та здійснив класифікацію їх прав і свобод.

Науковцем Волошиним Ю. О. у дисертації «Конституційно-правові засади самоорганізації Національних меншин в Україні», розкрито конституційно-правовий зміст самоорганізації національних меншин в Україні, визначено суб'єктів самоорганізації та специфіку здійснення їхніх прав.

Серед робіт опублікованих за останній рік, уваги заслуговує робота Оксана Литвин «Європейська мовна політика: досвід для України» [6] у якій авторка аналізує європейські підходи до мовної політики та їх можливе застосування в Україні. Авторка підкреслює важливість інтеграції європейських стандартів у національну мовну політику для забезпечення прав національних меншин.

У своїй роботі «Аналіз сучасних підходів до регулювання мовної політики та захисту мовних прав у різних країнах» [8] Т. О. Дацьо досліджує різні моделі мовної політики, що застосовуються у світі, та їх вплив на захист мовних прав. Автор аналізує законодавчі ініціативи, адміністративні практики та соціальні аспекти мовної політики в різних країнах. Т. О. Дацьо також розглядає питання забезпечення прав меншин у сферах освіти, медіа та адміністративних процедур.

У роботі «Забезпечення правового статусу національних меншин в Україні в контексті європейської інтеграції» [9] Н. П. Підбережник та О. І. Тютюнник аналізують правові аспекти захисту прав національних меншин в Україні. У роботі розглядаються виклики та перспективи інтеграції національних меншин у суспільне життя України.

Наукова стаття Рабецької Н. Л. та Тихолаз С. І. «Мовне питання на тлі сучасної політичної ситуації в Україні» [10] розповідає про вплив політичних

подій на мовну ситуацію в країні. Автори досліджують, як сучасні політичні обставини впливають на мовні преференції та поведінку громадян. Це дослідження є важливим для розуміння мовної динаміки в контексті політичних змін та конфліктів, що відбуваються в Україні.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес наукової спільноти до проблематики мовної політики щодо національних меншин в Україні. Це підкреслює актуальність та важливість подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є проведення дослідження конституційно-правових аспектів мовної політики щодо національних меншин в Україні, виявити основні проблеми та запропонувати шляхів їх вирішення. Особлива увага приділяється аналізу законодавчих актів та міжнародного досвіду у цій сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) законодавство України про мову, а саме: Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання використання мов, у тому числі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження по темі захисту мовних прав національних меншин.

Для дослідження мовних прав національних меншин використано комплексний підхід, що включає різні методи: методологічний підхід допомагає розробити концепцію та структуру дослідження; культурологічний підхід розглядає мовні права як частину культурного надбання; аксіологічний підхід аналізує цінності та принципи мовних прав; науковий підхід узагальнює поняття та структуру мовних прав; історичний підхід досліджує розвиток мовних прав; плюралізм дозволяє вільний вибір методології; діалектичний підхід забезпечує всебічне вивчення; синтез формує загальне визначення мовних прав. Індукція та дедукція використовуються для формування висновків; порівняння співставляє досвід різних країн щодо забезпечення мовних прав; соціологічний підхід досліджує міжнародні нормативні акти.

Виклад основного матеріалу. Мовні права національних меншин, їх належний захист та реалізація є одними із основних гарантій збереження та розвитку національних меншин в усіх державах світу. Міжнародне співтовариство значну увагу приділяє захисту саме цих прав [7]. Мовні права є невід'ємною частиною прав людини, які закріплені у Європейській Хартії регіональних мов або мов меншин, яка була підписана Україною 2 травня 1996 року і ратифікована Верховною Радою України 15 травня

2003 року за відповідним законом (№ 802-IV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»). Хартія набула чинності в Україні з 1 січня 2006 року [3]. Хартія складається з двох частин: преамбули та п'яти розділів.

Важливо відзначити, що у першому розділі Хартії визначаються такі важливі поняття, як: «регіональна мова або мова меншини» (традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави [1]); «територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншини» (означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування певної кількості осіб, яка виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів [1]); та «нетериторіальна мова» (означає мови, якими користуються громадяни держави і які відрізняються від мови (мов), що використовується рештою населення держави, але які, незважаючи на їхнє традиційне використання в межах території держави, не можуть вважатися найбільш поширеними в межах конкретної місцевості цієї держави [1]). У другому розділі Хартії встановлюються обов'язкові засади, такі як недискримінація, повага до ідентичності, сприяння використанню та навчанню мов, співробітництво та діалог. У третьому розділі Хартії встановлюються конкретні заходи, які держави-учасниці повинні вживати для сприяння використанню регіональних мов або мов меншин у різних сферах суспільного життя, таких як освіта, правосуддя, адміністрація, ЗМІ, культура, економіка та транскордонне співробітництво.

У зв'язку із прийняттям Хартії 16 липня 2019 року набув чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [3], який регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України. У Законі зазначено, що: «порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин України у відповідних сферах суспільного життя визначається законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом» [2]. Закон визначає основні принципи мовної політики, а також гарантує права мовних меншин у сферах освіти, медіа, адміністративних та судових процедур. Так, наприклад, румунська мова має статус регіональної мови на певних територіях, зокрема в Чернівецькій області, де проживає значна кількість румунської меншини. Існують румунськомовні радіостанції, телеканали, газети та інтернет-ресурси, які надають новини, розважальний контент та іншу інформацію румунською мовою [8, с. 135]. Це забезпечує збереження культурної ідентичності

та сприяє інтеграції мовних меншин у суспільне життя України

09 лютого 2024 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено «Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення» [4].

Методологія допоможе забезпечити рівні умови для використання мов національних меншин у різних сферах суспільного життя. Методологія враховує специфіку кожного населеного пункту та надає право місцевим органам самоврядування ухвалювати рішення щодо використання мов національних меншин. Проте, однією з основних проблем є відсутність чітких механізмів контролю за виконанням положень Методології, що може призвести до її формального виконання без реальних результатів, а також проблема ідентифікації «національних меншин». Незважаючи на те, що кожній особі надано право на національну самоідентифікацію, механізм ідентифікації групи громадян України як національних меншин відсутній. Відсутність чітких критеріїв зарахування до національної меншини робить можливим надання статусу нацменшини будь-якій особі чи групі осіб, котрі отримали громадянство України, що в свою чергу, дозволяє безпідставно фіксувати в Україні велику кількість національних меншин і помилково вважати її поліетнічною державою [9, с. 292]. Методологія не розкриває як саме та ким буде здійснюватися збір статистичної інформації про проживання протягом останніх 100 років у певному населеному пункті національних меншин. Яким чином ту чи іншу особу буде віднесено до «національної меншини» та за якими саме критеріями. У методології також не враховано необхідність розробки та впровадження освітніх програм для вивчення мов національних меншин у школах. Методологія є важливим кроком у напрямку захисту прав національних меншин, але потребує подальшого вдосконалення та підтримки для ефективної реалізації. Запровадження спеціальних наглядових органів або комісій, які будуть відповідати за моніторинг виконання положень Методології допоможе забезпечити механізм контролю. А внесення положення про вимогу подання регулярних звітів від місцевих органів влади щодо виконання положень Методології та їх публікація для громадського контролю допоможе забезпечити прозорість у даному процесі.

У контексті аналізу мовної політики доцільно навести приклади успішного впровадження мовної політики в інших державах. У сучасних нормативних документах Республіки Польщі фіксуємо такі терміни: «державна мова», «регіональна мова» та «іноземна мова». Єдиною державною мовою згідно з основним законом є польська, що, своєю чергою, не порушує прав інших народів, що проживають

у цій державі. Статус мови у Республіці Польщі визначає «Закон про польську мову» від 1999 р., який передбачив створення Ради польської мови при Президії Академії наук. До Ради увійшли провідні мовознавці, юристи, медики, духовні особи, при ній створено такі комісії: етики слова, дидактики, релігійної мови, юридичної мови, інформативної термінології, мови в ЗМІ, медичної мови, польської за кордоном, орфографічно-ономастичну та живого слова [6, с. 119–120]. Мовні права в Польщі захищаються низкою інституцій, зокрема: 1) Уповноважений з питань рівних прав. Цей орган влади контролює дотримання законодавства щодо запобігання дискримінації, зокрема дискримінації за мовною ознакою; 2) Національна рада з питань національних меншин. Цей консультативний орган представляє інтереси національних меншин у Польщі та надає поради уряду щодо питань мовної політики; 3) суди. Суди можуть розглядати справи про порушення мовних прав, наприклад, справи про дискримінацію за мовною ознакою [8, с. 137]. Приклад Республіки Польщі демонструє, як можна ефективно впроваджувати державну мову, не порушуючи прав інших народів, що проживають у країні. Республіка Польща чітко визначила статус польської мови як єдиної державної, водночас забезпечуючи права національних меншин через терміни «регіональна мова» та «іноземна мова». Це дозволяє зберігати культурну різноманітність.

Республіка Польща активно використовує сертифікацію польської мови як іноземної відповідно до європейських стандартів як інструмент мовної політики. Іноземні студенти, які бажають навчатися в польських університетах, повинні мати рівень володіння польською мовою не нижче B2, а для отримання громадянства необхідний рівень B1 [6, с. 120]. Ця сертифікація дозволяє стандартизовано оцінювати мовні навички, що сприяє інтеграції іноземців у польське суспільство та академічне середовище.

Україна також робить важливі кроки в цьому напрямку. 31 липня 2024 року Національна комісія зі стандартів державної мови затвердила текст Стандарту державної мови «Українська мова як іноземна.

Рівні загального володіння A1–C2» [5]. Цей стандарт визначає рівні володіння українською мовою для іноземців, що дозволить систематизувати процес навчання та оцінювання мовних навичок. Впровадження цього стандарту сприятиме підвищенню якості викладання української мови як іноземної та полегшить інтеграцію іноземців в українське суспільство.

Додатковим каталізатором розвитку та зростання престижності української мови є внутрішня міграція [10, с. 427]. У міжнародному контексті, міграція українців стимулює розвиток інфраструктури, освіти та медіа українською мовою в інших країнах, оскільки зростає попит на україномовні послуги та контент. Це, в свою чергу, підвищує престижність української мови та сприяє її інтеграції в усі сфери суспільного життя.

З моменту здобуття незалежності в усіх балтійських країнах діють спеціалізовані мовні органи: Центр державної мови Латвії, Інспекція мови Литви та Мовна інспекція Естонії. Зокрема, в Литві функціонує Мовна інспекція, яка контролює дотримання державного мовного закону в школах, підприємствах та установах [6, с. 121]. Рада з питань мовної політики при Президентові України та департамент зі здійснення мовної політики в структурі Державного комітету України у справах національностей та міграції є важливими інституціями, що відіграють ключову роль у формуванні та реалізації мовної політики держави. Проте, з огляду на сучасні виклики та динамічні зміни в суспільстві, ці органи потребують суттєвої модернізації для підвищення ефективності та відповідності сучасним вимогам.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правові механізми захисту мовних прав національних меншин в Україні є багатогранними та включають конституційні гарантії, законодавчі акти, міжнародні угоди та інституційні механізми. Ефективність цих механізмів залежить від політичної волі, суспільної підтримки та міжнародного контролю. Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз критеріїв ідентифікації національних меншин для покращення захисту прав національних меншин в Україні.

Література

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 21.01.2024).
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 29.08.2024).
3. П'ята періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (надається відповідно до статті 15 Хартії). URL: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/proyekt_dopovidi_pro_vykonannya_yevropejskoyi_hartiyni_regionalnyh_mov.pdf (дата звернення: 29.08.2024).
4. Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 21.05.2024).

5. Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1–С2. URL: <http://surl.li/ebaymc> (дата звернення: 30.08.2024).
6. Литвин О. Європейська мовна політика: досвід для України. Новий порядок денний для Європи та Європейського Союзу: причини — напрями — пріоритетні цілі: монографія. Видавництво Львівської політехніки. Інститут Політичних Наук, Вармінсько-Мазурський Університет в Ольштині, 2023. С. 115–125.
7. Алмаші М.М. Захист прав національних меншин в Україні: дис. канд. юрид. наук. *Нац. акад. внутр. справ України*. 2004. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U003625> (дата звернення: 22.05.2024).
8. Дацьо Т.О. Аналіз сучасних підходів до регулювання мовної політики та захисту мовних прав у різних країнах. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 4(22). С. 131–143.
9. Підбережник Н.П., Тютюнник О.І. Забезпечення правового статусу національних меншин в Україні в контексті європейської інтеграції. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2 (20). С. 288–298.
10. Рабецька Н.Л., Тихолаз С.І. Мовне питання на тлі сучасної політичної ситуації в Україні. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 7(25). С. 421–428.
11. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000) : монографія. Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 482 с.
12. Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні : монографія. Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 2011. 354 с.
13. Волошин Ю.О. Конституційно-правові засади самоорганізації національних меншин в Україні: дис... канд. юрид. наук. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 2001. 220 с.

References

1. European Charter of Regional or Minority Languages of November 5, 1992. *Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 [in Ukrainian].
2. On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language: Law of Ukraine of 25.04.2019 No. 2704-VIII. *Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> [in Ukrainian].
3. The fifth periodic report of Ukraine on the implementation of the European Charter of Regional or Minority Languages (provided in accordance with Article 15 of the Charter). URL: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/proyekt_dopovidi_pro_vykonannya_yevropejskoyi_hartiyi_regionalnyh_mov.pdf [in Ukrainian].
4. Methodologies for the use of languages of national minorities (communities) of Ukraine in settlements in which persons belonging to national minorities (communities) of Ukraine traditionally live, or in which such persons make up a significant part of the population. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 [in Ukrainian].
5. Standardized requirements for levels of proficiency in Ukrainian as a foreign A1-S2. URL: <http://surl.li/ebaymc> [in Ukrainian].
6. Litvin O. European language policy: experience for Ukraine. A new agenda for Europe and the European Union: reasons — directions — priority goals: monograph. Publishing House of Lviv Polytechnic. Institute of Political Sciences, Warmian-Masurian University in Olsztyn, 2023. P. 115–125 [in Ukrainian].
7. Almashi M. M. Protection of the rights of national minorities in Ukraine: dis. cand. jurid. science. *Nat. Acad. domestic affairs of Ukraine*. 2004. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U003625> [in Ukrainian].
8. Datsyo T. O. Analysis of modern approaches to regulating language policy and protecting language rights in different countries. *Bulletin of Science and Education*. 2024. № 4(22). P. 131–143 [in Ukrainian].
9. Suboberezhnik N. P., Tyutyunnik A. I. Ensuring the legal status of national minorities in Ukraine in the context of European integration. *Topical issues in modern science*. 2024. № 2 (20). P. 288–298 [in Ukrainian].
10. Rabetska N. L., Tikholaz S. I. Language issue against the background of the current political situation in Ukraine. *Bulletin of Science and Education*. 2024. № 7(25). P. 421–428 [in Ukrainian].
11. Riaboshapko L. Legal status of national minorities in Ukraine (1917–2000): monograph. View. Center of LNU named after Ivan Franko, 2001. 482 p. [in Ukrainian].
12. Bykov O. M. Constitutional and legal status of national minorities in Ukraine: monograph. Institute of State and Law named after V. M. Koretsky NAS of Ukraine, 2011. 354 p. [in Ukrainian].
13. Voloshyn Yu. A. Constitutional and legal principles of self-organization of national minorities in Ukraine: dis... cand. jurid. Sciences. NAS of Ukraine, Institute of State and Law named after V. M. Koretsko, 2001. 220 p. [in Ukrainian].

УДК 343.85:343.541

Артиш Надія Вікторівна

*прокурор відділу захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству
Волинська обласна прокуратура*

Artysh Nadiia

*Prosecutor of the Department for Protection of
Children's Interests and Combating Domestic Violence
Volyn Regional Prosecutor's Office
ORCID:0009-0005-5773-582X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10203

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Криміналізація гій, що містять ознаки домашнього насильства, є правовим механізмом, спрямованим на захист осіб від злочинних вчинків кривдників. Такий інструмент має на меті забезпечення правопорядку в суспільстві та впровадження заходів примусового характеру щодо обвинувачених. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство, засвідчує рух кримінального права в напрямку забезпечення правового запобігання кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері й відповідності міжнародного права.

Мета. Метою дослідження є розкриття становлення законодавства та правозастосовної практики, соціальна обумовленість криміналізації та її генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство, мінімізації таких кримінальних протиправних діянь з урахуванням історичного минулого, втілення правопорядку в суспільстві, застосування дієвих заходів негативного примусового характеру до кривдників.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання та розмежування відповідальності за домашнє насильство, кримінальних правопорушень та проступків, пов'язаних з домашнім насильством 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині становлення та розвитку законодавства з охорони сім'ї та подолання домашнього (побутового) насильства.

Результати. У науковій статті розкрито послідовність формування законодавства, яке передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства, а також становлення криміналізації діянь, що мають ознаки домашнього насильства тим правовим інструментом, який покликаний захищати осіб від протиправних гій кривдників та спрямований на втілення правопорядку в суспільстві та застосування заходів негативного примусового характеру до обвинувачених.

Проаналізовано генезис соціальних норм, встановлених звичаями, які визначали порядок взаємовідносин в сім'ї і встановлювали прийнятну в суспільстві модель поведінки чоловіка і дружини в повсякденних сімейно-побутових відносинах. Надалі, окреслено, як у кожному виокремлений історичний період відбувається розмежування прав членів сім'ї, обумовлених особливостями існуючих традицій, культури та ладу суспільного життя; закріплення в кримінальному законодавстві відповідальності за застосування насильства щодо членів сім'ї, зміна законодавства, ідеологічна переорієнтація, а надалі відродження, становлення та розвиток української законодавчої бази, прийняття чинного КК України та міжгалузевого законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на генезі та еволюції українського законодавства щодо протидії домашньому насильству, імплементації норм міжнародного у національне законодавство у зазначеній царині, а також відображення виявленої проблематики під час застосування законодавства на практиці.

Це нагасть змогу покращити якість національного законодавства та упровадити дієвий механізм реалізації потерпілоорієнтованого підходу на практиці.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, генеза, законодавство, нормативно-правовий акт, запобігання, протидія, покарання.

Summary. Introduction. The criminalization of acts containing signs of domestic violence is a legal mechanism aimed at protecting individuals from criminal acts of offenders. Such a tool is aimed at ensuring law and order in society and implementing coercive measures against the accused. The development of legislation on criminal liability for domestic violence demonstrates the movement of criminal law towards ensuring legal prevention of criminal offenses in the family and domestic sphere and compliance with international law.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the formation of legislation and law enforcement practice, the social conditionality of criminalization and the genesis of legislation on criminal liability for domestic violence, to minimize such criminal offenses with due regard for the historical past, to implement law and order in society, and to apply effective negative coercive measures to offenders.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation and delimitation of liability for domestic violence, criminal offenses and misdemeanors related to domestic violence 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of formation and development of legislation on family protection and overcoming domestic (domestic) violence.

Results. The article reveals the sequence of formation of legislation providing for liability for domestic violence, as well as the establishment of criminalization of acts with signs of domestic violence as a legal instrument designed to protect individuals from unlawful actions of offenders and aimed at the implementation of law and order in society and the application of negative coercive measures to the accused.

The author analyzes the genesis of social norms established by customs which determined the order of relations in the family and established the model of behavior of husband and wife in everyday family and domestic relations which is acceptable in society. Further, the author outlines how, in each distinguished historical period, the rights of family members are differentiated due to the peculiarities of existing traditions, culture and the way of social life; the criminal law establishes liability for violence against family members, changes in legislation, ideological reorientation, and subsequently the revival, formation and development of the Ukrainian legislative framework, the adoption of the current Criminal Code of Ukraine and intersectoral legislation on preventing and combating domestic violence.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on the genesis and evolution of Ukrainian legislation on combating domestic violence, the implementation of international norms into national legislation in this area, and the reflection of the identified issues in the application of legislation in practice.

This will help to improve the quality of national legislation and introduce an effective mechanism for implementing a victim-centered approach in practice.

Key words: domestic violence, criminal liability, criminal offense, genesis, legislation, regulatory legal act, prevention, counteraction, punishment.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. проблема домашнього насильства стала нагальною для всіх країн без винятку. Євроінтеграційні процеси та суспільний прогрес підштовхують державу і суспільство до безумовного виконання свого завдання щодо забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина через розбудову державно-правової системи їх захисту та своєчасного виявлення і розв'язання проблем, що виникають у сімейно-побутовій сфері.

Водночас, нормативно-правова база щодо запобігання та протидії домашньому насильству в Україні залишається порівняно новою сферою й досі еволюціонує. Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (від 11 травня 2011 р.), Україна, ратифікувала лише 22 червня 2022 року, й сьогодні це найбільш всеосяжна міжнародна угода у цій сфері, що використовується як основа для дій багатьох країн у Європі та за її межами. Однак, задекларовані законодавчі та інституційні зміни у Стамбульській конвенції залишаються не реалізованими, що підтверджується невтішними статистичними даними: якщо у 2019 р. чисельність випадків за ст. 126–1 Кримінального кодексу (КК) України облі-

ковано 1068, у 2020 р. — 2213, у 2021 р. — 2432, то у 2022 р. відбулося значне зменшення таких випадків до 1498 (–38,4%), але у наступний 2023 р. — 2705 (+ 48,7%) [1]. На ускладнення обстановки значною мірою вплинули військові події на фронтах, щоденні ракетні обстріли й диверсійно-підривна діяльність по всій державі, у тому числі й відсутність контролю за частиною території й відповідно посилення міграційних процесів, зокрема, внутрішнього переміщення населення, поширення епідемії, економічна нестабільність, непослідовність соціально-правових реформ. За таких умов, спостерігаються небезпечні тенденції, що призводять до сплеску проявів домашнього насильства, яке поширилось усіма географічними зонами держави, проникнувши за лаштунки кожної третьої української родини (тільки за I півріччя 2024 р. обліковано 1919 проявів домашнього насильства в країні [1]).

Тому, вельми необхідним є звернення до історичного досвіду криміналізації протиправних діянь у сімейно-побутовій сфері, з метою вироблення дієвого кримінального-правового підходу запобігання та протидії кримінальним правопорушенням пов'язаних з домашнім насильством у складних умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони сім'ї розробляли А.В. Андрушко [9, с. 672], А.І. Берендеева [4, с. 368], А.А. Вознюк [25, с. 6–14], О.С. Дмитрашук, [22, с. 228], М.Г. Кузнецов [18, с. 237], В.О. Навроцький [15, с. 464], М.Ю. Самченко [12, с. 216], О.В. Ковальова [4, с. 368], В.О. Снігульська [13, с. 50–61], Л.М. Сукмановська [2, с. 272–281], Д.М. Тичина [6, с. 352–359] та ін.

Праці зазначених учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак, в умовах війни, докорінних змін законодавства та правозастосовної практики, соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство потребують додаткового дослідження, що сприятиме мінімізації таких кримінальних протиправних діянь з урахуванням історичного минулого, втілення правопорядку в суспільстві, застосування дієвих заходів негативного примусового характеру до обвинувачених.

Метою статті є розкриття становлення законодавства та правозастосовної практики, соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство, мінімізації таких кримінальних протиправних діянь з урахуванням історичного минулого, втілення правопорядку в суспільстві, застосування дієвих заходів негативного примусового характеру до кривдників.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання та розмежування відповідальності за домашнє насильство, кримінальних правопорушень та проступків, пов'язаних з домашнім насильством 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині становлення та розвитку законодавства з охорони сім'ї та подолання домашнього (побутового) насильства.

Виклад основного матеріалу. Процеси удосконалення механізму правового регулювання на сучасному етапі безумовно передбачають концептуальний аналіз основних правоположень та перевірку їхньої відповідності закономірностям, характерним для даної правової системи. Слід зазначити, що формулювання керівних положень має особливе значення в галузях, пов'язаних із застосуванням до людини заходів державного примусу, зокрема у кримінальному праві, де вони набувають найбільш репресивного характеру. Крім того, існуюча потреба у гармонізації галузевого законодавства та його адаптації до суспільних відносин, що складаються, обумовлює необхідність ретроспективного аналізу законодавства про кримінальну відповідальність.

Аналізуючи особливості розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні, можна виділити кілька принци-

пів криміналізації, а саме: соціальні, психологічні та правові, які ґрунтуються на суспільній небезпеці такого протиправного діяння у різні історичні періоди розвитку законодавства. Згідно з таким основоположним критерієм, криміналізувати можна лише ті діяння, які мають достатньо високу суспільну небезпеку з точки зору кримінального права [2, с. 272]. Оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу (ст. 8) [3], криміналізація домашнього насильства не повинна суперечити її положенням. До таких положень належать, зокрема, визнання людини, її життя, здоров'я, честі та гідності найвищою соціальною цінністю, а також те, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави [4, с. 194–195].

До прийняття християнства (988 р.) основним регулятором сімейно-побутових відносин були соціальні норми, встановлені звичаями, які визначали порядок взаємовідносин в сім'ї і встановлювали прийнятну в суспільстві модель поведінки чоловіка і дружини в повсякденних сімейно-побутових відносинах. Взаємовідносини між чоловіком і жінкою були підпорядковані традиційним уявленням в суспільстві згідно з якими чоловік був захисником і годувальником, а жінка — матір'ю і берегинєю домашнього вогнища. Важливо звернути увагу на той факт, що, за усталеною язичницькою традицією, жінка розглядалася як власність свого чоловіка, якою він волів у повній мірі [5, с. 92; 6, с. 353].

Як стверджує Д.М. Тичина, покарання дружини та дітей у той час було невинуватим виховним впливом і становило один із аспектів сімейних стосунків, що ґрунтувалися на традиційних патріархальних уявленнях про роль дружини, матері та «домочадців» у родині. Хоча церква не забороняла фізичні методи корекції небажаних проявів у поведінці жінок і дітей, вона засуджувала заподіяння серйозних фізичних ушкоджень. Запобігання таким випадкам здійснювалося через проповіді, дотримання обрядів, виконання таїнств, читання молитов, а також відправлення в монастир для покаєння тощо [6].

У період дії канонічного права, принципових відмінностей не відбулося, й особливості прав кожного з подружжя характеризувалися нерівністю особистих і майнових прав, залежного положення жінки тощо, які обумовлені традиціями, культурою та релігією, патріархальним ладом суспільного життя [7]. Так, у Литовському Статуті 1566 р. інститут шлюбу і сім'ї розглядався як один з головних засобів запобігання статевої розбещеності, а відповідно і здійснення на цьому ґрунті різних протиправних діянь. До нього було включено нові норми, що встановлювали кримінальну відповідальність за викрадення чужої дитини, а також образу дітьми своїх батьків [8]. У період Визвольної війни, одночасно з Литовськими статутами, почали застосовуватися норми звичаєвого козацького права, що сформувалося на

базі Запорізької Січі [9, с. 172]. У період козаччини жінка була рівноправною з чоловіком соціально і юридично. Чоловік ішов на Січ, а жінка — берегиня роду — займалася господарством і дітьми, зберігала у важкі часи свою сім'ю. Для дітей мати була прикладом у всьому. Основою виховання були милосердя до бідних і знедолених, доброта і щирість притаманні нашим жінкам-козачкам [10, с. 122].

Слід підкреслити, що гуманізація виховання знайшла своє відображення в ряді нормативно-правових актів середини XIX ст., зокрема, з ухваленням у 1845 році «Уложення про покарання кримінальні та виправні». Особливістю такого нормативно-правового акту стало виділення в окремий розділ «Про злочини проти прав сімейних» злочинів вчинених членами сім'ї, який складався з кількох глав, які суттєво змінили ситуацію, зокрема, норми, закріплені в главі 2 Уложення «Про зловживання батьківською владою і злочини дітей проти батьків» [11].

Втім, як зазначила М. Ю. Самченко, попри зміни, які відбувалися в законодавстві у XVIII–XIX ст., і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, що передбачали відповідальність за застосування насильства щодо членів сім'ї, потрібно вказати на їхню поодинокість і розрізненість [12, с. 30–31].

Кардинальні зміни щодо політики держави відносно шлюбу та сім'ї відбулися після Жовтневої революції 1917 р., що, відповідно, відобразилося у КК УРСР 1922 р., хоча, що стосується врегулювання насильницьких відносин в сім'ї то КК не містив ні розділу, ні глави про злочини проти сім'ї і, тим паче, спеціальної норми. Водночас, адміністрування державою шлюбно-сімейних відносин забезпечувалося низкою кримінально-правових заборон, зокрема, тих, які передбачали відповідальність за приховування обставин, що перешкоджали вступу до шлюбу, надання неправдивих відомостей органам, що здійснюють його реєстрацію, ненадання відомостей про народження та смерть, а за викрадення, підміну чужої дитини, залишення в небезпеці особи, що перебуває у небезпечному для життя становищі, якщо той, хто залишив, зобов'язаний піклуватися про таку особу, доведення до самогубства, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх тощо. Надалі, КК УРСР від 1927 р., так само як і попередній, не передбачав кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї, за винятком невеликої кількості статей, які певною мірою захищали учасників сімейних відносин [13]. Водночас, змін зазнала норма, що передбачала відповідальність за ухилення від сплати аліментів, обов'язковою ознакою якого стала злісність ухилення, а також було криміналізовано діяння щодо примушування до зайняття жебрацтвом [7, с. 275]. КК УРСР 1960 р. [14] характеризувався такою систематизацією кримінально-правових норм й не містив спеціального розділу чи глави, які б об'єднували кримінальні правопорушення проти сім'ї [15, с. 252].

Ретроспективний аналіз радянського періоду доводить, що на цьому історичному етапі, домашньому насильству не приділялася належна увага з боку держави. І це не дивно, адже, домашнє насильство не могло бути визнано проблемою в країні, де в кримінально-правовій доктрині пріоритетними об'єктами захисту були державні інтереси.

Таким чином, у кожний історичний період відбувається розмежування прав чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями традицій, культури та патріархального ладу суспільного життя; закріплення в кримінальному законодавстві відповідальності за застосування насильства щодо членів сім'ї; занепад інституту сім'ї, зміна законодавства, ідеологічна переорієнтація, тоталітаризм, репресії, насильницька депортація, втручання держави в приватне життя людини. Втім, починаючи з 70-х рр. XX ст. проблема насильства в сім'ї стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим [2, с. 272].

З моменту здобуття незалежності Україна зіткнулася з численними глобальними викликами в сфері безпеки. Ситуацію ускладнює низка проблем, серед яких економічна нестабільність, внутрішня та міжнародна міграція, непослідовність реформ, зокрема в правоохоронних органах, системах освіти та охорони здоров'я, зростання безробіття, корупція, а також значне соціальне розшарування і маргіналізація населення. Додатково, спостерігається зменшення уваги з боку держави, правоохоронних органів та органів публічного управління до питань сім'ї та молоді. На сьогоднішній день, наша країна, поряд із військовими конфліктами, переживає глибокі соціально-економічні зміни, в рамках яких відбувається криміналізація багатьох аспектів життя. Сімейно-побутова сфера не є винятком і стала об'єктом протиправних дій. Це призводить до зниження життєвого рівня багатьох родин, появи верств населення, які перебувають на межі або за межею бідності, а також до послаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти та культури [6; 7].

Переломним періодом у історіографічному періоді криміналізації домашнього насильства стало прийняття у 2001 р. нині чинного КК України [16], який містить наступні склади кримінально караних діянь проти сім'ї: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137), експлуатація дітей (ст. 150), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166), зловживання опікунськими правами (ст. 167), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304) та ін. [16]. Слід зазначити, що кримінально-правові норми, спрямовані на захист сім'ї, у КК України, як

у початковій редакції, так і нині, не виділені в окремий розділ Особливої частини, що своєю чергою значно ускладнює належну охорону цієї сфери правовідносин [7, с. 288].

Також, у тому ж році Верховна Рада України прийняла Закон «Про попередження насильства в сім'ї», що засвідчило визнання існування цього явища в суспільстві та готовність боротися з ним [17]. З цього часу, наголошує М. Г. Кузнецов, увага вітчизняних і міжнародних науковців з різних дисциплін зосередилася на проблемі насильства в сім'ї, його детермінантах, вдосконаленні практики державного та громадського впливу, захисту постраждалих і розробці заходів для запобігання цьому явищу [18, с. 101].

Далі, у 2011 р. ухвалена Конвенція Ради Європи, що стосується запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству, відома як Стамбульська конвенція. Це перша європейська угода, спрямована на боротьбу з насильством над жінками та домашнім насильством. У документі визначено мінімальні стандарти для превентивних заходів, забезпечення захисту жертв і кримінального переслідування правопорушників, а також надано рекомендації щодо розробки комплексної державної політики в цій сфері. Основні цілі Конвенції включають: захист жінок від усіх форм насильства та запобігання йому, кримінальне переслідування та ліквідацію насильства щодо жінок і домашнього насильства; сприяння усуненню всіх форм дискримінації стосовно жінок і заохочення реальної рівності між жінками та чоловіками, зокрема через надання жінкам автономії; розробка всебічних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства щодо жінок і домашнього насильства та надання їм підтримки; заохочення міжнародного співробітництва для ліквідації насильства щодо жінок і домашнього насильства; забезпечення підтримки та допомоги організаціям і правоохоронним органам для ефективного співробітництва в реалізації комплексного підходу до боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством [19].

З метою впровадження в Україні Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству, а також боротьби з цими явищами, до національного законодавства були внесені значні зміни. Ці зміни підвищили організаційно-правові основи запобігання та протидії насильству щодо жінок і домашньому насильству до нового системного рівня. Зокрема, були оновлені норми, що стосуються кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти волі, честі та гідності, а також злочини проти статевої свободи та недоторканності. Внаслідок цих змін КК України було доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство» — умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував)

у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [16]. Таке доповнення КК України не сталося випадково, а було частиною комплексних змін у чинному законодавстві, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству. Ці зміни були закріплені в Законах України, зокрема в Законі «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [20] та Законі «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [21]. Крім того, було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів.

Введення окремої статті щодо проявів домашнього насильства безумовно заслуговує на підтримку, оскільки ці та інші зміни в чинному законодавстві нарешті привернули належну увагу до численних випадків домашнього насильства в нашому суспільстві. Раніше кримінально карані випадки домашнього насильства «зникали» серед інших насильницьких злочинів, і лише спеціальні дослідження в цій сфері, які зазвичай проводились за ініціативи та кошти міжнародних організацій, давали певне уявлення про реальний стан справ [22, с. 95–96].

У 2021 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (Ланцаротська конвенція) спрямований на імплементацію положень матеріального права, що містяться у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства у КК України та «встановлює кримінальну відповідальність за: вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України); одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1 КК України); проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 КК України)» [23].

Також, варто зупинити увагу на Законі України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану» (2023 р.) [24], відповідно до якого окремі кримінальні правопорушення, у тому числі й домашнє насильство, караються пробаційним наглядом, який є основним видом покарання, на рівні з обмеженням чи позбавленням волі, але в той же час їх альтернативою.

Як стверджує А. А. Вознюк, за роки незалежності в Україні було ухвалено ряд законодавчих актів, що встановлюють основні вимоги для запобігання кримінальним правопорушенням у сфері сімейних і побутових відносин, однак незважаючи на достатню таких нормативно-правових документів, українське законодавство залишається фрагментарним і потребує доповнень та вдосконалення. Значна кількість звернень громадян, які стали жертвами злочинних дій, до поліції та центрів допомоги свідчить про те, що криміногенна ситуація в сімейно-побутовій сфері в Україні загрожує цілісності інституту сім'ї і вимагає термінових криминологічних заходів для запобігання [25, с. 10–11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки варто наголосити, що криміналізація діянь, що мають ознаки домашнього насильства є тим правовим інструментом, який покликаний захищати осіб від протиправних дій кривдників та спрямований на втілення правопорядку в суспільстві та застосування заходів негативного примусового характеру до обвинувачених.

Зважаючи на тернистий історичний шлях становлення законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні, зокрема соціально-політичні складові державного ладу й відображення положень, що потребували захисту в нормативно-правових актах відповідного історичного періоду, генезис забезпечення кримінально-правової охорони сімейно-побутової сфери розпочався ще у далекому IX ст. з прийняттям християнства (988 р.). — основним регулятором сімейно-побутових відносин були соціальні норми, встановлені звичаями, які визначали порядок взаємовідносин в сім'ї і встановлювали прийнятну в суспільстві модель по-

ведінки чоловіка і дружини в повсякденних сімейно-побутових відносинах. Надалі, у кожний виокремлений історичний період відбувається розмежування прав чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями традицій, культури та патріархального ладу суспільного життя; закріплення в кримінальному законодавстві відповідальності за застосування насильства щодо членів сім'ї; занепад інституту сім'ї, зміна законодавства, ідеологічна переорієнтація, тоталітаризм, репресії, насильницька депортація, втручання держави в приватне життя людини; відродження, становлення та розвиток української законодавчої бази, прийняття чинного КК України та міжгалузевого законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Упродовж років незалежності в Україні прийнято низку законодавчих актів, які визначають вихідні вимоги до запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері, зокрема 20 червня 2022 р. відбувся важливий історичний момент — Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або загальновідома під назвою «Стамбульська конвенція» (Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence; Istanbul Convention).

Проте, незважаючи на кількісний складник нормативно-правових актів, українське кримінальне законодавство є розрізненим і вимагає доповнення й вдосконалення, а значна кількість звернень громадян свідчить про криміногенність сімейно-побутової сфери загрожуючи цілісності інституту сім'ї й вимагає вжиття невідкладних, у тому числі, кримінально-правових заходів.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 15.08.2024).
2. Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія: Юридична*. 2016. Вип. 3. С. 272–281.
3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 15.08.2024).
4. Запобігання та протидія домашньому насильству: підручник / Ковальова О. В., Берендєєва А. І. Одеса : ОДУВС. 2022. 368 с.
5. Психологія сім'ї : навч. посіб. / Помиткіна Л. В., Злагодох В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Київ : Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2010. 270 с. С. 92.
6. Тичина Д. М. Соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 352–359.
7. Бабенко О. Е. Історичні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства. *Домашнє насильство: матеріали круглого столу* (Донецьк, 18.02.2009). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка Е. О., 2010. С. 172–174.
8. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник Харківської юридичної академії, 1994. 76 с.
9. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України: У 3 кн. / за заг. ред. Гончаренка В. Г., Андрушка П. П. Київ : ФОРУМ, 2001. Кн. 2: Особлива частина. 672 с.

10. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : наук.-метод. зб. за ред. Берека В.Є., Гіджеліцький І.К., Орловська Н.М. Кам'янець-Подільський. 2018. 472 с.
11. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. *Юридична енциклопедія* / за ред. Шемшученко Ю.С. Київ. 2004 р. Т. 6. 768 с.
12. Самченко М.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.
13. Снігульська В. Права дитини в Україні: до 20-річчя Конвенції ООН про права дитини. *Соціальна педагогіка*. 2010. № 4. С. 50–61.
14. Кримінальний кодекс України : Закон від 28.12.1960 р. (втрата чинності 05.04.2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
15. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ : Знання КОО, 2000. 464 с.
16. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
17. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
18. Кузнецов М.Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 237 с.
19. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Конвенція від 11.05.2011 р. (Ратифікація від 20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 15.08.2024).
20. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
21. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 15.08.2024).
22. Дмитрашук О.С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2021. 228 с.
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18.02.2021 р. № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20/print> (дата звернення: 15.08.2024).
24. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану : Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
25. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорія та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 6–14.

References

1. On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation. *Office of the Prosecutor General of Ukraine*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Historical aspects of the problem of domestic violence. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Series: Legal*. 2016. Issue 3. P. 272–281.
3. The Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996 No. 254к/96-ВР. Date of update: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Preventing and combating domestic violence: a textbook / O.V. Kovaleva, A.I. Berendieieva. Odesa: ODUIA. 2022. 368 p.
5. Psychology of the family: a textbook / L.V. Mytkina. Pomytkina, V.Zlahodukh, N.Khimchenko, N.Pogorilska. Kyiv: National Aviation University Publishing House "NAU-Druk", 2010. 270 p. P. 92.
6. Social conditionality of criminalization and genesis of legislation on criminal liability for domestic violence in Ukraine. *Law and Society*. 2023. № 3. P. 352–359.
7. Historical origins of gender inequality as a cause of family violence. Domestic violence: materials of the round table (Donetsk, February 18, 2009). Donetsk: Didorenko State University of Internal Affairs, 2010. P. 172–174.
8. Tatsiy V.Y. Object and Subject of Crime in the Criminal Law of Ukraine: a textbook. Kharkiv: Ukrainian Law Academy, 1994. 76 p.
9. Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine: In 3 books / edited by V. Goncharenko, P. Andrushko. Kyiv: FORUM, 2001. Book 2: Special Part. 672 p.
10. Cossack pedagogy and educational process in educational institutions: scientific and methodological collection edited by V.E. Berek, I.K. Hidzhelitskyi, N.M. Orlovska. Kamianets-Podilskyi. 2018. 472 p.

11. Regulations on Criminal and Correctional Punishments of 1845. Legal encyclopedia / edited by Y. Shemshuchenko. Kyiv. 2004. Vol. 6. 768 p.
12. Samchenko M. Y. Criminological characteristics and prevention of family violence against minors: PhD: 12.00.08. Lviv, 2011. 216 p.
13. Snihulska V. The rights of the child in Ukraine: to the 20th anniversary of the UN Convention on the Rights of the Child. Social pedagogy. 2010. № 4. P. 50–61.
14. Criminal Code of Ukraine: Law of 28.12.1960 (expired on 05.04.2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
15. Navrotskyi V. O. Criminal Law of Ukraine. Special part: a course of lectures. Kyiv: Znannya KOO, 2000. 464 p.
16. Criminal Code of Ukraine: Law of 05.04.2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
17. On Prevention of Domestic Violence: Law of Ukraine of November 15, 2001, No. 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>.
18. Kuznetsov M. Domestic violence: criminological characteristics and prevention: PhD: 12.00.08. Kyiv, 2020. 237 p.
19. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention): Convention of 11.05.2011 (ratified on 20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
20. On Preventing and Combating Domestic Violence: Law of Ukraine of 07.12.2017 No. 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
21. On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to Implement the Provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence: Law of Ukraine of 06.12.2017 No. 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.
22. Dmytrashchuk O. S. Prevention of domestic violence by the units of the National Police of Ukraine: Candidate of Law degree: 12.00.08. Kyiv. 2021. 228 c.
23. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention): Law of Ukraine of 18.02.2021 No. 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20/print>.
24. On Amendments to the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Improving the Types of Criminal Punishment under Martial Law: Law of Ukraine of 23.08.2023 No. 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.
25. Criminal liability for domestic violence: topical issues of theory and practice. Forum of Law. 2019. № 55 (2). P. 6–14.

УДК 349.2

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Машковська Людмила Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва

Mashkovska Liudmyla

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines
Uman National University of Horticulture
ORCID: 0000-0002-0640-3113

Коваленко-Чукіна Ірина Григорівна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва

Kovalenko-Chukina Iryna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines
Uman National University of Horticulture
ORCID: 0000-0003-4385-9168

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10186

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

MODERN RESEARCH ON THE PROBLEMS OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES

Анотація. Вступ. У сучасному світі захист трудових прав працівників став однією з найактуальніших проблем, що потребує глибокого аналізу і комплексного підходу. Швидкі зміни на ринку праці, вплив новітніх технологій, глобалізація економіки та соціальні трансформації значно вплинули на трудові відносини та підвищили важливість забезпечення прав працівників.

Трудові права, як основа соціальної справедливості і людської гідності, охоплюють широкий спектр питань, включаючи безпеку на робочому місці, гідну оплату праці, рівність можливостей та недискримінацію, а також право на відпочинок і соціальний захист. Проте, реалізація цих прав стикається з численними викликами, які вимагають постійного моніторингу та вдосконалення механізмів їх захисту.

Одним з ключових аспектів сучасних досліджень є аналіз змін, які принесла цифрова революція. Нові форми праці, такі як фріланс, віддалена робота та платформи економіки, ставлять під питання традиційні підходи до трудових відносин і потребують нових рішень для забезпечення прав працівників. Водночас, старі проблеми, такі як дискримінація на основі статі, віку, раси або сексуальної орієнтації, залишаються актуальними і потребують постійної уваги.

Дослідження сучасних проблем захисту трудових прав працівників охоплює також питання економічних і соціальних гарантій, таких як пенсії, лікарняні і відпустки, а також ефективність профспілок і колективних переговорів у забезпеченні прав працівників.

З огляду на глобальні економічні та соціальні зміни, сучасні дослідження ставлять перед собою завдання не лише виявити проблеми, але й запропонувати ефективні механізми їх вирішення. Це передбачає як аналіз існуючих систем правового захисту, так і розробку нових стратегій і політик, що відповідають викликам сучасності.

Таким чином, дослідження проблем захисту трудових прав є надзвичайно важливим для забезпечення соціальної справедливості і сталого розвитку трудових відносин у глобалізованому світі.

Мета. Мета дослідження проблем захисту трудових прав працівників полягає в комплексному аналізі сучасних викликів і проблем, що постають перед трудовими відносинами в умовах швидких соціально-економічних змін, та забезпеченні глибокого розуміння сучасних проблем і викликів у сфері захисту трудових прав та сприяти розробці ефективних рішень для покращення ситуації в цій важливій сфері.

Матеріали і методи. У дослідженні проблем захисту трудових прав працівників використовуються різноманітні матеріали та методи для отримання всебічного і точного розуміння ситуації. Основні матеріали і методи можна поділити на кілька категорій: документальні джерела; аналіз правозастосовчої практики; соціологічні дані; аналіз документів; емпіричні дослідження. Комбінування цих матеріалів і методів дозволяє забезпечити всебічне розуміння сучасних проблем захисту трудових прав працівників і розробити ефективні рекомендації для їх вирішення.

Результати. У науковій статті відображено як прогрес, так і невирішені проблеми в сфері захисту трудових прав. Основні результати можна узагальнити наступним чином: Вплив цифрових технологій і нових форм праці Проблеми дискримінації і нерівності Ефективність профспілок і колективних переговорів Охорона праці та безпека Соціальні гарантії та економічний захист Правозастосування і доступ до правосуддя.

Сучасні дослідження показують, що хоча в деяких аспектах захисту трудових прав було досягнуто певного прогресу, існує безліч невирішених проблем, що потребують термінового вирішення. Для покращення ситуації необхідно вдосконалити законодавство, адаптувати соціальні системи до нових умов, посилити контроль за дотриманням трудових прав та забезпечити ефективний захист прав працівників у нових формах зайнятості.

Перспективи. Перспективи дослідження проблем захисту трудових прав працівників свідчать про необхідність комплексного підходу, який включає адаптацію законодавства, вдосконалення соціального захисту, підвищення безпеки на робочих місцях і посилення ролі профспілок. Останні тенденції і новітні технології відкривають нові можливості для вдосконалення захисту прав працівників, проте це потребує активних зусиль з боку держави, роботодавців і громадських організацій.

Ключові слова: трудові права, права людини, праця, працівник, роботодавець.

Summary. Introduction. In today's world, the protection of labor rights of employees has become one of the most pressing issues requiring in-depth analysis and a comprehensive approach. Rapid changes in the labor market, the impact of the latest technologies, economic globalization and social transformations have significantly affected labor relations and increased the importance of ensuring employees' rights.

Labor rights, as the basis of social justice and human dignity, cover a wide range of issues, including workplace safety, decent pay, equality of opportunity and non-discrimination, as well as the right to rest and social protection. However, the realization of these rights faces numerous challenges that require constant monitoring and improvement of mechanisms for their protection.

One of the key aspects of current research is the analysis of changes brought by the digital revolution. New forms of labor, such as freelancing, remote work, and platform economies, challenge traditional approaches to labor relations and require new solutions to ensure workers' rights. At the same time, old problems, such as discrimination based on gender, age, race, or sexual orientation, remain relevant and require constant attention.

The study of modern problems of protecting employees' labor rights also covers issues of economic and social guarantees, such as pensions, sick leave and vacation, as well as the effectiveness of trade unions and collective bargaining in ensuring employees' rights.

Given the global economic and social changes, modern research aims not only to identify problems but also to propose effective mechanisms for solving them. This involves both analyzing existing legal protection systems and developing new strategies and policies that meet the challenges of our time.

Thus, the study of labor rights protection issues is extremely important for ensuring social justice and sustainable development of labor relations in the globalized world.

Purpose. The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the current challenges and problems facing labor relations in the context of rapid socio-economic changes, to ensure a deep understanding of current problems and challenges in the field of labor rights protection, and to contribute to the development of effective solutions to improve the situation in this important area.

Materials and methods. The study of the problems of protection of labor rights of employees uses various materials and methods to obtain a comprehensive and accurate understanding of the situation. The main materials and methods can be divided into several categories: documentary sources; analysis of law enforcement practice; sociological data; document analysis; empirical research. The combination of these materials and methods allows for a comprehensive understanding of the current problems of protecting employees' labor rights and the development of effective recommendations for their solution.

Results. The research article reflects both progress and unresolved problems in the field of labor rights protection. The main results can be summarized as follows: Impact of digital technologies and new forms of work Problems of discrimination and inequality Effectiveness of trade unions and collective bargaining Occupational health and safety Social guarantees and economic protection Enforcement and access to justice.

Current research shows that while some progress has been made in some aspects of labor rights protection, there are many unresolved issues that need to be addressed urgently. To improve the situation, it is necessary to improve legislation, adapt social systems to new conditions, strengthen control over the observance of labor rights and ensure effective protection of workers' rights in new forms of employment.

Discussion. The prospects for researching the problems of protecting employees' labor rights show the need for a comprehensive approach that includes the adaptation of legislation, improvement of social protection, enhancement of workplace safety and strengthening the role of trade unions. Recent trends and new technologies open up new opportunities for improving the protection of workers' rights, but this requires active efforts on the part of the state, employers and public organizations.

Key words: labour rights, human rights, labour, worker, employer.

Постановка проблеми. У сучасному світі ринок праці піддається значним змінам, які зумовлені швидким розвитком технологій, глобалізацією економіки та соціальною трансформацією. Ці зміни створюють нові виклики для захисту трудових прав працівників, які вимагають уважного вивчення та оперативних рішень. Традиційні моделі трудових відносин і соціального захисту часто виявляються неадекватними для нових умов, що ставить під загрозу права працівників та їхню соціальну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, таких як: І. Вишневецький [2], О. Ярошенко [3], М. Микитюк [4], Л. Герасименко [5], G. Ryder [6], R. Freeman [7], K. Barnett [8], S. Deakin [9], B. Ziedler [10] та ін. у сфері захисту трудових прав працівників висвітлюють широкий спектр проблем, що виникають у контексті швидких соціально-економічних змін та технологічних інновацій.

Ці науковці зробили вагомий внесок у розвиток теми захисту трудових прав. Їхні публікації та дослідження обговорюють сучасні проблеми захисту трудових прав працівників як в Україні, так і в міжнародному контексті і є важливими джерелами для подальшого вивчення цієї проблематики.

Метою статті є надання всебічного аналізу проблем захисту трудових прав працівників, враховуючи новітні дослідження та тенденції, оцінення ефективності існуючих підходів і пропозиція рекомендації для покращення ситуації, що дозволить краще розуміти сучасні виклики та шляхи їх вирішення для забезпечення справедливих і безпечних умов праці у швидко змінюючому світі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення, та праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у проблемах захисту трудових прав працівників.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження проблем захисту трудових прав працівників у сучасних умовах є надзвичайно важливою через низку факторів, що впливають на трудові відносини в суспільстві. Сьогодні, у зв'язку зі змінами в економічній, соціальній та технологічній сферах, змінюються підходи до праці, організації робочих процесів, а також самих трудових прав працівників. Це обумовлює необхідність розгляду цієї теми як на науковому, так і на практичному рівнях.

Глобалізація спричинила значні зміни в світовій економіці, що призвело до розвитку транснаціональних компаній, а також мобільності працівників. Такі явища, як офшоринг та аутсорсинг, створюють нові виклики для захисту прав працівників, оскільки національні системи трудового законодавства часто не здатні ефективно регулювати трудові відносини за участі міжнародних компаній.

Впровадження цифрових технологій в робочі процеси також значно змінює трудові відносини.

Робота на віддаленій основі, зростання популярності фрілансу та платформної зайнятості ставлять під сумнів традиційні підходи до захисту прав працівників. Оскільки законодавча база не завжди встигає адаптуватися до нових реалій, багато працівників опиняються в ситуаціях, коли їхні права не захищені належним чином.

Економічні кризи, зокрема пандемія COVID-19, суттєво загострили проблеми з працевлаштуванням і соціальним захистом працівників. Масові звільнення, скорочення зарплат та зміна умов праці стали звичайним явищем. Це вимагає вдосконалення механізмів захисту прав працівників, зокрема, через посилення соціального діалогу між роботодавцями, працівниками та державою.

Незважаючи на прогрес у сфері прав людини, питання гендерної рівності на ринку праці залишається гострою проблемою. Жінки часто стикаються з дискримінацією в оплаті праці, умовах працевлаштування, кар'єрному зростанні, що потребує особливої уваги у контексті захисту трудових прав.

Міграційні процеси також створюють складнощі у сфері захисту трудових прав. Працівники-мігранти часто вразливі до експлуатації через відсутність знань національного законодавства або мовні бар'єри, що ставить їх у невигідне становище в порівнянні з місцевими працівниками.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість державної політики та участі профспілок у захисті трудових прав працівників. Ефективна робота цих інститутів сприяє не тільки стабілізації ринку праці, але й забезпеченню справедливих умов праці та соціального захисту.

Війна створила нові виклики та небезпеки для трудових відносин та соціальної стабільності в Україні. Воєнний стан, введений через повномасштабне вторгнення Росії на територію України, суттєво вплинув на ринок праці, змінив умови працевлаштування та додав невизначеності для працівників і роботодавців. Ця ситуація вимагає адаптації трудового законодавства, впровадження нових механізмів захисту прав працівників та перегляду підходів до соціального захисту.

Трудові права працівників у регіонах, що постраждали від війни, опинилися під загрозою через активні бойові дії, руйнування інфраструктури та евакуацію населення. Під час воєнних дій працівники часто змушені залишати робочі місця або працювати в надзвичайних умовах. Це призвело до втрати робочих місць, зниження рівня доходів і зростання рівня безробіття. Актуальними стають питання прав на оплату праці, збереження робочих місць та умов праці в екстремальних ситуаціях.

Воєнний стан вимагає гнучкості в управлінні трудовими відносинами, що призвело до внесення змін у трудове законодавство. Зокрема, було спрощено процедуру звільнення працівників, запроваджено нові норми щодо переведення на іншу

роботу, відправлення працівників у відпустки без збереження заробітної плати тощо. Однак ці заходи, спрямовані на підтримку економіки та збереження робочих місць, створюють ризики для захисту прав працівників, особливо в умовах нестабільної економічної ситуації.

Через війну мільйони українців були змушені переміщатися як всередині країни, так і за її межі. Працівники, які опинилися в статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО), стикаються з додатковими труднощами у пошуку роботи, інтеграції на нових місцях проживання, а також з відсутністю належних умов праці та соціального захисту. Для цих осіб особливо важливими є гарантії соціального забезпечення, трудових прав та підтримки з боку держави і міжнародних організацій.

Воєнний стан значно ускладнює ситуацію з захистом трудових прав вразливих категорій населення, зокрема жінок, людей з інвалідністю, літніх осіб та молоді. Жінки, зокрема ті, які залишилися з дітьми на окупованих або небезпечних територіях, часто стикаються з неможливістю працювати або знаходяться під тиском несприятливих умов праці. Це підкреслює важливість дослідження гендерних аспектів та захисту прав вразливих груп населення під час війни.

Війна викликала глибокі економічні зміни, що впливають на роботодавців і працівників. Багато підприємств зупинили роботу, зазнали руйнувань або були евакуйовані в безпечніші регіони. Важливими стають механізми підтримки бізнесу та збереження робочих місць. Державна підтримка у вигляді пільг, субсидій та інших стимулів для роботодавців є ключовим інструментом для захисту трудових прав працівників в умовах кризи.

Міжнародні організації відіграють важливу роль у моніторингу дотримання трудових прав в Україні під час воєнного стану. Організації, такі як Міжнародна організація праці (МОП), ООН, Європейський Союз та інші, забезпечують постійний моніторинг дотримання трудових прав в Україні. Вони слідкують за тим, щоб закони та рішення, прийняті під час війни, відповідали міжнародним стандартам у сфері праці. Особлива увага приділяється умовам праці для вразливих груп, таким як жінки, внутрішньо переміщені особи (ВПО) та працівники на небезпечних територіях. Міжнародні організації надають Україні експертну допомогу для адаптації національного трудового законодавства до нових викликів, спричинених воєнними діями. Вони консультують уряд і профспілки щодо зміцнення захисту прав працівників, допомагають впроваджувати політики, які враховують складні умови роботи під час війни. Наприклад, МОП розробляє рекомендації з правової підтримки працівників, які постраждали від війни. Міжнародні організації надають фінансову допомогу Україні, яка спрямовується на підтримку працівників, що втратили роботу через війну, або підприємств, які

зазнали збитків. Програми гуманітарної допомоги часто включають фінансові компенсації для працівників, які залишилися без засобів до існування, та підтримку для відновлення підприємств і створення нових робочих місць. Міжнародні організації активно підтримують розвиток соціального діалогу між урядом, роботодавцями та працівниками для розв'язання трудових конфліктів та захисту прав працівників під час війни. Це включає створення платформ для обговорення ключових питань трудових відносин, правового захисту та розробки колективних угод. Профспілки також отримують підтримку для того, щоб ефективно представляти інтереси працівників у цей складний період. Одним із ключових напрямків роботи міжнародних організацій є підтримка внутрішньо переміщених осіб, які через війну втратили роботу або можливість заробляти. МОП, ООН та інші міжнародні інституції допомагають цій категорії працівників інтегруватися на нових місцях, надають юридичну та фінансову підтримку для пошуку роботи і захисту прав на нових робочих місцях. Важливо також забезпечити умови для безпечної та гідної праці для ВПО. Міжнародні організації фіксують порушення трудових прав під час воєнних дій, зокрема експлуатацію праці, примусову працю та порушення прав найманих працівників на окупованих територіях. Ця інформація використовується для міжнародного тиску на країни-агресори та для судового переслідування за порушення прав людини. Міжнародні інституції також звертають увагу на права працівників у зонах конфлікту через регулярні звіти та резолюції на рівні ООН і ЄС. Після завершення активних бойових дій міжнародні організації також допомагатимуть відновлювати ринок праці в Україні. Вони працюватимуть над програмами реабілітації працівників, які постраждали внаслідок війни, допомагатимуть у відновленні економічної діяльності та розвитку нових можливостей для працевлаштування. Програми сприятимуть професійній перекваліфікації та підтримці підприємництва для тих, хто втратив роботу. Міжнародні організації також відіграють важливу роль у підвищенні обізнаності про трудові права працівників в Україні. Вони проводять навчальні програми для роботодавців, профспілок і працівників, щоб пояснити їхні права та обов'язки, особливо в умовах воєнного стану. Такі програми допомагають працівникам краще розуміти, як захистити свої права і куди звертатися у разі їх порушення.

Таким чином, проблема захисту трудових прав працівників є багатоаспектною і вимагає комплексного підходу до її вирішення. В умовах глобалізації, цифровізації та економічної нестабільності актуальність цього питання тільки зростає. Необхідні як законодавчі зміни, так і міжнародна співпраця для забезпечення справедливих умов праці та рівних можливостей для всіх працівників.

Захист трудових прав працівників є ключовою проблемою сучасного трудового права, що стає все

більш актуальною в умовах глобальних економічних та соціальних змін. Сучасні дослідження акцентують увагу на різних аспектах цієї проблеми, включаючи правове регулювання, роль соціальних інститутів, судову практику, захист вразливих груп працівників та нові виклики, пов'язані з технологічним прогресом і новими формами зайнятості.

І. Вишневський підкреслює, що ефективне правове регулювання праці в умовах соціально-економічних змін є важливою передумовою для забезпечення захисту трудових прав працівників. Зокрема, він звертає увагу на проблеми, що виникають внаслідок недостатньої адаптації законодавства до сучасних умов праці, таких як зростання дистанційної роботи та неформальної зайнятості. На думку Вишневського, необхідні зміни у законодавстві повинні включати посилення соціальних гарантій для працівників у нестандартних умовах зайнятості, а також розширення прав працівників на доступ до правосуддя [2].

О. Ярошенко досліджує трансформацію ролі профспілок у захисті трудових прав. Вона зазначає, що в умовах глобалізації та зниження впливу традиційних форм зайнятості профспілки стикаються з новими викликами, які вимагають модернізації їхньої діяльності. Ярошенко підкреслює, що ефективний соціальний діалог між роботодавцями, працівниками та урядом є ключовим механізмом у забезпеченні стабільних трудових відносин. Вона також звертає увагу на необхідність активнішого залучення профспілок до процесу розробки законодавства та регулювання трудових відносин на національному рівні [3].

М. Микитюк проводить ґрунтовний аналіз судової практики у сфері трудових відносин. Він виявляє, що суди часто стикаються з труднощами при розгляді трудових спорів через неоднозначність формулювань у законодавстві та відсутність єдиної судової практики. Микитюк пропонує ряд заходів для підвищення ефективності судового захисту трудових прав, включаючи спеціалізацію суддів у сфері трудового права, підвищення рівня їхньої кваліфікації та впровадження електронних систем подання доказів і позовів у трудових спорах [4].

Л. Герасименко зосереджує увагу на проблемах, з якими стикаються вразливі групи працівників, такі як жінки, мігранти, люди з інвалідністю та молодь. Вона наголошує на тому, що ці групи часто перебувають у вразливому становищі на ринку праці, зокрема через дискримінацію та обмежений доступ до правових механізмів захисту. Герасименко пропонує посилити правове регулювання для забезпечення рівних можливостей для всіх працівників, а також запровадити спеціальні програми підтримки, спрямовані на підвищення рівня правової обізнаності серед цих груп [5].

У своїх дослідженнях Гай Райдер підкреслює важливість інтеграції міжнародних стандартів у на-

ціональні системи трудового права для забезпечення справедливих умов праці. Він відзначає, що глобалізація, з одного боку, відкриває нові можливості для розвитку ринку праці, але з іншого боку, створює виклики, такі як нерівність та експлуатація працівників у країнах із низьким рівнем доходів. Райдер закликає до зміцнення міжнародного співробітництва та посилення ролі міжнародних організацій, таких як МОП, у розробці та впровадженні ефективних заходів захисту трудових прав [6].

Річард Фрімен, досліджуючи вплив глобалізації на ринок праці, наголошує на зростаючій нерівності між працівниками, яка виникає внаслідок глобальних економічних змін. Він підкреслює, що традиційні методи правового регулювання не завжди здатні адекватно реагувати на ці виклики, і пропонує впроваджувати нові підходи, зокрема на міжнародному рівні, для забезпечення справедливого розподілу вигод від глобалізації [7].

Кетрін Барнетт у своїх роботах розглядає питання гендерної дискримінації на робочому місці, звертаючи увагу на існуючі прогалини у правовому регулюванні. Вона зазначає, що, незважаючи на значний прогрес у боротьбі з дискримінацією, жінки продовжують стикатися з нерівним ставленням на роботі, зокрема щодо оплати праці та кар'єрного зростання. Барнетт підкреслює необхідність посилення контролю за виконанням антидискримінаційного законодавства, а також запровадження програм, спрямованих на підтримку жінок у професійному розвитку [8].

Бенджамін Зейдлер аналізує проблеми, пов'язані з правовим регулюванням праці у гіг-економіці. Він відзначає, що традиційні моделі правового захисту не завжди відповідають умовам нових форм зайнятості, таких як фріланс та тимчасова робота через цифрові платформи. Зейдлер пропонує розробку нових підходів до регулювання гіг-економіки, включаючи забезпечення соціальних гарантій для працівників і адаптацію трудового законодавства до нових умов ринку праці [10].

Право людини на захист своїх прав встановлено законодавчо й існує об'єктивно, тобто незалежно від того, відчуває потребу в ньому людина чи ні [11, с. 17]. Зміст права на захист визначається вимогою уповноваженого суб'єкта до правопорушника або особи, що оскаржує його інтерес. Зміст права на захист містить у собі два види можливостей: матеріально-правові і процесуальні. Матеріально-правовий зміст права на захист охоплює: право людини використувати проти правопорушника і для захисту свого права власні дозволені законом примусові дії (самозахист) [12, с. 35–40]; право уповноваженої особи самій застосовувати до правопорушника заходи оперативного впливу; право людини звернутися до органів державної влади й місцевого самоврядування або громадських об'єднань із вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової

поведінки; право звернутися до міжнародних організацій із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту [13, с. 32–40]. Застосування того чи іншого засобу захисту трудових прав працівників визначається та залежить від характеру конкретного порушеного трудового права.

Роботодавець, також, не може ставити у вину працівникові та притягати його до дисциплінарної відповідальності за невиконання обов'язків, не обумовлених трудовим договором, і про які працівник не був поінформований належним чином. Для правомірного накладення дисциплінарного стягнення роботодавцем є необхідною наявність сукупності таких умов: порушення має стосуватися лише тих обов'язків, які є складовими трудової функції працівника чи впливають з правил внутрішнього трудового розпорядку. Невиконання чи неналежне виконання працівником трудових обов'язків має бути винним, скоєним без поважних причин умисно або з необережності. Подібні висновки викладено у постанові Верховного Суду від 24 січня 2022 року у справі 343/1678/19 (провадження № 61-10738св20) [14].

Складовими дисциплінарного проступку є дії (бездіяльність) працівника; порушення або неналежне виконання покладених на працівника трудових обов'язків; вина працівника; наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) і порушенням або неналежним виконанням покладених на працівника трудових обов'язків. Аналогічні правові висновки щодо тлумачення та застосування статей 147, 147-1 КЗпП України викладено, зокрема, у постановках Верховного

Суду від 19 липня 2022 року у справі № 608/715/21 (провадження № 61-3029св22) [15], від 30 березня 2022 року у справі № 530/1450/19 (провадження № 61-9969св21) [16], від 17 лютого 2022 року у справі № 171/131/20 (провадження № 61-3366св21) [17].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що захист трудових прав працівників залишається складним і багатогранним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Це включає оновлення законодавства, посилення ролі судової системи, активізацію соціального діалогу, захист прав вразливих груп працівників, а також врахування нових викликів, пов'язаних з технологічним прогресом і глобалізацією. Інтеграція міжнародних стандартів, посилення регулювання гіг-економіки та боротьба з дискримінацією є ключовими напрямками, які потребують подальшої уваги як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, способи захисту трудових прав та інтересів працівників пропонується визначити як сукупність дій, що застосовуються юрисдикційними органами, самою уповноваженою особою чи її представниками (профспілка, інші представники працівників) з метою захисту трудових прав та інтересів шляхом запобігання порушенням трудового законодавства, припинення таких, поновлення порушених чи оспорюваних трудових прав і відшкодування завданих збитків. Найбільш ефективною юрисдикційною формою захисту трудових прав та інтересів працівників є діяльність судів загальної юрисдикції.

Література

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Вишневецький І.В. Правове регулювання праці в умовах соціально-економічних змін в Україні. *Юридичний часопис Національної академії правових наук України*. 2020. № 3. С. 45–52.
3. Ярошенко О.М. Роль профспілок у забезпеченні трудових прав працівників в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Право*. 2021. № 2(110). С. 72–78.
4. Микитюк М.В. Судовий захист трудових прав: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 94. С. 123–130.
5. Герасименко Л.І. Захист прав вразливих груп працівників в Україні: проблеми та перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 8. С. 33–38.
6. Ryder G. The Future of Work: Building a Fair Globalization. *International Labour Review*. 2019. Vol. 158, No. 2. P. 145–160.
7. Freeman R.B. The Impact of Globalization on Labor Market Inequality and Worker Rights. *Journal of Economic Perspectives*. 2020. Vol. 34, No. 3. P. 75–98.
8. Barnett K.L. Gender Discrimination in the Workplace: Legal Frameworks and Policy Challenges. *Journal of Employment and Labor Law*. 2021. Vol. 16, No. 4. P. 289–306.
9. Deakin S. Labour Law and Inclusive Labour Markets: The Role of Legal Regulation in Promoting Worker Rights. *Cambridge Journal of Economics*. 2020. Vol. 44, No. 5. P. 1021–1042.
10. Ziedler B.C. Gig Economy and Worker Rights: Legal Challenges and Regulatory Responses. *Harvard Law Review*. 2022. Vol. 135, No. 7. P. 1785–1802.
11. Конституційні права і свободи людини та громадянина. *Право України*. 2007. № 9. С. 17–18.
12. Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист та здоров'я. *Право України*. 2010. № 35. С. 35–42.

13. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини спроба концептуально-методологічного аналізу. *Право України*. 2007. № 12. С. 32–44.
14. Постанова Верховного Суду від 24 січня 2022 року у справі 343/1678/19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> (дата звернення: 14.08.2024).
15. Постанова Верховного Суду від 19 липня 2022 року у справі № 608/715/21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> (дата звернення: 14.08.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 30 березня 2022 року у справі № 530/1450/19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> (дата звернення: 14.08.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2022 року у справі № 171/131/20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> (дата звернення: 14.08.2024).

References

1. The Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996 No254к/96-BP. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy I. V. Legal regulation of labor in the conditions of socio-economic changes in Ukraine. *Legal Journal of the National Academy of Law Sciences of Ukraine*. 2020. № 3. P. 45–52 [in Ukrainian].
3. Yaroshenko O. M. The role of trade unions in ensuring labor rights of workers in Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Law*. 2021. № 2(110). P. 72–78 [in Ukrainian].
4. Mykytiuk M. V. Judicial Protection of Labor Rights: Problems and Prospects. *Actual problems of state and law*. 2022. № 94. P. 123–130 [in Ukrainian].
5. Gerasymenko L. I. Protection of the rights of vulnerable groups of workers in Ukraine: problems and prospects. *Entrepreneurship, economy and law*. 2021. № 8. С. 33–38 [in Ukrainian].
6. Ryder G. The Future of Work: Building a Fair Globalization. *International Labour Review*. 2019. Vol. 158, No. 2. P. 145–160.
7. Freeman R. B. The Impact of Globalization on Labor Market Inequality and Worker Rights. *Journal of Economic Perspectives*. 2020. Vol. 34, No. 3. P. 75–98.
8. Barnett K. L. Gender Discrimination in the Workplace: Legal Frameworks and Policy Challenges. *Journal of Employment and Labor Law*. 2021. Vol. 16, No. 4. P. 289–306.
9. Deakin S. Labour Law and Inclusive Labour Markets: The Role of Legal Regulation in Promoting Worker Rights. *Cambridge Journal of Economics*. 2020. Vol. 44, No. 5. P. 1021–1042.
10. Ziedler B. C. Gig Economy and Worker Rights: Legal Challenges and Regulatory Responses. *Harvard Law Review*. 2022. Vol. 135, No. 7. P. 1785–1802.
11. Constitutional rights and freedoms of man and citizen. *Law of Ukraine*. 2007. № 9. P. 17–18 [in Ukrainian].
12. Horislavsky K. Guarantees of the human right to self-defense and health. *Law of Ukraine*. 2010. № 35. P. 35–42 [in Ukrainian].
13. Rabinovych P. Decisions of the European Court of Human Rights: an attempt at conceptual and methodological analysis. *Law of Ukraine*. 2007. № 12. P. 32–44 [in Ukrainian].
14. Resolution of the Supreme Court of January 24, 2022 in case 343/1678/19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> [in Ukrainian].
15. Resolution of the Supreme Court of July 19, 2022 in case N. 608/715/21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> [in Ukrainian].
16. Resolution of the Supreme Court of March 30, 2022 in case N. 530/1450/19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> [in Ukrainian].
17. Resolution of the Supreme Court of February 17, 2022 in case N. 171/131/20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00914> [in Ukrainian].

Khalabudenko Oleg

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Political Science and Law Department

Kyiv National University of Construction and Architecture

Халабуденко Олег Анатолійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук і права

Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID: 0000-0001-9478-0164

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10244

MORAL FOUNDATIONS OF THE BASIC CATEGORIES OF CONTRACT LAW: SOME REFLECTIONS IN THE CONTEXT OF THE EMERGENCE “THE NEW PRIVATE LAW THEORY”

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ БАЗОВИХ КАТЕГОРІЙ ДОГОВІРНОГО ПРАВА: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ «НОВОЇ ТЕОРІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА»

Summary. Introduction. The article notes that in the context of the crisis phenomena occurring in the plane of national legal spaces, the problem of jurisdictional design of ‘access points’ as loci of sustainable development of human civilization is of paramount importance. The author believes that maintaining sustainable growth in ‘access points’ is possible if the basic model of commodification of goods is preserved. The author argues that under these conditions, the definition of moral boundaries in the process of commodification of goods is one of the main methodological issues that needs to be resolved in the process of formation of the ‘New Private Law Theory’. The author is convinced that the process of commodification is, in principle, effective within the framework of taking into account the moral foundations of the relevant legal constructions.

Purpose. In this regard, the author refers to the origins of contract law, which developed in the Western legal tradition, and demonstrates that from the very beginning, despite the instrumentalist methodology aimed at justifying any imperatives – from utilitarianism to the ‘will of the ruling class’ – the fundamental categories of contract law are, in fact, based on moral considerations. The author supports his assumption with the conclusions drawn in the course of a brief analysis of (1) the grounds of contractual legal relations, (2) determination of the legal meaning of such grounds, and (3) correspondence between the grounds of contractual legal relations and the utilitarian result expected by their parties.

Materials and methods. The article is based on the analysis of a series of works dedicated to the New Private Law of Theory and in relation to the problems solved by the said scientific program (in particular, critical positions regarding methodological approaches to private law). When analyzing the materials, we used the method of legal constructivism as a meta-theory. The above metatheory presupposes, according to the author, consideration of legal phenomena and processes at three levels – at the level of social consciousness (in the form of structures of consciousness), at the level of reification of law (in the form of art objects) and at the level of subjective reality (reflections of participants in legal communication). The moral foundations of the relevant legal constructions of contract law are analyzed using the inter-temporal and inter-local comparative legal research.

Results. In the context of the tasks set, the author notes that the legal force of contracts based on the principle of ‘pacta sunt servanda’ (contracts must be fulfilled), as well as contracts based on ‘promise’, derives from an ethical convention that acquires a legal dimension within the relevant regulatory systems. In turn, the connection between the moral grounds of a contract (in their legal dimension) and the utilitarian result expected by the parties to a contract is established according to the commutative model – for German law and quasi-German legal orders, this is a synallagmatic construction of a contract, for the

common law legal orders – promissory estoppel. In any case, in the event of a conflict between the utilitarian outcome expected by the parties to the contract and the moral foundations of society, the latter is resolved in accordance with the moral expectations of society for the good faith behavior of the parties to the contract.

Discussion. The attempt made in this paper to draw attention to the fact that all known legal constructions of contract law are based on moral provisions aims to overcome the one-sided view of private law constructions as ‘economic instruments’ based solely on utilitarian considerations. The further exploration of the influence of moral imperatives as the transcendental basis of the relevant legal constructions (without excluding the nature of private law as a sphere of legal reality that determines the democratic forms of existence of a society functioning on the basis of the market), leads, in the author’s view, to a change in the methodological basis of private law and clarifies the controversial provisions expressed by the initiators of the New Private Law Theory.

Key words: New Private Law Theory, commodification, contract law, morality, pacta sunt servanda, promise, synallagma, consideration, estoppel.

Анотація. Вступ. У статті зазначається, що в умовах кризових явищ, які відбуваються у площині національних правових просторів, першорядного значення набуває проблема юрисдикційного оформлення «точок доступу» як локусів стабільного розвитку людської цивілізації. На думку автора, підтримання стабільного зростання в «точках доступу» можливе за умови збереження базової моделі комодифікації благ. Автор стверджує, що за цих умов визначення моральних меж у процесі комодифікації благ є однією з основних методологічних проблем, що потребує розв’язання в процесі становлення «Нової теорії приватного права». На переконання автора, процес комодифікації в принципі є результативним, якщо що передбачається врахування моральних засад відповідних юридичних конструкцій.

Мета. У зв’язку з цим автор звертається до витоків договірного права, що склалося у фарватері Західної традиції права, і демонструє, що від самого початку, попри інструменталістську методологію, спрямовану на обґрунтування будь-яких імперативів – від утилітаризму до «волі панівного класу», – базові категорії договірного права, у дійсності, мають своїм підґрунтям моральні міркування. Свою гіпотезу автор підкріплює висновками, зробленими під час стислого аналізу (1) підстав договірних правовідносин, (2) визначенням юридичного значення таких підстав, (3) відповідності між підставами договірних правовідносин та очікуваним їхніми сторонами утилітарним результатом.

Матеріали і методи. Роботу виконано на основі аналізу низки праць, присвячених Новій теорії приватного права, і в контексті проблем, які вирішуються названою науковою програмою (зокрема, критичних позицій щодо методологічних підходів до приватного права). Під час аналізу матеріалів було використано як метатеорію метод юридичного конструктивізму, що передбачає, згідно з автором, розгляд юридичних явищ і процесів на трьох рівнях – рівні суспільної свідомості (у формі структур свідомості), на рівні об’єктивації права (у формі арт-об’єктів) і на рівні суб’єктивної дійсності (рефлексії учасників правового спілкування). Моральні підстави відповідних юридичних конструкцій договірного права проаналізовано інтермпоральним та інтерлокальним порівняльно-правовим методом дослідження.

Результати. У контексті поставлених завдань автор зазначає, що юридична сила договорів, які ґрунтуються на принципі «pacta sunt servanda» (договори повинні виконуватися), так само, як і договорів, в основі яких лежить «promise» (обіцянка), походить від етичної конвенції, що набуває юридичного виміру в рамках відповідних нормативних систем. Своєю чергою, зв’язок між моральними підставами договору (у їхньому юридичному вимірі) та утилітарним результатом, що очікується сторонами договору, встановлюється згідно з комутативною моделлю – для німецького права і квазі-німецьких правопорядків це синалагматична конструкція договору, для правопорядків Загального права – promissory estoppel. У всякому випадку в разі конфлікту, зумовленого очікуваним сторонами договору утилітарним результатом і моральними засадами суспільства, останній розв’язують відповідно до моральних очікувань суспільства, що висувуються до добросовісної поведінки учасників договору.

Перспективи. Вжита в роботі спроба звернути увагу на те, що в основі всіх відомих юридичних конструкцій договірного права знаходяться моральні положення, спрямована на подолання однобічного бачення конструкцій приватного права як «економічних інструментів». Подальші дослідження впливу моральних імперативів як підвалин відповідних юридичних конструкцій, не виключаючи самої природи приватного права як сфери правової дійсності, що визначає демократичні форми існування суспільства, яке функціонує на засадах ринку, веде, на думку автора, до зміни методологічного базису приватного права та уточнює дискусійні положення, висловлені ініціаторами програми Нової теорії приватного права.

Ключові слова: Нова теорія приватного права, комодифікація, контрактне право, моральність, договори повинні виконуватися, обіцянка, синалагма, зустрічне задоволення, естопель.

Problem statements. In the face of “dramatic changes taking place on the geopolitical map, legal deformation of nationally designed spaces and, at the same time, the sharply growing crisis of international communication, which has largely lost its legal form, we are discussing the rapid concentration of authority and power in urban spaces and urban centers, which,

in the context of the growing crisis, are an access point to basic material and social goods” [1, p.174].

In our view, sustainable emergence and development such “access points” is possible under the conditions of a commodified distribution of benefits, i.e. the process by which free, donated or even inalienable things (objects, services, ideas, nature, personal

information, people or animals) are transformed by an act or fact into a commodity objects that can be bought and sold [see 2].

You should be aware, however, that **the process of commodification itself is often a challenge to the moral foundations of human communities and as such, as a precondition for the existence of such communities, requires an additional methodological foundation.** (Here, of course, we are talking about the extension of commodification to meritorious achievements). In our view, such a justification requires that the processes of commodification considered in the context of changing views of private law itself and its methodology. Most likely, this is the New Private Law model as “an approach that aims to bring a new perspective to the study of private law by moving beyond reductionist instrumentalist policy evaluation and narrow, rule-by-rule, doctrine-by-doctrine analysis” [see 3].

We believe that the emergence of new private law doctrine is possible if the fundamental methodological approaches to the main institutions and legal constructs of private law are changed. More specifically, we recognize as true the assertions that “the law of torts, contracts, and property — is at an interpretive impasse”, since “the two leading conceptual theories of private law — corrective justice and civil recourse theories — both suffer from significant weaknesses” due to the fact that “these concerns of private law may even seem incoherent” [see 4].

It is important to note that researchers in the conditions of methodological crisis of private law are increasingly turning to the moral origins of institutions and constructions of the considered sphere of legal reality — global and local private law. Researchers in the context of the methodological crisis of private law are increasingly turning to the moral origins of the institutions and constructions of the sphere of legal reality in question [see 5; 6; 7]. We believe that the problem of “epistemic inequality between quasi-universal Northern norms and laws and localized norms and laws from elsewhere” [8, p. 861] in the task of the “New Private Law Theory” can only be solved by turning to the search for universalized moral foundations of private law norms and corresponding legal constructions.

In this essay, turning to the origins of contract law that developed in the space of the Western legal tradition, **the author will show that, contrary to the claims of the advocates of instrumentalism (Legal regulation theory), who easily justify both utilitarianism and the imperative to distribute benefits, this crucial part of private law is based on moral grounds.** In the author’s view, moral grounds of contract law acquire a legal character in the process of the formation of the relevant constructions of contract law.

In this context, it is permissible for moral reasons to undergo the process of commodification as long as the corresponding constructs of private law (in our case it is about contract law) implicitly but at the same time consciously retain them as their reasons. And this combination of implicit content and its perception must be present both at the level of the structures of public consciousness and at the level of the consciousness of the individual participants in legal communication.

Purpose. In human evolution, the contract has thus essentially played the role of a fundamental legal instrument that has conditioned the development of humanity as a biosocial community. By enabling social interaction, contractual forms of communication stand in contrast to the costly, unpredictable and ethically reprehensible forms of appropriation of goods, such as their forcible confiscation or clandestine theft. The development of the contract as a means of legal communication in the Western legal tradition required the resolution of three seemingly mutually exclusive problems:

(1) finding a basis that binds each of the parties in the contractual legal relationship; (2) to give such a basis a legal meaning; and (3) reconciling the basis found for the contractual relationship with the utilitarian interests of each of the parties.

Materials and methods. The article is based on the analysis of a series of works dedicated to the New Private Law of Theory and in relation to the problems solved by the said scientific program (in particular, critical positions regarding methodological approaches to private law).

In particular, the programme article by Stefan Grundmann, Hans- W. Micklitz and Moritz Renner [8] note — “the quasi-monopoly of the economic analysis of law, especially in the field of business law, is (again) challenged by diverse approaches inspired by analytical philosophy, social theory, or political economy”. However, in our opinion, modern private law requires not only the involvement of methodological approaches from related fields of knowledge, but also the formulation of its own methodology relevant for the assessment of factors determining the boundaries of the relevant legal constructs. Ralf Michaels [9], reflecting on the limits of influence of the Western legal tradition, whose analysis of the relevant contractual constructions formed the immediate subject of the present article, attempts to radically address the following questions: The suggestion that the new private law theory would have to stand the test of acceptance by the global legal community raises a question. Who is that “global legal community?” And does it go beyond Europe? From our point of view, the Western legal tradition, in the process of colonization, lost the moral foundations of law and in a perverted mercantile form unfortunately was adopted by other cultures. In other words, the problem is not in the very constructions

offered by the Western tradition of law, but in their instrumentalist (pragmatic) interpretation.

Andrew Gold [10] points out — “The morality criterion requires that a theory recognize the law’s claim to moral authority by articulating moral reasons for the law that allow one to appreciate how the law’s claim to authority might be justified. Thilo Kuntz [11] underestimate the significance of moral norms and values that underlie private law. One cannot but agree with the conclusions of these authors. However, in our opinion, taking into account moral criteria when resolving issues of private law in its current situation presupposes the search for relevant methodological approaches.

When analyzing the materials, we used the method of legal constructivism as a meta-theory. The above meta-theory presupposes, according to the author, consideration of legal phenomena and processes at three levels — at the level of social consciousness (in the form of structures of consciousness), at the level of reification of law (in the form of art objects) and at the level of subjective reality (reflections of participants in legal communication). The moral foundations of the relevant legal constructions of contract law analyzed using the inter-temporal and inter-local comparative legal research.

The findings in the main body of the article are based on the works of Friedrich Carl von Savigny [12], Rudolf von Ihering [13], Karl Larenz [14], Charles Fried [15], Annabelle P.Harris [16], as well as analyses of laws and jurisprudence.

Outline of the main material. Since the Western legal tradition comprises two major *metacultural legal communities*, the civil law legal family and the common law legal family, and there are different core legal cultures within each of these communities, the way of searching for the idea of contract is different, but ultimately leads to the same result.

So, (1) what is the valid causa of a contract? The early works of the Bolognese school already define a contract as the agreement of two or more (persons) about the same thing. Thus, the main aim of medieval jurisprudence on contract law was to justify that pacts have the same enforceability as Roman name contracts. This transformed the Roman principle that a mere pact does not give rise to a right of action (*ex nudo pacta actio non oritur*) into the exact opposite — a mere agreement between the parties gives rise to a right of action (*ex nudo pacta actio oritur*) [see 17, p. 77].

Canon law played a key role in resolving this question. On the grounds that God makes no distinction between different types of promises, the jurists of canon law regarded the breach of promises as *laesio fidei* (breach of trust), which constituted the sin of perjury and entitled such a breach to be brought before the ecclesiastical court. As early as the 13th century, medieval law adopted the famous maxim “*pacta sunt*

servanda”, which formed the basis for the fundamental principle of modern contract law in continental Europe — *solo consensus obligat* (the mere fact that an agreement exists binds the parties). **The legal validity of a contract, whose effective cause (*causa efficiens*) was based on the will of the persons entering into a legal relationship, was thus determined on the basis of ethical norms** [see 17, 77–78].

The development of contract in the common law legal family based also on the ethical force of a promise, but not on that of an oath, as was the case in civil law. The exchange of certain values in the future, to which a promise is made, involves certain risks. Mutual trust between the contracting parties can serve to reduce these risks while preserving free will as the existential core of human beings. Abuse of trust is immoral, which has led English jurists to argue that — “the promise principle unifies the law of contract and provides its moral foundation; the promise principle promotes freedom and autonomy because it ties contractual obligation to ‘self-imposed’ commitments” [see 19]. **Consequently, a promise is nothing more than an ethical convention that ensures that the contracting parties prevent each other from disloyal, opportunistic behavior in the future.**

(2) The legal formalization of the moral basis of the contract further depended on the results of the legal authority conferred on the contract by public policy. At this stage, the question of the *iusta causa* of the contract was settled, but not the formal requirements for contracts in positive law. Natural law was of decisive importance in clarifying this question. As early as the eighteenth century, a jurist whose views were consistent with the natural law paradigm could easily explain that the idea that Roman law did not grant legal protection to “naked” covenants was not based on natural law and was therefore rejected.

The principle of “*pacta sunt servanda*” became a general principle of contract law, which was illuminated by natural law. At that time, any agreement that provided a sufficient basis for judicial protection was recognized as a contract.

Thus, the formalism characteristic of medieval law was replaced in modern times by the doctrine of *consensualism*. Hence the definition of a contract as “a concordance of wills of two or more persons intended to create, modify, transfer or extinguish obligations” (Art. 1101 of the French Civil Code) [18].

Moreover, Art 1103 of the French Civil Code provides that “contracts which are lawfully formed have the binding force of legislation for those who have made them”. The idea of this rule is rooted in the natural law writings of Thomas Aquinas, which later used by Jean Domat, one of the authors of the French Civil Code [see 17, p. 79].

At a certain point in the development of the doctrine of contract law, the legal community concluded

that a contract is, primarily, an *agreement of several persons defining their legal relations in the form of an expression of their common will* [see 12]. Rudolf von Ihering, basing his contract theory on the theory of purpose in law, argues that there is a legal purpose at the heart of the will. In such a context, a contract regarded as a point of convergence between the interests of the contracting parties. In order to prevent the interests of the parties, which once coincided, from changing, the legal order gives the contract the force of law. Consequently, the binding force of the contract consists in “protecting its original purpose from subsequent fluctuations of interests” [13, p. 54] of the persons who entered into contractual relations.

In contrast to the French doctrine of consensus and the German doctrine of contractual purpose, the common law based on the concept of contract as promise, according to which it is not consensus but the fact that one party relies on a promise made by the other party that is decisive for the contract. The concept of contract as promise, like the classical theory of contract as agreement, emphasizes the personal relationship between the parties. Such relationship, unlike the latter, is not based on an agreement but on a promise by one party to the other and the consideration for that promise by the person to whom it is addressed.

(3) However, the moral basis found for the contract and its legal “authorization” are insufficient if one does not take into account the utilitarian outcome expected by the contracting parties. One such outcome is the reciprocal granting of benefits.

It is worth noting that the views of civil law and common law diverge on the issue of benefits and their legal valuation. Thus, French civil law, taking into account the fact that the mutual restriction of freedom in contractual relations can be risky from the point of view of exchange or fundamentally free from additional risks not provided for in the corresponding contractual construction, distinguishes between commutative and *aleatory* (risky) reimbursable contracts. A commutative contract presupposes that the amount of the mutual performance that the parties render or are obliged to render is directly determinable and does not depend on an unknown, surmountable event, as provided for in the contract.

The idea of the commutative effect of a contract is anchored in *synallagmatic* contractual obligations. It has been known since Roman law and is now enshrined in the contract law provisions of many civil law countries.

A contract is recognized as *synallagmatic* if each of the parties is mutually bound in such a way that the obligation of each party has a retroactive effect on the obligation of the other party. The above definition of a *synallagmatic* contract reflects the theory of exchange, the commutative purpose of the contract, and explains the nature of mutuality through the idea of exchange formalized in the parties’ agreement [14, p.

79]. The objective of each party is to obtain a consideration from the other party. The interest of each party can only be achieved if the interest of the other party is taken into account. A party who demands consideration has an interest in its counterparty receiving such consideration from it, in which case the purpose of the contract is achieved.

From the functional point of view, the realization of the defined task has reached a goal at the stage of performance of the contractual obligation and presupposes that the demand for performance of the consideration is possible when one’s own performance has been fulfilled (or guaranteed).

The rule of *synallagma* therefore does not apply to the conditions of the contract and therefore does not lead to the right to assert independent claims. The consequences of breach of contract should be considered as a legal response to the failure of one party to fulfill a counter-obligation under the contract. The essence of these consequences is the right of the affected party to refuse to fulfill the claim of its counterparty in the form of an exception directed against its claims if the latter has not fulfilled its counter-obligation (*exceptio non adimpleti contractus*). Section 320 (1) BGB provides that “a person who is a party to a reciprocal contract may refuse their part of the performance until the other party renders consideration, unless the person is obliged to perform in advance” [19].

In contrast to German law, Common law offers a different condition, namely consideration. The latter regarded as a mandatory requisite of an exchange based on free will (bargain). Among the basic principles of the doctrine of consideration is that the countervailing consideration need not necessarily correspond in value to the promised service. Yet it cannot at the same time be completely devoid of value (consideration need not be adequate) [see 20]. Consideration to be a “Right, Interest, Profit, Benefit, or Forbearance, Detriment, Loss, Responsibility” [21]. Thus, Consideration means something of some value in the eyes of the law.

The common law practice of contract, however, in time found itself between Scylla and Charybdis, the opposition of which was caused, on the one hand, by the requirement to protect the moral basis of the contract, the protection of reliance, and, on the other hand, by the need to recognize consideration as a mandatory condition of the contract. The essence of this opposition is to find an answer to the question: is it permissible to recover damages on the assumption that the parties based their relationship on reliance and the promise not supported by consideration in return?

The promissory estoppel proposed as soft law by American contract law provides an effective way of addressing the issue at hand. Restatement Second of Contracts § 90 Promise Reasonably Inducing Action or Forbearance stipulates that – “A promise which the promisor should reasonably expect to induce action or

forbearance on the part of the promisee or a third person and which does induce such action or forbearance is binding if injustice can be avoided only by enforcement of the promise. The remedy granted for breach may be limited as justice requires” [22], that is, based on considerations of justice.

As rightly pointed out by Annabelle P. Harris, “The doctrine of promissory estoppel forced contract law to acknowledge fairness and morality by attaching potential liability to promises. It had a novel, and arguably grandiose, purpose of preventing injustice” [16, p. 816].

Note that unlike English law, where estoppel initially applied as a defense (*exceptio*) to a promise under the principle — promissory estoppel acts as a shield not a sword — American contract law thus treats said legal instrument as an independent claim that competes with the doctrine of consideration.

Conclusions and prospects for further research. A brief overview of the problems involved in determining the basis of a contract leads to the following conclusion: the Western legal tradition sees the basis of free, mutual self-restraint in contractual relationships in the inherent moral aspects of obligation of the contracting parties not to behave disloyally to each other. Such obligations assumed by the parties in the process of legal communication voluntarily in accordance with the legal constructions of contract law.

At the same time, contract law binds the mutual limitations of the parties’ free will to their respective interests. If the will content of the transaction and the obligation relationship are distinguished, the commutative effect and the corresponding defense against unlawful and unjustified claims are provided for under the rules for *synallagmatic* contracts in the form of defenses (as is the case in the legal systems of Civil law). However, if the provision cannot be separated from the will (consideration) and is not subject to any particular legal evaluation, the provision is considered a requirement of the contract (as in common law). However, even in this case, the conflict between the utilitarian effects of the contract and its moral basis is ultimately resolved in favor of the latter.

Discussion. The attempt made in this paper to draw attention to the fact that all known legal constructions of contract law are based on moral provisions aims to overcome the one-sided view of private law constructions as ‘economic instruments’ based solely on utilitarian considerations. The further exploration of the influence of moral imperatives as the transcendental basis of the relevant legal constructions leads, in the author’s view, to a change in the methodological basis of private law and clarifies the controversial provisions expressed by the initiators of the New Private Law Theory.

References

1. Halabudenko, O. Basic Transformation of Legal Pictures: Purpose and Method of Comparative Law. In: The World Picture of Comparative Law, William E. Butler and O. V. Kresin (eds.) P. 174.
2. Maloney L. The Commodification of Human Beings, NE. U. L. J. Extra Legal (Fall 2015).
3. Gold A. S., Goldberg J. C. P., Kelly D. B. The Oxford Handbook of the New Private Law. November 2020. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190919665.001.0001.
4. Gold A. S. A Moral Rights Theory of Private Law, 52 Wm. & Mary L. Rev. 2011. 1873. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol52/iss6/4> (date of access: 30.08.2024).
5. Maxwell J. Ch., Harding M. Private Law, Conscience and Moral Reasoning: The Role of the Judge. *Melbourne University Law Review (advance)*. 2022. 46(1).
6. Babie P. T., Williams C., Viven-Wilksch J., Stewart J. G. *Private Law as Morality: A Critique of Peter M. Gerhart’s Contract Law and Social Morality*. 89 Mo. L. Rev. 2024. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol89/iss2/6> (date of access: 30.08.2024).
7. Khalabudenko O. Law, morality and economics: some methodological remarks on bases of subjective rights. *International scientific journal “Internauka”. Series: “Juridical Sciences”*. 2024. № 4. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-4-9788>.
8. Grundmann S., Micklitz H.-W., Renner M. New Private Law Theory — A Very Brief Introduction. *German Law Journal*. 2022. 23. P. 801–804.
9. Michaels R. Private Law Theory and the “Global Legal Community”. *German Law Journal*. 2022. 23. P. 851–861 doi: 10.1017/glj.2022.56.
10. Gold A. *When Private Law Theory is Close Enough*. In Introduction to Methodology in Private Law Theory: Between New Private Law and Rechtsdogmatik. Oxford University Press, 2024.
11. Kuntz T. Against Essentialism in Private Law Theory: Private Law as an Artifact Kind. *Introduction to Methodology in Private Law Theory: Between New Private Law and Rechtsdogmatik*. Oxford University Press, 2024.
12. Savigny F. C. von Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Römischen Rechts. Berlin: Veit, 1853. Vol. 1–2.
13. Ihering R. Law as a Means to an End. Boston: The Boston Book company, 1913.
14. Larenz K. Lehrbuch des Schuldrechts. Allgemeiner Teil. München und Berlin, 1957. Bd. 2.

15. Fried Ch. Contract as promise: a theory of contractual obligation. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981. P. 162.
16. Harris A.P. The Doctrine of Promissory Estoppel in an Arm's Length Commercial Transaction in Tennessee: A Primer. *University of Memphis Law Review*. 2019. Vol. 49, Issue 3. P. 813–845.
17. Halabudenco O.A. Drepturile patrimoniale. Cartea 2. Drept obligational. Universitatea independentă din Moldova. K., 2014.
18. The law of contract, the general regime of obligations and proof of obligations. The new provisions of the Code civil created by Ordonnance. n° 2016–131 of 10 February 2016. URL: <http://surl.li/obseq> (date of access: 30.08.2024).
19. Civil Code in the version promulgated on 2 January 2002 (Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I page 42, 2909; 2003 I page 738), last amended by Article 1 of the Act of 10 August 2021 (Federal Law Gazette I p. 3515).
20. Chitty on Contracts Bd. I (27. Aufl. 1994) Rn. 3–004; Treitel, The Law of Contract (8. Aufl. 1991) 64 f.
21. Currie v Misa (1875) LR 10 Ex 153.
22. Restatement Second of Contracts §§ 1–2, 178. URL: <http://surl.li/obsel> (date of access: 30.08.2024).

УДК 347.4:004.738.5:355.01

Василенко Федір Ігорович

юрист

АО «INTEGRITES»

Vasylenko Fedir

Lawyer

АО «INTEGRITES»

ORCID: 0009-0004-6597-7020

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10197

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДОГОВОРИ В СФЕРІ ІТ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

CIVIL–LEGAL CONTRACTS IN THE SPHERE OF IT: CONCEPT, CLASSIFICATION AND SPECIFIC EXECUTION IN CONDITIONS OF WAR

Анотація. Вступ. Сфера інформаційних технологій (ІТ) є одним із найдинамічніших і найважливіших секторів економіки України, що сприяє її інноваційному розвитку та інтеграції в глобальний цифровий простір. В умовах російського вторгнення ІТ-компанії зіштовхуються з новими викликами, пов'язаними із забезпеченням безперервності роботи, захистом конфіденційної інформації та виконанням договірних зобов'язань. Виникає необхідність у дослідженні специфіки виконання цивільно-правових договорів у сфері ІТ, які опосередковують відносини між суб'єктами цієї галузі, особливо в умовах воєнного стану.

Мета. Метою дослідження є доктринальний аналіз цивільно-правових договорів у сфері інформаційних технологій (ІТ), визначення їх правової природи, розробка класифікації таких договорів, а також вивчення специфічних викликів, що виникають у процесі їх укладення та виконання в умовах російського вторгнення в Україну. Дослідження спрямоване на заповнення прогалин у правовому регулюванні ІТ-сфери та надання науково обґрунтованих рекомендацій для подальшого розвитку нормативної бази.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо укладення та виконання цивільно-правових договорів у сфері ІТ, включаючи законодавчі акти України та міжнародні правові стандарти; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують правові аспекти регулювання договірних відносин у сфері ІТ та вплив воєнних дій на ці відносини. В процесі дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики видів цивільно-правових договорів у сфері ІТ та їх правової природи); аналізу та синтезу (для вивчення впливу нормативно-правових актів на укладення та виконання ІТ-договорів у кризових умовах); порівняльно-правовий метод (для аналізу регулювання ІТ-договорів у різних правових системах); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків та розробки рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання ІТ-договорів в Україні).

Результати. У статті розглянуто поняття та основні види цивільно-правових договорів у сфері ІТ, запропоновано їх класифікацію за предметом, суб'єктним складом та змістом. Проаналізовано специфіку виконання ІТ-договорів в умовах воєнного стану, включаючи вплив форс-мажорних обставин на виконання договірних зобов'язань. Визначено, що природа ІТ-договорів залишається незмінною, хоча виконання зобов'язань може бути ускладнене або відтерміноване через наявність форс-мажорних обставин. Зроблено висновок про необхідність розробки детальних положень щодо форс-мажору в ІТ-договорах, що дозволить мінімізувати правові ризики в умовах кризових ситуацій.

Перспективи. Подальші наукові дослідження повинні бути спрямовані на поглиблене вивчення впливу кризових ситуацій на виконання ІТ-договорів, розробку методології документального оформлення таких договорів у складних умовах та створення відповідних правових механізмів для забезпечення безперервності договірних відносин у сфері ІТ. Це надасть змогу покращити правове регулювання та забезпечити стабільність у стратегічно важливій для економіки України галузі.

Ключові слова: цивільно-правові договори, інформаційні технології, форс-мажор, договірні відносини, воєнний стан, правове регулювання.

Summary. Introduction. The field of information technology (IT) is one of the most dynamic and crucial sectors of Ukraine's economy, contributing to its innovative development and integration into the global digital space. In the context of the Russian invasion, IT companies face new challenges related to ensuring continuity of operations, protecting confidential information, and fulfilling contractual obligations. This situation necessitates research into the specificities of the performance of civil contracts in the IT sector, which mediate relationships between the participants in this industry, particularly under martial law conditions.

Purpose. The purpose of this study is to conduct a doctrinal analysis of civil contracts in the field of information technology (IT), define their legal nature, develop a classification of such contracts, and examine the specific challenges that arise during their conclusion and performance under the conditions of the Russian invasion of Ukraine. The study aims to fill gaps in the legal regulation of the IT sector and provide scientifically grounded recommendations for the further development of the regulatory framework.

Materials and Methods. The research materials include: 1) legal regulations governing the conclusion and performance of civil contracts in the IT sector, including legislative acts of Ukraine and international legal standards; 2) works of domestic and foreign authors who study the legal aspects of regulating contractual relations in the IT sector and the impact of military actions on these relations. The following scientific methods were used in the research: theoretical generalization and grouping (to characterize the types of civil contracts in the IT sector and their legal nature); analysis and synthesis (to study the impact of legal regulations on the conclusion and performance of IT contracts under crisis conditions); comparative legal method (to analyze the regulation of IT contracts in different legal systems); logical generalization of results (to formulate conclusions and develop recommendations for improving the legal regulation of IT contracts in Ukraine).

Results. The scientific article discusses the main types of civil contracts in the IT sector and proposes their classification by subject matter, parties involved, and content. The specificities of performing IT contracts under martial law conditions, including the impact of force majeure circumstances on the fulfillment of contractual obligations, are analyzed. It is determined that the nature of IT contracts remains unchanged, although the performance of obligations may be complicated or delayed due to the presence of force majeure. The article concludes that it is necessary to develop detailed provisions on force majeure in IT contracts, which will minimize legal risks in crisis situations.

Prospects. Further research should focus on a more in-depth study of the impact of crisis situations on the performance of IT contracts, the development of methodologies for documenting such contracts under difficult conditions, and the creation of appropriate legal mechanisms to ensure the continuity of contractual relations in the IT sector. This will improve legal regulation and ensure stability in a strategically important sector for Ukraine's economy.

Key words: civil contracts, information technology, force majeure, contractual relations, martial law, legal regulation.

Постановка завдання. Сфера інформаційних технологій (ІТ) є однією з ключових галузей, що сприяють розвитку економіки України, забезпечуючи значний внесок у ВВП країни та створюючи робочі місця для десятків тисяч висококваліфікованих фахівців. У світлі сучасних викликів та глобальної цифрової трансформації, що охоплює всі аспекти суспільного життя, правове регулювання ІТ-сфери стає все більш актуальним. Особливо важливим є дослідження цивільних договорів, які опосередковують відносини у сфері ІТ, адже саме ці договори формують правові рамки співпраці між суб'єктами цієї галузі.

Водночас, питання про визначення та класифікації цивільних договорів у цій сфері залишаються недостатньо розробленими. В українському законодавстві відсутня спеціальна нормативно-правова база, що регулювала б специфіку таких договорів, а наукова література поки що не виробила ані єдиного підходу до їх поняття, ані до класифікації. Це породжує значні труднощі для учасників ринку, які стикаються з невизначеністю щодо правового статусу своїх договірних зобов'язань та ризиками, пов'язаними з їх виконанням.

Актуальність вивчення цивільно-правових договорів у сфері ІТ особливо зросла в умовах російського вторгнення в Україну, що поставило під загрозу стабільність та безперервність роботи багатьох ІТ-ком-

паній. Війна змусила переосмислити підходи до договірних відносин, враховуючи нові виклики, такі як вимушена релокація бізнесу, захист конфіденційної інформації в умовах підвищеної кіберзагрози та забезпечення виконання договірних зобов'язань у кризових ситуаціях. Вивчення цих аспектів стає критично важливим для забезпечення правової стабільності в галузі, яка є стратегічно важливою для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про широкий інтерес наукової спільноти до правового регулювання договорів у сфері інформаційних технологій (ІТ). Так, Ю. Чирва у своїй роботі робить спробу класифікації договорів у цій сфері, виділяючи основні їх типи на основі предмета договору та функцій, які вони виконують [1, с. 100]. О. В. Брусакова вказує на необхідність адаптації цивільно-правових відносин до стрімкого розвитку інформаційних технологій, особливо в контексті появи нових видів договорів, які раніше не мали аналогів [2, с. 123].

Важливим аспектом є вивчення договорів про неконкуренцію (NCA), що розглядаються В. Ф. Піддубною та її колегами. Вони підкреслюють важливість регулювання таких договорів в ІТ-секторі, де конкуренція є критичним фактором [3, с. 286]. Подібну увагу до специфіки договорів у сфері господарсько-торгівельної діяльності приділяють А. А. Манжула

і В.І. Куріпко, які досліджують особливості укладення договорів у цій сфері [7, с. 30].

Н.С. Мілішук і А.М. Демчук акцентують увагу на потенціалі смарт-контрактів для автоматизації договірних процесів у сфері ІТ [4, с. 193]. М.Я.Г. Бортнікова та Ю.Л. Чиркова аналізують особливості формування та реалізації смарт-контрактів в Україні, що є важливим для забезпечення правової визначеності у цій сфері [12, с. 79]. Перспективи впровадження смарт-контрактів у господарське законодавство України досліджує А. Погоріленко, акцентуючи увагу на їх використанні у сфері страхування [13]. І.А. Шуміло та його колеги розглядають проблеми вибору права у контексті смарт-контрактів, що є ключовим аспектом для міжнародних правовідносин [14, с. 188].

С.В. Холявка аналізує договори інноваційного характеру, підкреслюючи їх місце в системі цивільно-правових договорів. Автор відзначає, що такі договори, враховуючи їх специфіку, потребують окремого правового регулювання [8, с. 420].

Гіг-контракти стають новим викликом для правового регулювання. С.Тарасюк детально аналізує їх застосування резидентами правового режиму «Дія Сіті», що є важливим аспектом для розвитку цифрової економіки в Україні [9, с. 133]. О.А. Кульбашна досліджує питання розподілу прав інтелектуальної власності за гіг-контрактами, підкреслюючи важливість цього аспекту для забезпечення інтересів сторін [10, с. 53]. І.В. Зуб акцентує увагу на природі гіг-контракту, зазначаючи його відмінності від традиційних трудових договорів, що має важливе значення для правильного застосування правових норм [11, с. 192].

Юридичний аспект виконання договорів під час війни розглядає С.В. Резніченко, аналізуючи специфіку виконання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану, що є критично важливим для забезпечення стабільності в ІТ-секторі [6, с. 208]. М.Боярчуков доповнює ці дослідження, висвітлюючи судову практику щодо форс-мажорних обставин під час війни, зокрема у контексті ІТ-договорів [5].

О.С. Голишева також приділяє увагу смарт-контрактам у договірних відносинах, підкреслюючи їх потенціал для трансформації традиційних юридичних процесів [15, с. 58].

Таким чином, сучасні дослідження демонструють значну невизначеність у правовому регулюванні договорів у сфері ІТ, що посилюється складною ситуацією, пов'язаною з російською агресією. Це створює необхідність подальшого вивчення та вдосконалення правової бази для забезпечення стабільності та правової визначеності у цій важливій для економіки країни сфері.

Метою нашого дослідження є доктринальний аналіз цивільно-правових договорів у сфері інформаційних технологій (ІТ), визначення їх правової природи, розробка класифікації таких договорів,

а також вивчення специфічних викликів, що виникають у процесі їх укладення та виконання в умовах російського вторгнення в Україну. Дослідження спрямоване на заповнення прогалин у правовому регулюванні ІТ-сфери, надання науково обґрунтованих рекомендацій для подальшого розвитку нормативної бази та адаптації наявних договірних інструментів до нових умов, зокрема, кризових ситуацій в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення, що регулює укладення та виконання цивільно-правових договорів у сфері інформаційних технологій, включаючи законодавчі акти України та міжнародні правові стандарти; 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які проводять дослідження у галузі інформаційного права та цивільного права, зокрема ті, що стосуються правових аспектів регулювання договірних відносин у сфері ІТ та впливу воєнних дій на ці відносини.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики видів цивільно-правових договорів у сфері ІТ та їх правової природи, а також визначення основних проблем їх класифікації); аналізу та синтезу (для вивчення впливу нормативно-правових актів на укладення та виконання ІТ-договорів у кризових умовах, зокрема під час війни); порівняльно-правовий метод (для аналізу регулювання ІТ-договорів у різних правових системах); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків та розробки рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання ІТ-договорів в Україні).

Результати дослідження. І. Цивільні договори у сфері ІТ: до проблеми визначення поняття. Вивчення особливостей правового регулювання договорів у сфері інформаційних технологій (ІТ) є одним із найактуальніших напрямків сучасної цивілістики. Проте дослідження у цій галузі часто стикаються з низкою проблем, зокрема з помилками в концептуалізації і класифікації таких договорів. Однією з типових помилок є підхід, де класифікація договорів у сфері ІТ передуює визначенню самого поняття таких договорів. Зокрема, Ю.Чирва, аналізуючи види та класифікацію договорів у сфері ІТ, спочатку пропонує типологію цих договорів, але не надає чіткого визначення самого поняття, що ускладнює їх подальше дослідження, з одного боку, а з іншого — як правового, так і наукового застосування [1, с. 100].

З метою усунення подібних проблем, важливо спочатку визначити поняття цивільних договорів у сфері ІТ, яке б охоплювало всі ключові аспекти таких правовідносин.

Широке визначення цивільних договорів у сфері ІТ може бути сформульоване так: цивільні договори у сфері ІТ — це будь-які договори, які містять ІТ

складову, тобто у процесі їх укладення, виконання або реалізації використовується інформаційно-технологічна інфраструктура чи засоби. Таке визначення охоплює величезний спектр договорів, включаючи навіть ті, де ІТ-компонента є другою або технічною, наприклад, використання текстових редакторів чи електронної пошти для складання договору. Очевидно, що таке широке визначення є надто загальним і неоперабельним, адже, наприклад, використання текстового редактора при складанні договору дарування не робить цей договір таким, що укладається у сфері ІТ.

Отже, необхідно вдатись до логічного обмеження — збагачення змісту поняття таких договорів з метою обмеження його обсягу. Згідно з таким підходом, *цивільні (цивільно-правові) договори у сфері ІТ — це договори, в яких ІТ-технології є основним предметом угоди або суттєвим елементом її виконання, включаючи договори на розробку, ліцензування, підтримку програмного забезпечення, хмарні сервіси, ІТ-консалтинг та інші послуги, безпосередньо пов'язані з інформаційними технологіями.*

Запропоноване визначення дозволяє чітко виділити ті правовідносини, які безпосередньо стосуються сфери ІТ, відмежовуючи їх від загальних договорів, де ІТ-інфраструктура може використовуватися лише як допоміжний інструмент. Це забезпечує більш точний і практично орієнтований підхід до регулювання відповідних договорів, що є критично важливим в умовах сучасного розвитку інформаційного суспільства та Індустрії 4.0.

Цивільні договори у сфері ІТ охоплюють широкий спектр правовідносин, які відображають складність та різноманітність сучасного інформаційного суспільства та його економіки. Кожен тип договору має свої особливості, що зумовлюють його суб'єктний склад, предмет та зміст.

Договір на розробку програмного забезпечення вже традиційно визнається одним з найважливіших у сфері ІТ, оскільки він регулює весь процес створення програмного продукту від початкової ідеї до кінцевого результату. У такому договорі детально прописуються умови розробки, терміни виконання, технічні специфікації, а також права на інтелектуальну власність, що виникають у процесі розробки. Цей тип договору подібний до договору на розробку вебсайт, але останній має свою специфіку, орієнтовану на створення вебсайтів, що включає розробку дизайну, функціональності та порядок здачі-приймання робіт.

Ліцензійний договір суттєво відрізняється від договору на розробку, оскільки тут мова йде не про створення, а про надання права на використання вже існуючого програмного забезпечення або іншого об'єкта інтелектуальної власності. У такому договорі ліцензіар надає ліцензіату право на використання продукту на певних умовах. Цей договір часто супроводжує договори на розробку, коли замовник

отримує виключні або невиключні права на програмний продукт.

Договір про надання ІТ-послуг включає різноманітні послуги, пов'язані з технічною підтримкою, адмініструванням серверів, хостингом, консалтингом тощо. Подібний за своєю природою до договору аутсорсингу ІТ-послуг, де замовник передає частину або всі ІТ-функції компанії сторонньому постачальнику послуг. В аутсорсинговому договорі більш детально прописуються обсяги робіт, відповідальність сторін та умови виконання зобов'язань, що робить його складнішим і більш стратегічно орієнтованим.

Особливе місце в ІТ-сфері займає договір про конфіденційність (NDA), який використовується для захисту конфіденційної інформації під час співпраці. Цей договір є критичним у випадках, коли розробник або інша сторона має доступ до важливої інформації, що не підлягає розголошенню.

Договір про надання послуг з хмарного зберігання є сучасним і актуальним типом договору, що регулює умови зберігання, обробки та передачі даних у хмарному середовищі. Він пов'язаний з договором на обслуговування програмного забезпечення, де регулюється технічне обслуговування програмного забезпечення, включаючи оновлення, виправлення помилок та технічну підтримку. Обидва ці договори мають важливе значення для забезпечення безперебійної роботи ІТ-інфраструктури.

Договір купівлі-продажу програмного забезпечення або ІТ-обладнання регулює відносини між продавцем і покупцем щодо придбання програмного забезпечення або ІТ-обладнання. Він відрізняється від інших договорів своєю одноразовістю і спрямованістю на передачу власності.

Партнерські договори у сфері ІТ є особливою категорією, яка регулює співпрацю між двома або більше сторонами у сфері розробки, розповсюдження або надання ІТ-послуг. Ці договори часто включають елементи ліцензійних договорів, договорів на розробку та надання послуг, що робить їх складними та різноманітними за своєю природою.

При всьому властивому розмаїтті таких договорів, їх об'єднує споріднений предмет та зміст, адже вони опосередковують розвиток економічних відносин в галузі інформаційних технологій.

II. Класифікації цивільних договорів у сфері ІТ. Цивільні договори у сфері ІТ охоплюють широкий спектр правовідносин, які відображають складність та різноманітність сучасного інформаційного суспільства та його економіки. Для класифікації відповідних договорів можуть бути застосовані такі критерії як предмет, суб'єктний склад та зміст (див. Таблиця № 1).

Один із підходів до класифікації таких договорів — за предметом договору. Наприклад, договір на розробку програмного забезпечення має своїм предметом створення програмного продукту на замовлення, що включає всі етапи від розробки до передачі

Таблиця 1

Класифікація договорів у сфері ІТ

Класифікація	Тип договору
За предметом	Договір на розробку програмного забезпечення, ліцензійний договір, договір про надання ІТ-послуг, договір на обслуговування програмного забезпечення, договір купівлі-продажу програмного забезпечення або ІТ-обладнання, партнерські договори у сфері ІТ
За суб'єктом складом	Договори між суб'єктами господарювання (B2B), договори між суб'єктом господарювання і кінцевим споживачем, договори між фізичними особами
За змістом договору	Договори з визначеними результатами, договори з безперервним виконанням, договори з правом користування, договори з конфіденційними умовами

Джерело: складено автором

кінцевого продукту замовнику. Ліцензійний договір, навпаки, фокусується на наданні права використання наявного програмного забезпечення або іншого об'єкта інтелектуальної власності, а не на створенні нового продукту. Водночас договори про надання ІТ-послуг передбачають виконання різних послуг, таких як технічна підтримка чи адміністрування серверів, а договори на обслуговування програмного забезпечення — надання послуг з підтримки та оновлення вже наявних програмних продуктів.

За суб'єктом складом, договори у сфері ІТ можна поділити на ті, що укладаються між суб'єктами господарювання (B2B), наприклад, договори на розробку програмного забезпечення або договори на аутсорсинг ІТ-послуг, де одна компанія замовляє ІТ-послуги в іншій. Інші договори укладаються між суб'єктом господарювання і кінцевими споживачами (B2C), де, наприклад, компанія надає ІТ-послуги або продає програмне забезпечення безпосередньо кінцевим користувачам. Крім того, існують договори між фізичними особами, які рідше зустрічаються у сфері ІТ, але можливі, наприклад, між так званими фрилансерами.

Зміст договору також є важливим критерієм для класифікації. Договори з визначеними результатами, такі як договори на розробку програмного забезпечення чи створення вебсайтів, передбачають досягнення конкретного результату, чітко визначеного в договорі. Інший тип — договори з безперервним виконанням, наприклад, договори про надання ІТ-послуг або обслуговування програмного забезпечення, де послуги надаються на постійній або періодичній основі. Ліцензійні договори, які можна класифікувати як договори з правом користування, надають одній стороні право користування об'єктом інтелектуальної власності на певних умовах. Окрему категорію становлять договори з конфіденційними умовами, такі як договори про конфіденційність (NDA), що обмежують розкриття або використання конфіденційної інформації, отриманої в процесі співпраці.

Запропоновані підходи до класифікації договорів у сфері ІТ дозволяє не лише структурувати різні типи правовідносин, але й краще розуміти специфіку кожного з них, що важливо для ефективного

правового регулювання і практичного застосування цих договорів.

ІІІ. Особливості виконання договорів у сфері ІТ в умовах воєнного стану. Виконання низки договорів у галузі ІТ в умовах воєнного стану суттєво відрізняються від звичайних умов виконання, і ці відмінності пов'язані переважно із зовнішніми (форс-мажорними) обставинами, що впливають на можливість виконання зобов'язань, а не з самою природою договорів.

Форс-мажорні обставини, або обставини непереборної сили, визначаються як надзвичайні та невідворотні події, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору або законодавством. Згідно зі статтею 617 Цивільного кодексу України, форс-мажорні обставини можуть включати стихійні лиха, воєнні дії, акти тероризму, введення воєнного або надзвичайного стану та інші подібні обставини, які неможливо було передбачити та уникнути при звичайних умовах господарської діяльності. Верховний Суд в постанові від 21.07.2021 у справі № 912/3323/20 підкреслив, що форс-мажор робить неможливим виконання зобов'язання в принципі, незалежно від зусиль або матеріальних витрат, які сторона могла б понести [16].

Варто зазначити, сертифікат Торгово-промислової палати (ТПП), який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не є беззаперечним доказом їх існування. Верховний Суд в ряді рішень зазначає, що сертифікат ТПП повинен критично оцінюватися судом у сукупності з іншими доказами. Так, сертифікат може бути достатнім доказом для сторін договору, якщо вони про це домовилися, але він не пов'язує суд у разі виникнення спору між сторонами щодо правової кваліфікації певних обставин як форс-мажорних.

Форс-мажорні обставини можуть значно ускладнити або навіть унеможливити виконання договорів у сфері ІТ, проте вони не змінюють саму природу таких договорів. Вплив форс-мажору проявляється, перш за все, у відстрочці виконання зобов'язань або звільненні від відповідальності за їх невиконання під час дії таких обставин. Проте, як зазначив Верховний Суд у справі № 910/7679/22, сам факт існування форс-мажору не звільняє сторону від

необхідності виконати свої зобов'язання після закінчення дії форс-мажорних обставин, якщо інше не передбачено договором. Крім того, сторони повинні своєчасно повідомити одна одну про настання форс-мажору, інакше право на звільнення від відповідальності може бути втрачено, якщо це передбачено договором [17].

Таким чином, важливо зауважити, що форс-мажорні обставини впливають на порядок виконання зобов'язань, але не змінюють їх правової природи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У дослідженні також було здійснено аналіз поняття цивільно-правових договорів у сфері ІТ, що дає ключ для розуміння їх правової природи. Було запропоновано розрізняти ці договори у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі цивільно-правові договори у сфері ІТ охоплюють будь-які договори, які включають використання інформаційно-технологічної інфраструктури або засобів. Доведено, що таке розширене трактування є занадто загальним і не дозволяє чітко відмежувати специфіку ІТ-договорів від інших договорів цивільно-правового характеру. Тому нами запропоноване вузьке визначення, згідно з яким це договори, в яких ІТ-технології є основним предметом згоди або істотним елементом її виконання, включаючи договори на розробку, ліцензування, підтримку програмного забезпечення, хмарні сервіси, ІТ-консалтинг та інші послуги, безпосередньо пов'язані з інформаційними технологіями.

Класифікація таких договорів за предметом, суб'єктом складом та змістом дозволяє краще зрозуміти їхню структуру та функціональні особливості. Наприклад, за предметом договори у сфері ІТ можуть бути поділені на договори про розробку програмного забезпечення, надання ІТ-послуг, ліцензування програмного забезпечення тощо. За суб'єктом складом вони поділяються на договори між суб'єктами господарювання, між суб'єктом господарювання і споживачем (споживачами) та договори між фізичними особами. Зміст договорів може варіюватися від договорів з визначеними результатами до

договорів з безперервним виконанням або з правом користування. Така класифікація сприяє не лише більш чіткому правовому регулюванню, але й забезпечує належну гнучкість в адаптації договірних відносин до специфічних вимог ІТ-сфери.

Встановлено, що природа цивільно-правових договорів у сфері ІТ залишається незмінною в умовах воєнного стану, незважаючи на те, що їх виконання може бути ускладнене форс-мажорними обставинами. Водночас ці обставини можуть тимчасово або повністю унеможливити виконання зобов'язань або також призвести до їх відстрочки, що знайшло відображення в судовій практиці, зокрема в рішеннях Верховного Суду. Верховний Суд наголошує, що форс-мажор не змінює суті зобов'язання, а лише впливає на можливість його виконання, підкреслюючи необхідність дотримання договірних умов та своєчасного повідомлення про настання таких обставин.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану набуває питання про доказову силу сертифікатів Торгово-промислової палати щодо підтвердження форс-мажорних обставин. Важливо, що суди мають підходити до таких доказів критично, розглядаючи їх у сукупності з іншими доказами, що підкреслює необхідність комплексного підходу до оцінки наявності форс-мажору.

У контексті виконання договорів у сфері ІТ в умовах воєнного стану особливе значення набуває правова визначеність та передбачуваність договірних відносин. Це вимагає від контрагентів розробки детальних положень щодо форс-мажорних обставин у договорах, що дозволить мінімізувати правові ризики та забезпечити належне виконання зобов'язань у кризових умовах.

Перспективи розвитку досліджень у цій тематиці полягають у поглибленні вивчення зарубіжного національного та міжнародного досвіду регламентації ІТ-договорів та їх виконання у кризових умовах, що може стати підґрунтям для вдосконалення національного правового регулювання.

Література

1. Чирва Ю. Види та класифікація договорів у сфері інформаційних технологій. *Вісник Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2022. № 96. С. 100–108.
2. Брусакова О. В. Трансформація цивільно-правових відносин у період розвитку інформаційних технологій. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна* (м. Вінниця, 24 трав. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 123–126.
3. Піддубна В. Ф., Явор О. А., Рубан О. О. Договір про неконкуренцію (NCA): окремі правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. № 78. С. 286–291.
4. Мілішук Н. С., Демчук А. М. Смарт-контракт як сучасна форма договору. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук.* С. 193–195.
5. Боярчуков М. Форс-мажор під час війни: судова практика. *Юридична газета*. 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/formmazhor-pid-chas-viyni-sudova-praktika.html> (дата звернення: 15.08.2024).
6. Резніченко С. В. Правова природа договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 208–210. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/48>.

7. Манжула А.А., Куріпко В.І. Особливості укладення договорів у сфері господарсько-торговельної діяльності. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. № 10. С. 30–33.
8. Холявка С.В. Поняття, ознаки договорів інноваційного характеру та їх місце в системі цивільно-правових договорів. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 420–425. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.63>.
9. Tarasiuk, S. Особливості застосування гіг-контрактів резидентами правового режиму Дія Сіті. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal “Air and Space Law”*. 2022. № 2(63). С. 133–142.
10. Кульбашна О.А. Розподіл прав інтелектуальної власності за гіг-контрактом. *Інтелектуальна власність та кібербезпека: вітчизняний та світовий досвід: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (3 листопада 2023 р.). С. 53–59.
11. Зуб І.В. Гіг-контракт: до питання про природу договору. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави*. 2021. С. 192–195.
12. Бортнікова М.Я. Г., Чиркова Ю.Л. Особливості формування та реалізації smart-контрактів в Україні. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 79–83.
13. Погоріленко А. Смарт-контракти у сфері страхування: перспективи впровадження у господарське законодавство України. *Law of Ukraine*. 2021. № 7.
14. Шуміло І.А., Овчаренко В.С., Філіпченко К.Ш. Правова природа смарт-контрактів та проблемні питання вибору права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 6(18). С. 188–196.
15. Голишева О.С. Смарт-контракти у договірних відносинах. *Літописець*. 2024. № 19. С. 58–62.
16. Постанова Верховного Суду від 21.07.2021 у справі № 912/3323/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99277353> (дата звернення: 15.08.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 910/7679/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/114928509?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення: 04.08.2024).

References

1. Chyryva, Y. (2022). Vydy ta klasyfikatsiia dohovoriv u sferi informatsiinykh tekhnolohii [Types and classification of contracts in the field of information technology]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho avtomobilno-dorozhnoho universytetu*, 96, 100–108 [in Ukrainian].
2. Brusakova, O. V. (2024). Transformatsiia tsyvilno-pravovykh vidnosyn u period rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [Transformation of civil-law relations during the development of information technologies]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchastykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 99-i richnytsi vid dnia narodzhennia O.A. Pushkina* (pp. 123–126) [in Ukrainian].
3. Piddubna, V.F., Yavor, O.A., & Ruban, O.O. (2023). Dohovir pro nekonkurentsiiu (NCA): okremi pravovi aspekty [Non-Competition Agreement (NCA): Specific Legal Aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 78, 286–291 [in Ukrainian].
4. Miliuk, N.S., & Demchuk, A.M. (2023). Smart-kontrakt yak suchasna forma dohovoru [Smart Contract as a Modern Form of Agreement]. *Pravove zhyttia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: zb. tez nauk.*, 193–195 [in Ukrainian].
5. Boyarchukov, M. (2022). Fors-mazhor pid chas viiny: sudova praktyka [Force Majeure during the War: Case Law]. *Yurydychna hazeta*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/forsmazhor-pid-chas-viyni-sudova-praktika.html> [in Ukrainian].
6. Reznichenko, S.V. (2024). Pravova pryroda dohovirnykh zoboviazan v umovakh voiennoho stanu [Legal Nature of Contractual Obligations under Martial Law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 208–210. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/48> [in Ukrainian].
7. Manzhula, A.A., & Kuripko, V.I. (2021). Osoblyvosti ukladennia dohovoriv u sferi hospodarsko-torhovelnoi diialnosti [Peculiarities of Contract Conclusion in the Field of Economic and Trade Activity]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*, 10, 30–33 [in Ukrainian].
8. Kholiavka, S.V. (2023). Poniattia, oznaky dohovoriv innovatsiinoho kharakteru ta yikh mistse v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv [Concept, Features of Innovative Contracts, and Their Place in the System of Civil-Law Contracts]. *Pravo i suspilstvo*, 3, 420–425. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.63> [in Ukrainian].
9. Tarasiuk, S. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia hih-kontraktiv rezzydentamy pravovoho rezhymu Diia Siti [Peculiarities of Applying Gig Contracts by Residents of Diia City Legal Regime]. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal “Air and Space Law”*, 2(63), 133–142 [in Ukrainian].
10. Kulbashna, O.A. (2023). Rozpodil prav intelektualnoi vlasnosti za hih-kontraktom [Distribution of Intellectual Property Rights under a Gig Contract]. *Intelektualna vlasnist ta kiberbezpeka: vitchyzniani ta svitovi dosvid: zb. naukovykh prats za materialamy III Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi Internet-konferentsii*, 53–59 [in Ukrainian].
11. Zub, I.V. (2021). Hih-kontrakt: do pytannia pro pryrodu dohovoru [Gig Contract: To the Question of the Nature of the Agreement]. *Hromadianske suspilstvo yak chynnyk modernizatsii suchasnoi derzhavy*, 192–195 [in Ukrainian].
12. Bortnikova, M.Ya.H., & Chyrkova, Yu.L. (2022). Osoblyvosti formuvannia ta realizatsii smart-kontraktiv v Ukraini [Peculiarities of Formation and Implementation of Smart Contracts in Ukraine]. *Ekonomichniy prostir*, 181, 79–83 [in Ukrainian].

13. Pohorilenko, A. (2021). Smart-kontrakty u sferi strakhuvannia: perspektyvy vprovadzhennia u hospodarske zakonodavstvo Ukrainy [Smart Contracts in the Insurance Sector: Prospects for Implementation in the Economic Legislation of Ukraine]. *Law of Ukraine*, 7 [in Ukrainian].
14. Shumylo, I.A., Ovcharenko, V.S., & Filipchenko, K.Sh. (2021). Pravova pryroda smart-kontraktiv ta problemni pytannia vyboru prava [Legal Nature of Smart Contracts and Problematic Issues of Law Choice]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, 6(18), 188–196 [in Ukrainian].
15. Holyshcheva, O.S. (2024). Smart-kontrakty u dohovirnykh vidnosynakh [Smart Contracts in Contractual Relations]. *Litopysets*, 19, 58–62 [in Ukrainian].
16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 21.07.2021 u spravi № 912/3323/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99277353> [in Ukrainian].
17. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13.09.2023 u spravi № 910/7679/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/114928509?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 [in Ukrainian].

УДК 343.33

Клепка Дар'я Ігорівна

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник*

Відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Klepka Daria

PhD in Law, Senior Researcher, Senior Scientific Researcher of the

Academician Stashis Scientific Research Institute

for the Study of Crime Problems of the

National Academy of the Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8423-4581

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10245

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ У ХОДІ КОНФЛІКТУ¹

BEFORE THE EFFECTIVENESS OF THE ENVIRONMENT BEFORE THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A WAY TO DEFEND RIGHTS VIOLATED DURING THE CONFLICT

Анотація. Вступ. Забезпечення прав і свобод людини є головним завданням як держави, так і міжнародного співтовариства. Тому механізм забезпечення прав людини реалізується як на національному, так і на міжнародному. Зокрема, однією з міжнародних інституцій, покликаних захищати права особи є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). У всьому світі ЄСПЛ вже давно став еталоном справедливості та останньою інстанцією з відновлення порушених прав. Водночас відновлення прав, порушених у зв'язку зі збройним конфліктом має свої особливості, у зв'язку з цим актуальним є дослідження ефективності звернення до ЄСПЛ саме в цьому аспекті.

Мета – дослідити звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту. Визначити фактори, що впливають на ефективність такого засобу захисту порушених прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) рішення Європейського суду з прав людини; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання захисту прав людини, порушених у ході конфлікту Європейського суду з прав людини. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення ієрархії практики ЄСПЛ щодо розгляду міждержавних скарг, пов'язаних з порушень прав у ході конфлікту. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень ЄСПЛ, щодо вирішення міждержавних скарг. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одичинних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. На підставі проведеного дослідження виокремлено такі фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту: характер, умови та період порушення конвенції державою-відповідачем; темпоральні показники прийняття остаточного рішення по справі; політична воля держави-агресора щодо виконання рішень ЄСПЛ; наявність ефективного механізму відшкодування шкоди (як зовнішнього так і внутрішнього).

¹ Примітка. Публікацію підготовлено у межах виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. № 2022.01/0204) за підтримки Національного фонду досліджень України

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується провести порівняльний аналіз механізмів відшкодування шкоди, завданої під час конфлікту в різних країнах. Крім того, вбачається необхідність аналізу подальшої практики ЄСПЛ у справах проти Росії, пов'язаних з російською збройною агресією проти України (як індивідуальних так і міждержавних).

Ключові слова: звернення до ЄСПЛ, захист прав, шкода, відповідальність, міжнародний конфлікт.

Summary. Introduction. Ensuring human rights and freedoms is the main task of both the state and the international community. Therefore, the mechanism for ensuring human rights is implemented both nationally and internationally. In particular, the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) is one of the international institutions designed to protect individual rights. Throughout the world, the ECtHR has long become a standard of justice and the last instance for the restoration of violated rights. At the same time, the restoration of rights violated in connection with the armed conflict has its own characteristics, in this regard, it is relevant to study the effectiveness of applying to the ECtHR in this aspect.

The goal is to investigate appeal to the ECtHR as a way to protect rights violated during the conflict. Determinant of factors affecting the effectiveness of such a means of protection of violated rights.

Materials and methods. The materials of the investigation include: 1) European Convention on Human Rights; 2) the decision of the European Court of human rights; 3) foreign and national literature, which highlights the defense of human rights violated during the conflict of the European Court of human rights. The process of this research was supported by the latest scientific methods: dialectical, historical-legal, statistical, systemic-structural, and the indigenization method. The conversion to the historical-legal method ensured the development of the genesis of the practice of the ECtHR in order to consider the interstate complaint associated with the violation of rights during the conflict. The fair-legal method allows for the analysis of the decision of the ECtHR, so that the rise of interstate complaint. Using the statistical method of researching the process of researching the practice of the ECtHR, it has been established. The method of identification has become useful at the time of bringing together individual facts as a whole, formulating conclusions.

Results. On the basis of the conducted research, the following factors affecting the effectiveness of applying to the ECtHR as a way of protecting rights violated during the conflict were identified: the nature, conditions and period of violation of the convention by the respondent state; temporal indicators of making a final decision on the case; the political will of the aggressor state to implement ECtHR decisions; availability of an effective damage compensation mechanism (both external and internal).

Prospects. In further scientific research, it is proposed to conduct a comparative analysis of the mechanisms of compensation for damage caused during the conflict in different countries. In addition, there is a need to analyze the further practice of the ECtHR in cases against Russia related to russian armed aggression against Ukraine (both individual and interstate).

Key words: appeal to the ECtHR, protection of rights, damage, responsibility, international conflict.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини є головним завданням як держави, так і міжнародного співтовариства та міжнародних правозахисних організацій. Тож механізм забезпечення прав людини реалізується як на національному, внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародному. Поняття механізмів міжнародного захисту прав людини можна визначити як сукупність міжнародних органів, які мають на своїй меті підтримку міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх відновлення у випадку порушення [1]. Зокрема, однією з міжнародних інституцій, покликаних захищати права особи (у тому числі, порушених у ході збройного конфлікту) є Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ). У всьому світі ЄСПЛ вже давно став еталоном справедливості та останньою інстанцією з відновлення порушених прав. Водночас відновлення прав, порушених у зв'язку зі збройним конфліктом має свої особливості, у зв'язку з цим актуальним є дослідження ефективності звернення до ЄСПЛ саме в цьому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним питанням захисту прав людини, порушених у ході конфлікту, присвячено чимало наукових публікацій, зокрема, таких учених: Д. Аблязова,

Л. Кузнецової [1], І. Глов'юк [2], О. Дорошенко [3], М. Медведєвої [4], Л. Моффет [5], О. Сенаторової [6] та ін. Втім питання ефективності такого способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, як звернення до ЄСПЛ у науковій літературі висвітлені фрагментарно.

Метою статті є дослідження звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту. Визначення факторів, що впливають на ефективність такого засобу захисту порушених прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Європейська конвенція з прав людини (далі — ЄКПЛ); 2) рішення ЄСПЛ; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання захисту прав людини, порушених у ході конфлікту.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення.

Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення генези практики ЄСПЛ щодо розгляду міждержавних скарг, пов'язаних з порушень прав у ході конфлікту. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень ЄСПЛ, щодо вирішення міждержавних скарг. Статистичним мето-

дом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини, порушених у ході конфлікту, може відбуватися як шляхом звернення до ЄСПЛ з індивідуальною заявою, так і шляхом подання міждержавних скарг. Варто відмітити, що останні, особливо, якщо такі скарги стосуються збройних конфліктів, мають пріоритетне значення порівняно з індивідуальними. У зв'язку з цим, вважаємо доцільним звернутися до практики ЄСПЛ саме в контексті розгляду міждержавних скарг.

Так, відповідно до ст. 33 ЄКПЛ будь яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та Протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Звернімо увагу на декілька рішень ЄСПЛ за результатами розгляду міждержавних скарг. Зокрема, 10 травня 2001 року винесено рішення Великої палати, у справі Кіпр проти Туреччини. Обставини скарги стосувалися ситуації, яка існувала на півночі Кіпру після проведення там військових операцій Туреччиною в липні та серпні 1974 року та триваючого поділу території Кіпру. Кіпр стверджував, що Туреччина несе відповідальність за порушення, попри проголошення «Турецької Республіки Північного Кіпру» у листопаді 1983 року, вказуючи на засудження міжнародною спільнотою створення Турецької Республіки Північного Кіпру. В цій самій справі, рішенням Великої палати від 12 травня 2014 року щодо питання справедливої сатисфакції. Було зроблено висновок, що Туреччина має виплатити Кіпру 30 000 000 євро (EUR) як відшкодування моральної шкоди, заподіяної родичам зниклих безвісти осіб, і 60 000 000 євро відшкодування моральної шкоди, заподіяної греко-кіпрським мешканцям анклавів півострів Карпас. Суд зазначив, що ці суми мають бути розподілені урядом Кіпру між окремими жертвами під наглядом Комітету міністрів Ради Європи [7].

У контексті досліджуваного питання не можна оминати увагою й рішення ЄСПЛ у групі справ «Грузія проти Росії». Нагадаємо, що Російсько-грузинська війна тривала у серпні 2008 року, і цю війну вважають першою європейською війною 21 століття. Бойові дії відбувались в стратегічно важливому Південно-Кавказькому регіоні, і внаслідок бойових дій загинуло близько 500 осіб з обох боків. Результатом війни стала окупація Росією грузинських територій Абхазії та Південної Осетії, «незалежність» яких згодом була визнана Російською Федерацією (далі — РФ) [8].

11 серпня 2008 року Грузією було подану другу заяву проти РФ відповідно до статті 33 ЄКПЛ, що супроводжувалось клопотанням про застосування правила 39 Регламенту Суду (застосування тимчасових заходів). Частково прийнятною заява була визнана

13 грудня 2011 року, а в квітні 2012 року скарга була передана на розгляд Великої палати Суду. 21 січня 2021 року Велика Палата ЄСПЛ оголосила рішення по справі № 38263/08 про захист прав людини, порушених внаслідок збройного конфлікту 2008 року. 28 квітня 2023 року ЄСПЛ ухвалив додаткове рішення по справі «Грузія проти Росії (II)» (справа № 38263/08) про виплату справедливої сатисфакції жертвам збройного конфлікту, який відбувся між Грузією і Росією у 2008 році [8].

У вказаному рішенні ЄСПЛ зобов'язав РФ сплатити уряду-заявнику: 3 250 000 євро у відношенні нематеріальних шкоди, заподіяної групі щонайменше 50 жертв адміністративної практики вбивства цивільних осіб у грузинських селах у Південній Осетії та в «буферній зоні»; 2 697 500 євро щодо моральної шкоди, завданої групі з щонайменше 166 осіб, які постраждали від адміністративної практики нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження та свавільного затримання цивільних громадян Грузії, які утримувались в підвалі «МВС Південної Осетії» в Цхинвалі приблизно з 10 по 27 серпня 2008 року; 640 000 євро відшкодування моральної шкоди, заподіяної групі в щонайменше 16 жертв адміністративної практики катувань грузинських військовополонених, затриманих військами Південної Осетії в Цхинвалі з 8 по 17 серпня 2008 року; 115 000 000 євро відшкодування моральної шкоди щодо постраждалих — групи з щонайменше 23 000 жертв адміністративної практики перешкоджання поверненню громадян Грузії до їхніх домів у Південній Осетії та Абхазії; 8 240 000 євро щодо відшкодування нематеріальної шкоди, якої зазнала група з щонайменше 412 жертв через невиконання Урядом-відповідачем своїх процесуальних зобов'язань щодо проведення належного та ефективного розслідування загиблї осіб, що відбулося під час активної фази бойових дій [9].

Відмітимо, що з 2014 року Україною подано низку скарг до ЄСПЛ проти РФ. Так, сьогодні на розгляді ЄСПЛ перебуває 10 міждержавних позовів України, які розглядаються в чотирьох провадженнях: «Україна проти Росії (щодо Криму)», (№№ 20958/14, 38334/18) стосовно порушень Росією прав людини в Криму з лютого 2014 року (так звана «Кримська справа»); «Україна та Нідерланди проти Росії» (№№ 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22) стосовно порушень Росією прав людини в окупованих районах Донецької та Луганської областей з 2014 року і злочинів під час повномасштабного вторгнення (справа «Україна проти Росії (X)», долучена ЄСПЛ до цього провадження з лютого 2023 року); «Україна проти Росії (VIII)» (№ 55855/18), яка стосується захоплення трьох українських кораблів ВМС з екіпажами у Керченській протоці в листопаді 2018 року; «Україна проти Росії (IX)» (№ 10691/21) у зв'язку з практикою цілеспрямованих операцій по вбивстві опонентів Росії як на її території, так і в інших країнах, включаючи членів Ради Європи [10].

Зазначимо, що ЄСПЛ прийнято проміжне рішення щодо «Україна та Нідерланди проти Росії» за №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 (проголошене 25.01.2023). Крім того, важливою подією стало прийняття ЄСПЛ рішення по справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», (№№ 20958/14, 38334/18). Так, 25 червня 2024 року ЄСПЛ у своєму рішенні встановив порушення Росією низки положень Конвенції, зокрема 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14 статті, статей 1, 2 Протоколу № 1 до Конвенції, статті 2 до Протоколу № 4 до Конвенції тощо [11].

І хоча у своєму рішенні ЄСПЛ вказує на те, що питання про застосування статті 41 (*справедлива сатисфакція* — прим. наш Д.К.) Конвенції не готове для вирішення, само по собі рішення вже несе за собою невідворотні позитивні наслідки для України та осіб, які постраждали від російської окупації Криму, є остаточним, преюдиційним та закладає фундамент для подальшого відновлення порушення прав як окремих громадян, так і питання повернення тимчасово окупованих територій загалом [12].

Фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту².

Попри позитивні зрушення у справах України проти РФ не можна не звернути увагу на низку принципових питань в аспекті ефективності захисту прав людини. По-перше, у рішенні Грузія проти Росії (II) [GC] — 38263/08 ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було. А отже події, що відбулися в період активної фази бойових дій, не підпадають під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 [13]. Зазначене надає підстави зробити висновок, що мова про відповідальність РФ за порушення прав людини у ході конфлікту може йти виключно на тих територіях, які знаходяться під її фактичним/ефективним контролем.

По-друге, оцінюючи ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, не можна не враховувати темпоральні показники прийняття остаточного рішення по справі. Так, на прикладі розглянутих справ за міждержавними скаргами, зазначимо, що тривалість їх розгляду є доволі значною. Зокрема, в юридичній літературі прогнозують, що рішення в індивідуальній справі щодо порушень, що мали місце під час російського

вторгнення у 2022 році, ймовірно, потрібно буде очікувати від 5 років і більше. Однак, цікавою в цьому сенсі є думка, що така тривалість розгляду справи може виявитись на руку заявникам, оскільки, якщо протягом розгляду справи Судом настануть позитивні зміни у політичному режимі Росії, то є шанс, що ухвалене на користь заявника рішення, все ж таки буде виконано (якщо РФ вирішить повернутись до компанії цивілізованих країн) [14].

По-третє, переважна більшість заявників, які зазнали збитків через пошкоджене/зруйноване житло, майно, бізнес, звертатимуться до міжнародних судових інстанцій (в тому числі, ЄСПЛ) в надії отримати справедливу сатисфакцію за спричинену майнову та моральну шкоду. Водночас, потрібно розуміти, що навіть за умови, якщо Суд встановить порушення Конвенції, саме держава-відповідач зобов'язана буде створити умови, за яких подібні порушення більше не повторяться, поновити права заявника і виплатити йому компенсацію (чого Росія скоріш за все не зробить, принаймні за панування нинішнього режиму). Так, 13 червня державна дума Росії ухвалила закон, що дозволяє не виконувати рішення ЄСПЛ, які вступають в силу після 15 березня 2022 року [14]. Крім того, після 16 вересня 2022 року РФ перестала бути стороною ЄКПЛ, а отже вчинені після цієї дати порушення, відповідальність за які несе РФ, не будуть розглядатися ЄСПЛ³.

Окрім неможливості розглядати порушення РФ прав людини після припинення нею членства в ЄКПЛ виникає занепокоєння щодо виконання урядом держави-агресорки рішень ЄСПЛ. Адже навіть за часів членства РФ у Раді Європи рішення ЄСПЛ щодо вжиття невідкладних заходів (зокрема, щодо утримання від атак на населення та цивільні об'єкти, та щодо українських захисників «Азовсталь») Росією не виконувались. На додаток, за статистикою Комітету Міністрів Ради Європи, Росія не виконала рішень у більш ніж 2000 справах [14]. Тому Україні вкотре знадобиться допомога міжнародної спільноти, щоб домогтись виконання рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)». У цьому сенсі варто звернути увагу на декілька механізмів виконання подібних рішень ЄСПЛ, зокрема за допомогою Комітету міністрів Ради Європи, який може накласти на Росію санкції, якщо вона не виконає рішення суду. Також Україна може звернутися до Міжнародного суду ООН та застосувати арбітражні механізми, однак це досить тривалі процедури [12].

По-четверте, на ефективність такого способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, безумовно впливає наявність чіткої процедури безпосередньої компенсації особам збитків, завданих внаслідок збройної агресії РФ, адже безпосередньою метою звернення з міждержавною скаргою до ЄСПЛ є саме

² Примітка. Позначені фактори сформовані на прикладі порушень прав людини в наслідок збройної агресії РФ проти України.

³ Примітка. Виключенням в цьому сенсі є продовжуване порушення конвенції.

захист прав осіб, які знаходяться під юрисдикцією держави-позивача. Така процедура має включати як зовнішні елементи (виплата компенсації РФ Україні) так і внутрішні (чітка та регламентована внутрішня процедура компенсації збитків вже безпосередньо постраждалим особам).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вище викладене, можна виділити такі фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту: характер, умови та період порушення Конвенції державою-відповідачем; тем-

поральні показники прийняття остаточного рішення по справі; політична воля держави-відповідача щодо виконання рішень ЄСПЛ; наявність механізмів забезпечення виконання рішення ЄСПЛ; наявність чіткої процедури відшкодування шкоди.

В подальших наукових дослідженнях пропонується провести порівняльний аналіз механізмів відшкодування шкоди, завданої під час конфлікту в різних країнах. Крім того, вбачається необхідність аналізу подальшої практики ЄСПЛ у справах проти Росії, пов'язаних з російською збройною агресією проти України (як індивідуальних так і міждержавних).

Література

1. Аблязов Д., Кузнецова Л. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах сучасних геополітичних викликів. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини* (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 6–8.
2. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.
3. Дорошенко О. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
4. Медведева М. Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. *Право України*. 2024. № 2. С. 61–74.
5. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations International Law Commission*. 2001. Art. 30–31. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 29.12.2023).
6. Сенаторова С. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.
7. Гурковська Н. Міждержавні справи в ЄСПЛ як механізм захисту прав людини під час збройного конфлікту. *Експертний центр з прав людини*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mizhderzhavni-spravy-v-yespl-iak-mekhanizm-zakhystu-prav-liudyny-pid-chas-zbroynoho-konfliktu/> (дата звернення: 16.04.2024).
8. Войнова Н. Понад сотню мільйонів євро: ЄСПЛ присудив Росії виплатити компенсацію жертвам війни в Грузії. *Українська Гельсінкська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ponad-sotniu-milyoniv-evro-yespl-prysudyv-rosii-vyplatyty-kompensatsiiu-zhertvam-viyny-v-hruzii/> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 28 April 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-224629%22%7D> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Сокоренко М. Десятий міждержавний позов проти росії в ЄСПЛ — справа про правду та справедливість. 500 днів повномасштабної війни. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marharyta-sokorenko-desiatiy-mizhderzhavnyi-pozov-proty-rosii-v-iespl-sprava-pro-pravdu-ta-spravedlyvist-500-dniv-povnomasshtabnoi-viiny> (дата звернення: 20.04.2024).
11. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18). Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235139> (дата звернення: 29.12.2023).
12. Милостива І. Рішення ЄСПЛ по Криму: що означає для України. *Юридична Газета*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/rishennya-espl-po-krimu-shcho-oznachae-dlya-ukrayini.html> (дата звернення: 10.06.2024).
13. Справа «Грузія проти Росії (II)» [GC] (Заява № 38263/08) Рішення Європейського суду з прав людини від 21 січня 2021. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> (дата звернення: 20.04.2024).
14. Харитонов О. Відшкодування збитків від війни в ЄСПЛ: захмарні очікування чи ефективний інструмент притягнення Росії до відповідальності. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957_vidshkoduvannya_zbitkiv_vid_viyny.html (дата звернення: 10.06.2024).

References

1. Abliazov D., Kuznetsova L. Mizhnarodno-pravovyi zakhyst prav liudyny v umovakh suchasnykh heopolitychnykh vyklykiv. *Zakhyst prav liudyny v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia: zbirnyk tez Naukovo-praktychnoho krugloho stolu, prysviachenoho 75-y richnytsi proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny* (m. Khmelnytskyi, 8 hrudnia 2023 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2023. S. 6–8 [in Ukrainian].
2. Hloviuk I., Drozdov O., Zavtur V., Drozdova O. Do rozrobky kontseptu pozytyvnykh zoboviazan derzhavy u sferi prav liudyny u kryminalnomu provadzhenni (na prykladi statii 2 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod). *Pravo Ukrainy*. 2022. № 1. S. 156–189 [in Ukrainian].
3. Doroshenko O. Pravovi mekhanizmy zakhystu prav liudyny pid chas viiny. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf [in Ukrainian].
4. Medvedieva M. Mizhnarodnyi kompensatsiinyi mekhanizm yak zasib realizatsii mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti Rosii za shkodou, zavdanu vnaslidok yii zbroinoi ahresii proty Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2024. № 2. S. 61–74 [in Ukrainian].
5. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations International Law Commission*. 2001. Art. 30–31. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
6. Senatorova S. Prava liudyny i zbroini konflikty: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 208 s. [in Ukrainian].
7. Hurkovska N. Mizhderzhavni spravy v YeSPL yak mekhanizm zakhystu prav liudyny pid chas zbroinoho konfliktu. *Ekspertnyi tsentr z prav liudyny*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mizhderzhavni-spravy-v-yespl-iak-mekhanizm-zakhystu-prav-liudyny-pid-chas-zbroynoho-konfliktu/> [in Ukrainian].
8. Voinova N. Ponad sotniu milioniv yevro: YeSPL prysudyv Rosii vyplatyty kompensatsiiu zhertvam viiny v Hruzii. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ponad-sotniu-milyoniv-ievro-yespl-prysudyv-rosii-vyplatyty-kompensatsiiu-zhertvam-viyny-v-hruzii/> [in Ukrainian].
9. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 28 April 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-224629%22%7D>.
10. Sokorenko M. Desiatyi mizhderzhavnyi pozov proty rosii v YeSPL — sprava pro pravdu ta spravedlyvist. 500 dniv povnomasshtabnoi viiny. *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marharyta-sokorenko-desiatyi-mizhderzhavnyi-pozov-proty-rosii-v-iespl-sprava-pro-pravdu-ta-spravedlyvist-500-dniv-povnomasshtabnoi-viiny> [in Ukrainian].
11. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18). Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235139>.
12. Mylostyva I. Rishennia YeSPL po Krymu: shcho oznachaie dlia Ukrainy. *Yurydychna Hazeta*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodnyi-arbitrazh-ta-adr/rishennya-espl-po-krimu-shcho-oznachaie-dlya-ukrayini.html> [in Ukrainian].
13. Sprava “Hruzii proty Rosii (II)” [GC] (Zaiava № 38263/08): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 21 sichnia 2021. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> [in Ukrainian].
14. Kharytonov O. Vidshkoduvannia zbytkiv vid viiny v YeSPL: zakhmarni ochikuvannia chy efektyvnyi instrument prytiakhennia Rosii do vidpovidalnosti. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957_vidshkoduvannia_zbitkiv_vid_viyi.html [in Ukrainian].

УДК 346.7

Мамаєв Ілля Олександрович

молодший науковий співробітник

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України;

аспірант кафедри права Європейського Союзу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Mamaiev Illia

Research Assistant of the

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the

Innovative Development of NALS of Ukraine;

Postgraduate Student of the Department of European Union Law of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-7683-0180

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10184

ЕВОЛЮЦІЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС НА ШЛЯХУ ПОБУДОВИ ЄДИНОГО ЦИФРОВОГО РИНКУ

EVOLUTION OF EU REGULATORY POLICY TOWARDS BUILDING THE SINGLE DIGITAL MARKET

Анотація. Вступ. Єдиний ринок Європейського Союзу (далі – ЄС) є однією з ключових складових європейської інтеграції, що забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей між державами-членами. З розвитком цифрових технологій виникла потреба в створенні Єдиного цифрового ринку (далі – ЄЦР), що має забезпечити гармонізовані правила, уніфіковані стандарти та справедливую конкуренцію в сфері цифрової економіки. Стратегія Єдиного цифрового ринку, прийнята у 2015 році, визначила цілі щодо створення ЄЦР. Однак, на шляху реалізації цієї мети виникає питання щодо її досягнення, а саме – в якому стані перебуває ЄЦР на даний час.

Мета. Метою статті є з'ясування еволюції регуляторної політики ЄС на шляху побудови ЄЦР.

Матеріали і методи. У дослідженні використано наукову літературу та нормативні документи ЄС для виявлення існуючих тенденцій у регуляторній політиці ЄС щодо побудови ЄЦР. Застосовані загальні та спеціальні юридичні методи, зокрема – системно-функціональний метод для трактування цих тенденцій в контексті розуміння ЄС як складної наднаціональної юридичної системи та інші.

Результати. Виконання Стратегії Єдиного цифрового ринку призвело до реалізації ідеї його побудови, однак поступово саме бачення ЄЦР трансформується, що потребує зміни парадигми підходів до цілепокладання, а саме – до розуміння засад його функціонування. Виклики та проблеми, що виникли у зв'язку з реалізацією мети побудови і подальшого функціонування ЄЦР, об'єктивували необхідність подальшої дискусії щодо правового механізму її (мети) реалізації, про що може свідчити нова комплексна стратегічна програма «Europe's Digital Decade» на 2020–2030 роки. В статті наголошується на наявності наступних тенденцій в еволюції регуляторної політики ЄС на шляху побудови ЄЦР: 1) Відхід від ринково-ліберальних засад з поступовим переходом до інтервенціоністського підходу; 2) Еволюція застосування Регламентів замість Директив; 3) Прийняття специфічних для ЄЦР правил на додаток до загальних правил Єдиного ринку; 4) Політизація регулювання конкуренції; 5) Набуття Комісією економічних повноважень.

Перспективи. Подальші наукові розробки можуть бути спрямовані на зміну підходів до засад правового регулювання функціонування ЄЦР у зв'язку з запровадженням нових Регламентів, та наукових підходів щодо розуміння ієрархічної узгодженості правових норм, що регулюють функціонування ЄЦР з правовими нормами Єдиного ринку.

Ключові слова: внутрішній ринок, правове регулювання ЄЦР, цифрова економіка, Європейська Комісія, політика конкуренції, європейська інтеграція.

Summary. Introduction. The Single Market of the European Union (EU) is one of the key components of European integration, ensuring the free movement of goods, services, capital, and people among the member states. With the development of digital technologies, the need has arisen to create the Digital Single Market (DSM), which aims to establish harmonized rules, unified standards, and fair competition in the digital economy. The Digital Single Market Strategy, adopted in 2015, set

the goals for the creation of the DSM. However, the question of its current state and the extent to which this goal has been achieved remains open.

Objective. The objective of this article is to analyze the evolution of the EU's regulatory policy in the process of building the DSM.

Materials and Methods. The research employs scientific literature and EU normative documents to identify existing trends in the EU's regulatory policy regarding the establishment of the DSM. Both general and specialized legal methods are applied, including the systemic-functional method for interpreting these trends in the context of understanding the EU as a complex supranational legal system, among others.

Results. The implementation of the Digital Single Market Strategy has led to the gradual realization of its construction, but the vision of the DSM itself is evolving, necessitating a paradigm shift in the approach to goal-setting and the understanding of its functioning principles. The challenges and issues that have arisen in connection with the creation and ongoing operation of the DSM have highlighted the need for further discussion on the legal mechanisms for achieving this goal, as evidenced by the new comprehensive strategic program «Europe's Digital Decade» for 2020–2030. The article emphasizes the following trends in the evolution of the EU's regulatory policy in the process of building the DSM: 1) A shift away from market-liberal principles towards a more interventionist approach; 2) The evolution of the use of Regulations instead of Directives; 3) The adoption of DSM-specific rules in addition to the general Single Market rules; 4) The politicization of competition regulation; 5) The European Commission gaining economic powers.

Prospects. Future research may focus on changing approaches to the legal regulation of the DSM in light of the introduction of new Regulations, and on the academic approaches to understanding the hierarchical coherence of the legal norms governing the DSM with those of the Single Market.

Key words: internal market, DSM legal regulation, digital economy, European Commission, competition policy, European integration.

Постановка проблеми. Єдиний ринок ЄС є фундаментальною складовою європейської інтеграції, що функціонує завдяки забезпеченню чотирьох свобод: вільному руху товарів, послуг, капіталу та людей між державами-членами. Таким чином, основне значення єдиного ринку полягає в його здатності усувати бар'єри, які заважають ефективному функціонуванню внутрішньоекономічних відносин шляхом забезпечення гармонізованих правил, уніфікованих стандартів та справедливої конкуренції. У свою чергу, це створює сприятливі умови для економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності та соціального прогресу на основі визнаних європейських цінностей.

Стрімкий розвиток технологій та специфіка цифрової економіки зумовили необхідність впровадження особливих підходів до регулювання та розвитку цифрового ринку як особливої складової Єдиного ринку. У зв'язку з цим у 2013 році Європейським парламентом була прийнята Резолюція «Про завершення створення єдиного цифрового ринку» [1], а у 2015-му Комісія ухвалила Стратегію Єдиного цифрового ринку (далі — Стратегія) [2], якою було передбачено перелік конкретних дій для завершення утворення єдиного цифрового простору. Серед основних цілей, визначених даним актом, були: забезпечення кращого доступу до цифрових товарів та послуг, створення умов для розвитку цифрових мереж та відповідної інфраструктури, а також максимальне збільшення потенціалу зростання європейської цифрової економіки.

Незважаючи на те, що з моменту прийняття Стратегії пройшло майже десять років, а її дія вже завершилася, дискусивним досі залишається питання, чи дійсно ЄС вдалося досягти утворення ЄЦР [3]. В цьому контексті варто зазначити, що саме існування циф-

рового ринку ЄС є фактом об'єктивної дійсності, який не залежить від прийняття стратегій чи регуляторних актів. Електронна комерція, соціальні мережі, онлайн-банкінг, хмарні сервіси та інші цифрові послуги вже надійно укорінилися в повсякденному житті та у будь-якому разі долають національні кордони. Разом з тим питання про утворення та функціонування ЄЦР наразі є актуальним, так само як і наукова дискусія щодо засад його функціонування, у зв'язку із чим у роботі акцентовано увагу та досліджено еволюцію у регуляторній політиці ЄС на шляху побудови ЄЦР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальні зміни функціонування ЄЦР були предметом дослідження, переважно, правників іноземних держав. Так, Себастьян Гайдебрехт [4] звернув увагу на посилення ролі Європейської Комісії у регулюванні ЄЦР та розширенні її повноважень як вертикально, так й горизонтально. Штеффен Гурка та Ів Штайнебах [5] зосередилися на загальних питаннях вибору Європейською Комісією певного інструменту правового регулювання. У свою чергу, Саліх І. Бора та Лукас Шрамм [6] досліджували питання щодо актуальних змін у підходах до конкуренції, відзначивши поступову політизацію цієї сфери. Ірині Джіні [7] приділила увагу юридичним аспектам регулювання конкуренції на ЄЦР, вказавши на невідповідність наявних критеріїв визначення ринкової влади до умов цифрового ринку. Аннабель Гавер та Карла Боніна [8] також звернули увагу на недоліки використання класичних антимонопольних правил та необхідність зміни підходів до визначення ринкових меж у контексті цифрових платформ. Туулія Карьялайнен [9] дійшла висновку про наявність зв'язку між законодавством про конкуренцію та законодавством про захист даних, звернув увагу на розпливчатість цілей

такого правового регулювання та державного втручання в цифрові ринки. В той же час в праці Адріана Кюнцлера [10] було розглянуто питання конвергенції законодавства про захист даних та законодавства про конкуренцію, за результатами чого зроблено висновок про «невблаганну різноманітність» законодавчих цілей та потребу розглядати їх не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі. Окремі проблеми побудови ЄЦР були предметом дослідження Анни Гомес та Хосе Г. Діаса [3], які, серед іншого, відзначили наявність цифрового розриву між державами-членами ЄС та еволюцію цього поняття з 1990-х років. Іншу проблему ЄЦР, пов'язану з питанням правового регулювання конкуренції, окреслили Йорг Хоффман, Ліза Херрманн та Лукас Кестлер [11], дослідивши потенційну суперечність між Digital Market Act та національним законодавством держав-членів, наявність якої може призвести до ненавмисного привілеювання «гейткіперів» у порівнянні з менш впливовими компаніями. Разом з тим актуальним питанням для дослідження все ще залишається комплексне виявлення тенденцій, пов'язаних з еволюцією регуляторної політики ЄС на шляху побудови ЄЦР.

Метою статті є з'ясування еволюції регуляторної політики ЄС на шляху побудови ЄЦР.

Матеріали та методи. У дослідженні використано наукову літературу та нормативні документи ЄС для виявлення існуючих тенденцій у регуляторній політиці ЄС щодо побудови ЄЦР. Застосовані загальні та спеціальні юридичні методи, зокрема — системно-функціональний метод для трактування цих тенденцій в контексті розуміння ЄС як складної наднаціональної юридичної системи та інші.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні питання, наскільки ЄС вдалося реалізувати ідею побудови та функціонування ЄЦР, та як змінилася його політика в межах цього процесу, автор зосередив свою увагу на наступному:

По-перше, слід визнати значні досягнення в реалізації Стратегії, серед яких є покращення захисту персональних даних шляхом прийняття Загального регламенту про захист даних (далі — GDPR), скасування роумінгових зборів між країнами-членами, заборона необґрунтованого геоблокування, модифікація авторського права до реалій цифрового світу тощо [12]. Однак побудова ЄЦР не завершується із закінченням дії відповідної Стратегії. Так, з 2020-го по 2030-й роки для реалізації запланована стратегічна програма «Europe's Digital Decade» [13], яка фактично продовжує зусилля по розбудові ЄЦР та усуненню існуючих прогалин.

По-друге, потреба у вдосконаленні правового регулювання у зв'язку з появою нових бізнес-моделей та форм поведінки у цифровому світі залишається актуальною. Через це процес «побудови» (або ж «перебудови») ЄЦР навряд чи можна буде повністю зупинити в певний момент часу. Втім цілком реально забезпечити такий стан правового регулювання,

що дозволить подолати все ще існуючі прогалини (наприклад, в сфері штучного інтелекту чи доступу до неперсональних даних) та дозволить стверджувати про досить умовне «завершення побудови» ЄЦР. Задля мінімізації подальшої потреби у змінах законодавства та підвищенні його потенційної сталості регуляторна політика ЄС перейшла до принципу «технологічної нейтральності». Замість розробки детальних технічних стандартів та правил, які фактично описують конкретну технологію, принцип технологічної нейтральності надає перевагу опису функцій, які виконує дана технологія, та загальних вимог, яким вона при цьому має відповідати.

По-третє, дослідники цієї проблематики звертають увагу на зміну самого бачення, як повинен функціонувати ЄЦР, та яку роль у процесі його функціонування займає ЄС як наднаціональне утворення. Так, Себастьян Гайдебрехт обґрунтовує тезу про перехід від ринково-ліберальних засад регулювання цифрової економіки до інтервенціоністського підходу шляхом збільшення наднаціональних повноважень органів ЄС та активізації публічного втручання. Серед іншого, він звертає увагу на те, що з прийняттям Digital Services Act (далі — DSA) Комісія, яка раніше займалася виключно юридичним регулюванням, фактично набула повноважень економічного регулювання при нагляді за «дуже великими онлайн-платформами» [4]. На додаток до цього Digital Market Act (далі — DMA) наділив Комісію повноваженнями призначати статус «гейткіпера» компаніям, які можуть перешкоджати доступу на ринок.

Відповідні зміни, на нашу думку, дозволяють стверджувати, що у представників бізнесу залишається все менше можливостей для впливу на формування ринку у зв'язку з необхідністю пристосовувати свої бізнес-моделі, послуги та товари до зростаючого масиву правил. При цьому такі акти як GDPR, DSA та DMA фактично мають екстратериторіальний характер, оскільки впливають на поведінку всіх представників бізнесу, які не бажають втратити європейський ринок та мають дотримуватися відповідних стандартів та правил.

Даний факт примітно перекликається з тезою Саліх І. Бора та Лукас Шрамм, які стверджують, що традиційно деполітизоване регулювання конкуренції на сьогодні вже не є таким. Серед іншого, вони відзначають, що Франція та Німеччина, як одні з найвпливовіших політичних суб'єктів ЄС, все частіше заявляють про «неспроможність» та «провал» ринку, і, як наслідок, необхідність посилення політичного втручання для підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на глобальному рівні [6]. Вірогідно, що триваюча геополітична напруга лише зміцнить тенденції до більшої публічної інтервенції в сферу конкуренції, що буде проявлятися й у відповідній регуляторній політиці.

Окремою особливістю розвитку правового регулювання ЄЦР є те, що специфічні для нього правила,

зазвичай, приймаються на додаток до вже існуючих загальних правил Єдиного ринку. Так, юридичні експерти [14] та дослідники, такі як Себастьян Гайдебрехт [4] чи Ірині Джіні [7] одночасно наголошують, що зміни в регулюванні цієї сфери (особливо в питаннях конкуренції) відбуваються скоріше шляхом додавання нових правил та нових повноважень вже існуючих інституційних структур, аніж шляхом скасування чи повної трансформації вже діючих правил чи інституцій. Так, наприклад, прийняття Регламенту P2B (Regulation No. 2019/1150) чи DMA фактично встановлює нові правила для конкуренції, однак вводяться паралельно вже існуючим загальним правилам, що регулюють конкуренцію на Єдиному ринку ЄС. В цьому контексті важливим є недопущення виникнення колізій та надмірної зарегульованості економічної діяльності.

Щодо більшої передачі регулювання на наднаціональний рівень можна помітити певну тенденцію у переході від впровадження правового регулювання шляхом прийняття Директив (які вимагають імплементації у національні законодавства) до Регламентів (які діють безпосередньо). Так, одні з найважливіших актів, на яких будується цифрова економіка ЄС, базуються саме на цьому правовому інструменті. Електронна ідентифікація та довірчі послуги наразі регулюються Regulation No. 910/2014, що скасувала Directive No. 1999/93/EC. Сфера захисту персональних даних перейшла від Directive No. 95/46/EC до GDPR, а правила справедливого доступу до даних набули врегулювання у Data Act (Regulation No. 2023/2854). Сфера цифрових послуг нещодавно отримала комплексне регулювання у DSA, а сфера цифрових ринків — DMA. Зміцнення європейської напівпровідникової екосистеми набуло розвитку у Chips Act (Regulation No. 2023/1781). Зміцнення кібербезпеки передбачається Cybersecurity Act (Regulation No. 2019/881). Окрім того, тривають дискусії про прийняття ePrivacy Regulation [15], що мала б замінити ePrivacy Directive.

З цього приводу Штеффен Гурка та Ів Штайнебах відзначають, що Комісія, насправді, «часто доволі свавільно обґрунтовує свій вибір правового інструменту», а саме питання такого вибору є більш політичним, аніж правовим. Окрім того, аналітична праця зазначених дослідників продемонструвала, що як тільки Комісія висловлює думку про необхідність гармонізованого врегулювання проблеми у всьому ЄС, майбутнім Комісіям стає надзвичайно важко стверджувати, що державам-членам слід повернути більше свободи дій у цьому питанні [5]. Таким чином, можна зробити припущення, що Комісія буде продовжувати підхід до регулювання цифрового ринку на наднаціональному рівні, залишаючи менше питань, які держави можуть врегулювати дискреційно.

Разом із тим по багатьом напрямкам побудови ЄЦР Комісія й досі вимушена покладатися на автономні зусилля держав-членів. Так, нещодавній звіт

про виконання «Europe's Digital Decade» було прийнято з закликом до активізації дій окремих держав у подоланні перешкод в сферах цифрових навичок, високоякісного підключення, впровадження штучного інтелекту та аналітики даних, виробництва напівпровідників тощо. Зазначається, що за поточного сценарію «колективні зусилля держав-членів не досягнуть рівня амбіцій ЄС» [16]. Дана оцінка, на нашу думку, лише підкреслює, що амбітні плани ЄС потребують ще більшої кількості узгоджених дій, що може свідчити про передумови для посилення наднаціонального правового регулювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, виконання Стратегії Єдиного цифрового ринку призвело до реалізації ідеї його побудови, однак поступово саме бачення ЄЦР трансформується, що потребує зміни парадигми підходів до цілепокладання, а саме — до розуміння засад його функціонування. Виклики та проблеми, що виникли у зв'язку з реалізацією мети побудови і подальшого функціонування ЄЦР, об'єктивували необхідність подальшої дискусії щодо правового механізму її (мети) реалізації, про що може свідчити нова комплексна стратегічна програма «Europe's Digital Decade» на 2020–2030 роки.

В статті наголошується на наявності наступних тенденцій в еволюції регуляторної політики ЄС на шляху побудови ЄЦР:

- 1) ліберально-ринкове бачення Єдиного цифрового ринку частково поступається більшій інтервенції ЄС в регулювання економічних питань, що зменшує вплив суб'єктів бізнесу на формування ринку;
- 2) все частіше Комісія звертається до застосування Регламентів, а не Директив, що зменшує дискреційні можливості держав-членів та розширює наднаціональне регулювання;
- 3) специфічні для Єдиного цифрового ринку правила, зазвичай, приймаються на додаток до вже існуючих загальних правил Єдиного ринку, що дозволяє вирішити актуальні проблеми, але потенційно може призвести до надмірної зарегульованості ринку;
- 4) питання юридичного регулювання конкуренції стає більш політизованим, що може лише підсилюватися триваючою геополітичною напругою та фактичним екстратериторіальним характером багатьох актів ЄЦР;
- 5) Комісія, яка за свою сутність є політико-юридичним органом, частково набуває економічних повноважень, що проявляється, зокрема, в визначенні та контролі за «гейткіперами» ринку.

Подальші наукові розробки можуть бути спрямовані на зміну підходів до засад правового регулювання функціонування ЄЦР у зв'язку з запровадженням нових Регламентів, та наукових підходів щодо розуміння ієрархічної узгодженості правових норм, що регулюють функціонування ЄЦР з правовими нормами Єдиного ринку.

Література

1. European Parliament resolution of 4 July 2013 on completing the digital single market (2013/2655(RSP)). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.075.01.0120.01.ENG&toc=OJ:C:2016:075:TOC (дата звернення: 13.08.2024).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a Digital Single Market Strategy for Europe. COM/2015/0192 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192> (дата звернення: 13.08.2024).
3. Gomes A., Dias J. G. Is there a Common Digital Market in the European Union? Implications for the European Digitalization Strategy. *JCMS*. 2023. Vol. 61, No. 3. P. 797–814. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13426>.
4. Heidebrecht S. From Market Liberalism to Public Intervention: Digital Sovereignty and Changing European Union Digital Single Market Governance. *JCMS*. 2024. Vol. 62, No. 1. P. 205–223. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13488>.
5. Hurka S., Steinebach Y. Legal Instrument Choice in the European Union. *JCMS*. 2021. Vol. 59, No. 2. P. 278–296. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13068>.
6. Bora S. I., Schramm L. Intergovernmentalism in a supranational field: France, Germany, and EU competition policy reform. *West European Politics*. 2024. doi: <https://doi.org/10.1080/01402382.2024.2355812>.
7. Gjini I. Digital Markets in EU Competition law. *Balkan Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Vol. 9, No. 2. P. 13–22. doi: <https://doi.org/10.2478/bjir-2023-0002>.
8. Gawer A., Bonina C. Digital platforms and development: Risks to competition and their regulatory implications in developing countries. *Information and Organization*. 2024. No. 34. Art. 100525. doi: <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2024.100525>.
9. Karjalainen T. The battle of power: Enforcing data protection law against companies holding data power. *Computer law & security review*. 2022. No. 47. Art. 105742. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105742>.
10. Kuenzler A. What competition law can do for data privacy (and vice versa). *Computer law & security review*. 2022. No. 47. Art. 105757. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105757>.
11. Hoffmann J., Herrmann L., Kestler L. Gatekeeper's potential privilege — the need to limit DMA centralization. *Journal of Antitrust Enforcement*. 2024. No. 12. P. 126–147. doi: <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jnad040>.
12. Roadmap for completing the Digital Single Market. *European Commission: official website*. 18 March 2019. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e466df2e-2bbe-4d84-95a4-94f3e8505960_en?filename=dsm_roadmap_20190318_17.pdf (дата звернення: 13.08.2024).
13. Europe's Digital Decade: digital targets for 2030. *European Commission: official website*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en (дата звернення: 13.08.2024).
14. Digital Markets Act — Overview. *Herbert Smith Freehills LLP*. 13 March 2024. URL: <https://www.herbertsmith-freehills.com/notes/crt/2024-03/digital-markets-act-overview> (дата звернення: 13.08.2024).
15. Proposal for an ePrivacy Regulation. *European Commission: official website*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eprivacy-regulation> (дата звернення: 13.08.2024).
16. Second report on the State of the Digital Decade calls for strengthened collective action to propel the EU's digital transformation. *European Commission: official website*. Press release. 2 July 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3602 (дата звернення: 13.08.2024).

References

1. European Parliament resolution of 4 July 2013 on completing the digital single market (2013/2655(RSP)). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.075.01.0120.01.ENG&toc=OJ:C:2016:075:TOC.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions A Digital Single Market Strategy for Europe. COM/2015/0192 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192>.
3. Gomes, A. & Dias, J. G. (2023). Is there a Common Digital Market in the European Union? Implications for the European Digitalization Strategy. *JCMS*. Vol. 61, No. 3. pp. 797–814. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13426>.
4. Heidebrecht, S. (2024). From Market Liberalism to Public Intervention: Digital Sovereignty and Changing European Union Digital Single Market Governance. *JCMS*. Vol. 62, No. 1. pp. 205–223. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13488>.
5. Hurka, S., & Steinebach, Y. (2021). Legal Instrument Choice in the European Union. *JCMS*. Vol. 59, No. 2. pp. 278–296. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13068>.
6. Bora, S. I., & Schramm, L. (2024). Intergovernmentalism in a supranational field: France, Germany, and EU competition policy reform. *West European Politics*. doi: <https://doi.org/10.1080/01402382.2024.2355812>.
7. Gjini, I. (2023). Digital Markets in EU Competition law. *Balkan Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 9, No. 2. pp. 13–22. doi: <https://doi.org/10.2478/bjir-2023-0002>.
8. Gawer, A. & Bonina, C. (2024). Digital platforms and development: Risks to competition and their regulatory implications in developing countries. *Information and Organization*. No. 34. Art. 100525. doi: <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2024.100525>.

9. Karjalainen, T. (2022). The battle of power: Enforcing data protection law against companies holding data power. *Computer law & security review*. No. 47. Art. 105742. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105742>.
10. Kuenzler, A. (2022). What competition law can do for data privacy (and vice versa). *Computer law & security review*. No. 47. Art. 105757. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105757>.
11. Hoffmann, J. & Herrmann, L. & Kestler, L. (2024). Gatekeeper's potential privilege — the need to limit DMA centralization. *Journal of Antitrust Enforcement*. No. 12. pp. 126–147. doi: <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jnad040>.
12. Roadmap for completing the Digital Single Market. (2019). *European Commission: official website*. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e466df2e-2bbe-4d84-95a4-94f3e8505960_en?filename=dsm_roadmap_20190318_17.pdf
13. Europe's Digital Decade: digital targets for 2030. *European Commission: official website*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en.
14. Digital Markets Act — Overview. (2024). *Herbert Smith Freehills LLP*. URL: <https://www.herbertsmithfreehills.com/notes/crt/2024-03/digital-markets-act-overview>.
15. Proposal for an ePrivacy Regulation. *European Commission: official website*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eprivacy-regulation>.
16. Second report on the State of the Digital Decade calls for strengthened collective action to propel the EU's digital transformation. (2024). *European Commission: official website*. Press release. URL: https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/ip_24_3602.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 8 (78)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.08.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,16. Тираж 100. Замовлення № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.